

ԴԱՅԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՌԱՊԵՏԱՆԵՐԻ ԵՎ ԱՐԽԻՎՈՒՄԻ

Բ. ՏԱՐԻ 1963
ՓԵՏՐՈՒՄ

2

پاكين
مجله شهریه ، ادبیة وفنیة علمیة
مدیر المسؤول
السیدارتین کارنیک قزائجیان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

բ ա գ ի ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԴՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐԹԱՆԾՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՐԻՋ ԽՄԲԱԳԻՐ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ
ԵՂ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Յ. ԳԵՂԱՐԴ
Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

Բ. ԿՐԱՆԵԱՆ
ԵՂ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ
Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
Ն. ՊԵՇԻԿՅԱՆ
Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ
Ս. ԲԵՂՈՒԻՆ
Գ. ԷՄԻՆ
ԱՐԱՔՍԻ ԶԱՐԵՈՒՏԵԱՆ
ԱՆԱՅԻՍ ՀԵՐԱՆ
Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ
Բ. ԹԱՇԵԱՆ
Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ
ՏՈՔԹ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՅԵԱՆ
Ե. Պ.
Յ. Գ.

Բագրու

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ռ. ՅԱՐԻ, ԹԻԻ 2

ՓԵՏՐՈՒՄԸ 1963

ՊԵՏՐՈՒՄ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

(Վ Է Պ)

Գրեց՝ ԲԻԻԶԱՆԴԻ ԿՈՍՆԵԱՆ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

Այս գիրքը յառաժ էր սուրբին:

Տարբերակ դէմք մըն էր: Անիւրական, անդրերկրային, բայց, միաժամանակ, այնքան մտերիմ ու ծանօթ: Յաճախ, կը կարծէր զայն տեսած ըլլալ տեղ մը: Այդ սեւ, թախծոտ նայուածքը, սեւ, շատ որոշ զըծուած յօնքերը, երկար ձուածնու դէմքը — ծանօթ էին իրեն:

Կը նայէր սուրբին, մինչ ականջներուն կը հնչէր.

— Արդ ընդէ՞ր տրտում ես անձն իմ, կամ ընդէ՞ր խռովեա զիս...

Սուրբին աչքերն ու յօնքերը սեւ ու որոշ դժուած էին, ճակատը տոգոյն ու լուսաւոր, բերանը տարտամ ու կիսաբաց, կարծես կ'ուզէր բառ մը արտասանել եւ, անդորութեան մէջ անգամալուծուած, մէկէն կարծես տարրալուծուած էր:

Ձունէր բիւզանդական սուրբերու դաժանութիւնն ու կարծրութիւնը: Բարութիւն մը կար այդ աչքերուն մէջ. թախծոտ բարութիւն մը: Իրեն այնպէս կը թուէր, որ թաց էին այդ աչքերը, զսպուած արցունք մը կը քողարկէին միշտ: Աստուածային բան մը ունէր, բայց, նոյն ատեն, այն-

քան մարդկային էր: Մինչև և իսկ տկարութիւն կը մատնէին այդ տարտամ շրթները. կարծես կը ջննային մեղք մը խոստովանիլ, դարերէ ի վեր:

Մեղքէն աւելի, տեսակ մը բնդ-վզում՝ ճակատադրին դէմ:

Այդ սեւ աչքերը ծանօթ էին. իր արեան մէջ կը թարթէին:

— Արդ ընդէ՞ր տրտում ես անոն իմ...

Տակաւ խաղաղութիւնը կ'իջնէր հողիններուն, ընդհարումները կը դադարէին, տիրութիւնը կը փարատէր: Ուռնկին պարոյրը կը տարբար-լուծէր իրերը եւ կ'աննիւթանար ամէն ինչ: Եկեղեցիին դռնանկար պատու-հաններէն շեշտակի իջնող սանդուխները կը տանէին հողինները երկինք:

Պորանը հեռո՞ւն էր այժմ, լոյսերը կը ճառագայթէին, քրոջնե-րուն ձայնը վերէն կու գար, սրբազան երգեցողութիւնը կը ծովանար եւ թեւերու թարթափներ կը լսուէին:

«Որքան հին է այս եկեղեցին», մտածեց:

Ամէն անգամ որ լսէր — «Եկեղեցին Հայաստանեայց», տարօրինակ յուզում մը կը համակէր զինք: Պատկառա՞նք, թախ՞ծ, վերացո՞ւմ: Բո-լորը եւ աւելի՛ն: Մեծ, խորունկ, հին եւ յուզիչ բան մը ունէր Հայաստանե-այց եկեղեցին: Այդ բառերուն մէջ խտացած էր հայ սիրտը, հայուն հա-ւատը, տառապանքը, նահատակութիւնը, ոգեկան խոյանքը:

Բարդ զգացում մը:

Եկեղեցիին պատերուն դասաւորումը, խաչանիչ սրակամարները, բոլոր դռերն ու մակերեսները կը խորանային դէպի վեր — կը բարձրացնէին հայկական գմբէթը, սկիւհի մը նման, առ Աստուած:

Սուրբին աչքերը եւս վեր էին յառած, դէպի գմբէթը: Զգողութեան կեդրոնը հոն էր, որ իրեն կը քաշէր ամէն ինչ: Եւ ամէն ինչ պարզ էր հի-մա, հոգեպէս մերկ, ձերբազատուած նիւթին պաճուճանքէն: Բիւրեղացած:

Աչքերը յառած էին ժուժկալ քանդակներուն, անոնց մէջի խաղողի ողկոյզներուն, սրթատունկի տերեւներուն, ոճաւորուած թռչուններուն:

«Որքա՞ն անկերով պսակուէ, ո՞վ վանատուր...»

Վանատուր մեռած չէր: Պաղաղ ու քրիստոնէութիւն:

Քահանան, խորունկ ձայնով կ'երգէր.

«Արբէ՛ք ի սմանէ ամենեքեան,

Այս է արիւն իմ ճարդ ու խիտի,

Որ յաղագս ձեր եւ քաղցաց հեղանի՝

Ի քաւութիւն եւ ի քողութիւն մեղաց»:

Ի՞նչ է մեղքը, ի՞նչ է մե՛ր մեղքը», հարցուց:

Իրեն թուեցաւ, որ ոտքերուն տակ, եկեղեցիին քառակուսի, մար-մարեայ ստալապտակին տակ՝ աճիւններ էին թաղուած: Սրբազան, առաս-աճիւններ, որոնց վրայ կ'ոխելը սրբապղծութիւն էր:

Ո՞ր են սահմանները անկենդան եւ կենդանի կեանքին: Հոռուք մըն է տեւական, հոլովոյթ սրբազան, որուն մէջ բռնուած ես:

— Երթանք, զաւակս, — ըսաւ մայրը:

Եկեղեցին լրացած էր: Մօրը աչքերը թաց էին եւ զորչացած մա-ղերուն վրայ սպիտակ լոյսեր կախուած էին: Դուրս եկան մատուռէն:

— Ի՞նչ լաւ էր, տղաս, ամէն անգամ որ եկեղեցի գամ, կը զօրա-նամ, հոգիս կը խաղաղի: Ամէն ինչ գիւրիս եւ անկարեւոր կը դառնայ: Հոգ մի՛ ըներ, տղաս, ամէն բան լաւ պիտի ըլլայ: Ի՞նչ լաւ էր, ի՞նչ աղուոր երգեցին: Պարծես երկնքէն կու գար...

Մայրը կը խօսէր թուրքերէն: Բառ մը հայերէն չէր գիտեր:
«Ի՞նչ է մեր մեղքը», կրկնեց իւրովի:

Ինչու՞ մայրը հայերէն չէր խօսեր: Ինչու՞ իր մեծ մայրը հայերէն չէր խօսած: Ինք հայերէնը սորված էր վերջէն, օտար լեզու մը սորվելու նման: Սորված էր գիրքերուն լեզուն, ոչ այն՝ որ ժողովուրդը կը խօսէ: Հայաստանի ժողովուրդը:

Ի՞նչ Հայաստան, ո՞ւր: Կա՞յ Հայաստան մը: Հայերու երկիրը, ուր ամբողջովին Հայեր կ'ապրին, հայերէն կը խօսին. խանութներու վրայ, շէնքերու վրայ՝ հայերէն կը գրեն:

Կա՞յ այդպիսի Հայաստան մը:

Կը քաշէին մօր հետ դէպի հանրակարգի կայարանը: Շուրջներին ետ առաջ քաշող անցորդները բոլորն ալ արար էին: Տարբեր մարդիկ, տարբեր լեզու, տարբեր հաւատ:

Ինչ օտար մըն էր այդ երկրին մէջ: Միշտ օտար մը եղած էր: Մանկութենէն ի վեր, այն օրէն՝ որ գիտակցութեան հասաւ: Մինչեւ իսկ իր ծննդավայրին մէջ, օտար մըն էր եղած: Կ'ըսէին թէ հոն Հայաստան էր օր մը, դարեր առաջ: Կ'իշխէին Հայաստան: Բայց ատիկա մոռցուած էր վաղուց:

Կը յիշէր, հազիւ մանուկ, գիշերները, մէկէն լամբը կը մարէին ու կը կծկուէին անկիւնը: Դուրսէն վաղու ձիերու ամբակներ կը հնչէին ոեւ սալայտատակին: Թուրքեր էին: Մայրը կը խաչակնքէր երեսը, գինք կը սեղ-մէր կուրծքին եւ սուրբերը օգնութեան կը կանչէր:

Կանուխէն զգացեր էր վախը:

Հայաստանի վրայով միշտ վայրագ ամբակներ էին անցեր:

Միշտ օտարական մը զգացած էր ինքզինք: Անտուն, անհայրենիք: Միշտ գաղթած էր. Միւրիա, Լիբանան, Յունաստան, այժմ՝ Եգիպտոս: Մնացածը գրքերու մէջ էր, երեւակայութեան մէջ, ուր չէին կրնար մտնել բարբարոսները: Հոն էր իրական, յաւիտենական Հայաստանը: Զմայելի երկիր մը: Կը դրէին մաղաղաթի վրայ, բիւրեղ գոյնիով եւ տարօրինակ ձեւերով: Երբ քանդակուած էր քարերու վրայ: Անձրեւները, քամիները, մրրիկներն ու անեղները մաշեցուցեր, վերաւորեր էին քարը, բայց երբ մնացեր էր: Իր կիսաքանդ երեւոյթին մէջ աւելի գեղեցիկ ու արտայայտիչ, ինչպէս յունական արձանները:

Եկեղեցիներու զմբէթները փլած էին, մնացեր էին խաչանիւ կամարները, որոնց վրայ կը յենուր դմբէթը: Ժամանակը, բարբարոսները չէին կրցնի կամարները: Ծածը ինկեր էր, սակայն, կառոյցին ներքին ճարտարապետութիւնը մնացեր էր կանգուն: Այդ չէին կրցնի քանդել:

Ամէն ինչ ներսն էր, հոգիներու մէջ: Հայաստանը քարտէսին վրայ սրբուէր էր, բայց հոգիներու մէջ կանգուն էր:

Ի՞նչպէս էր եղեր, որ ինք թրջախօս մանուկ, այսքան սէր ունէր դէպի Հայաստանը, որ գոյութիւն իսկ չունէր, որուն լեզուն իսկ նոր էր սորվեր:

Ո՞ւրիշ այսքան կիրք:

Մայրն էր եղած առաջին ուսուցիչը: Յեղին արժատը:

Մայրը ծնկալոք, բազկատարած, առաւօտները կ'երգէր:

«Առաւօտ լուսոյ,
Արեգակն արդար,
Առ իս լոյս գաղեւա՛...»

Երեկոյեան.

«Տէր սղորմիա, Տէր սղորմիա
Ազգիս հայոս, սէր միութիւն»...

Այդ պահերուն, մութին մէջ բազկատարած մայրը երբ կ'աղօթէր, փակ աչքերուն քովերէն արցունքները կը հոռէին: Անոր դէմքը կը կծկուէր յուզումէն եւ հաւատքին լոյսը կ'ողողէր զայն:

Այդ արցունքներն ու այդ լոյսը երեք չէր կրնար մոռնալ: Կը զգար, զիտէր, որ այդ հաւատքի զեղումը այժմէական, անցաւոր բխում մը չէր. իր ետին ունէր անյիշատակ ժամանակներու մղիչ ուժը, նման զեռին, որուն ակերը ընդերկրեայ ծովերէն կը ժայթքէին:

Ի՞նչ կին էր իր մայրը: Թրքախօս, անուս, մարմնով ոչ մեծ, նիւհար ու ջղուտ: Բայց իր տիպով, իր հոգիով հա՛յ էր, հա՛յ: Մինչեւ որն ու ծովը:

~ Սորովէ զաւակս, ինծի պէս մի ըլլար: Ազգիդ լեզուն սորովէ: Նայէ ինծի, երանի քիչ մը կարդացած ըլլայի...

Թագուն, անպարտելի ուժ մը կար այդ կնոջ մէջ, ինչպէս հողի մակերեսէն վար, խորունկ արմատներ կային - բազմաճիւղ, բխուաւոր թելերով կապուած անցեալին:

Թրքախօս հայ մայր մը, որ կ'ըզմար, որ իր կորսնցուցած դանձր, իր որդին գտնէր: Աւանդ մը, դադտնիք մը թանկագին ու նուիրական, որ պէտք էր սերունդէ սերունդ փոխանցուէր:

Հայրը, եղբայրները, քոյրերը - տասներմէկ հողի, - ջարդուեր էին բարբարոսներու ձեռքով: Անոնց աճիւններն ալ նետուած էին ոտքերու տակ, դարձեր էին ետ դէպի հողը: Ամէն տեղ կանգնած էս աճիւններու վրայ:

Այդ պահուն, սակայն, որքան կը ցանկար, որ հայրը, եղբայրները, քոյրերը, անհատական զերեղմաններ գոնէ ունեցած ըլլային, ուրիշներու պէս: Պարզ քար մը, ծռած խաչ մը, միայն անոնց զերեղմանները յայտնի ըլլային, զգար որ այդ քարին տակ անոնց աճիւններն են պառկած: Հօրը չէր իմը մեծ եւ անտաշ, քոյր-եղբայրներունը՝ աւելի փոքր, հասակի կարգով: Կարենար երբեմն երթալ ու շրջիլ անոնց շուրջ, աղօթել, մանաւանդ լսել, որովհետեւ մեռելները կը խօսին: Լսել, ու յածել, ու խոկալ:

Կ'ուզէր իր հօրը դէմքը տեսնել. երբեք չէր յիշեր: Նոյնպէս՝ քոյրերուն, եղբայրներուն դէմքերը - աչքերուն ձեւը, գոյնը, մազերը, ծայրնը: Ոչինչ չէր յիշեր: Զուր կը ջանար, երբեմն, մտաբերել, երեւակայել անոնց հաւանական դէմքերը: Ճաւազին տուայտանք մըն էր:

~ Ալ ոտքի կենայէն յոգնեցայ զաւակս, ինչո՞ւ կ'ուշանայ հանրակառքը:

Տղուն ժաքէն անցաւ կառք մը վարձել, սակայն իղձը անկատար մնաց. գրպանը հազիւ հանրակառքին դրամը կար:

~ Ահա՛, եկաւ մեր հանրակառքը, - ըսաւ եւ առաջ անցան:

Տեղացիները ետեւէն հրեցին, հրժտկեցին, զրաւեցին բոլոր նշատաբանները: Հազիւ կրցան հանրակառք ելլել: Խեղճ մայրը ոտքի մնաց...

Ինչ ալ երազներ հիւսած էր: Ուզած էր ծեր, տառապած մօր քիչ մը երջանկութիւն եւ հանգիստ պարգեւել:

Նախակիրթարանը աւարտած էր: Իր ուսուցիչները եղած էին անբաժան Աղամեանն ու Շահանը: Աղամեան ուզած էր, որ մեկնէր Եւրոպա, շարունակելու ուսումը: Աղամեան ցանկացած էր, որ իր աշակերտը դառնար այն՝ ինչ որ ինք ուզած էր դառնալ. — մասնագէտ հայկարան:

Իդձերը մնացեր էին իդձ: Դրամ չկար: Լեւոն, ստիպուած, կէս էր թողեր ուսումը եւ դորձ էր փնտրեր, որ կարենար պահել մայրը եւ, դուրսէ, քիչ մըն ալ աւելին առլ անոր:

Հանրակարգը հասաւ Պապ էլ Սիտրա, — Հայերուն թաղամասը: Բոլոր համեստ Հայերը հոն կը բնակէին: Հայոց դպրոցէն հետու չէր, եկեղեցին ալ արդէն դպրոցին կից էր, ինչպէս միշտ: Յետոյ, հոն, տունները հին եւ ասան էին:

Երեկոները, դպրոցէն ետք, հայ սղաքը կը հաւաքուէին կողմնակի փողոցներուն մէջ, եւ հայերէն բառեր կը լեցնէին միջոցը: Կիներ, դուռնաւոր լաթերը փռած ժամանակ, պատշգամէ պատշգամ, տանիքէ տանիք կը շատախօսէին:

Լեւոնն ու մայրը սենեակ մը վարձած էին յարկարածի մը մէջ, վարձք՝ ամիսը մէկ եգիպտական ոսկի: Իրենցինն զատ, երեք միւս սենեակները լիարժեք էին ուրիշ Հայերու կողմէ: Խոհանոցը եւ միակ պէտքարանը հասարակաց էին: Առաւօտները, լուացուելու համար, կարդի կը շարուէին:

Սենեակներէն մէկուն մէջ կը բնակէր պառաւ Հայուհի մը, առանձինն: Այնքան զրոյ մարդ չուէր, որքան դիտէին: Բոլորը մորթուած էին Նոյնին: Պառաւր ս'երկէ կ'ապրէր, ո'վ կը հոգար իր ծախսերը, — գաղտնիք մըն էր: Երբեմն նամակ կը ստանար, բայց ոչ ոք գիտէր սրմէ: Կատարեալ խորհրդաւոր էակ մը: Կ'ապրէր անցեալին մէջ:

Երեսը փոթիոթ, տոգոյն, չորցած, ճիշդ մազաղաթի պէս: Ժպիտը ընդմիշտ մեկնած էր երեսէն: Ուրիշներուն հետ գրեթէ չէր խօսեր, բայց երբ առանձին էր, անդադար կը խօսէր մինակը: Խօսքերը դժուար կը հասկցուէին, բայց Լեւոն կրցեր էր հասկնալ, որ բոլոր ըսածները նզովք են էին, կրակէ բառեր, թունաւոր նետեր՝ ուղղուած՝ Թուրքերուն: Երբեմն, չոր արցունքի մը մէջ խեղդուած, դաժան ձայնով մը, սիրոյ եւ խանդաղատանքի յուզիչ խօսքեր կը հծծէր, հաւանաբար՝ իր սպաննուած զաւակներուն:

— Իմ տուն քանդեցիք... օճախս էրեցիք... երկնի կրակ էրէ ձեզ... ձեր զաւակներ ձեր աչքերուն տառջ մահանան, ինչպէս ժողովեցիք իմ բալաներ... Լոս արեւ չտեսնէ՛ք... Ի՞ժերու պէս սողաք ձեր փորերու վրայ... Ոտքերու տակ կոխկոտուիք... Ձուր ուզէք — լեզի տան ձեզի... Հաց ուզէք — տատասկ տուն ձեզի... Ա'խ, անիծեալներ... Քանդեցիք իմ տուն, վերան ըրիք...:

Ձեռ դիտեր ո'րտեղացի էր, բայց ինք եւ վարժուհին՝ միակ հայախօսներն էին տան մէջ:

— Ո'րտեղ ես, բայա ջան... Ի՞նչ եղար, քե մատաղ, ...արեւիդ դուրպան... Վ'ա'ր միացիր, ի՞նչի մոռացար քո մէր...

Վարժուհին կ'ըսէր, որ Վանեցի ըլլալու էր:

Երբորդ սենեակին մէջ կը բնակէին Պետրոսեանները — հայր, մայր, երկու մանչ զաւակ, որոնք կատարեալ սատանի ձագեր էին:

Վերջին սենեակն ալ վարձած էր օրիորդ մը, որ ազգային վարժա-

րան ուսուցչուհի էր: Միջին դասարաններուն դաս կու տար: Լեւոն դայն դպրոցէն կը ճանչնար:

Հանելուկ մըն ալ այս օրիորդն էր: Հակասական բաներ կը պատմէին իր մասին: Ինք իր մէջ քաշուած կ'ապրէր: Տունէն դպրոց, դպրոցէն տուն: Դպրոցն ալ վերապահ էր, շատ չէր խոսնուեր միւս ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն: Միշտ պարտաճանաչ, նուիրուած իր զործին, սիրուած էր աշակերտութեան կողմէ:

Կրնար գրաւիչ կին մը նկատուիլ: Եթէ պահ մը փոխէր իր տափակ ըլլալու աստիճան պարզ եւ անպաճոյճ զգեստաւորումը, մազերը յարդարէր, փոխանակ մէջտեղէն հարթ կերպով սոնաքելու եւ իրանին շուրջ քիչ մը սեղմէր զգեստը, — ցանկալի կին մը պիտի դառնար:

Կարծես, մասնաւոր դիտումով, կը սքողէր իր կանացի հմայքները, կը ջանար ուշադրութիւն չզրաւել, խուսափիլ օտար նայուածքներէ: Կ'ապրէր ներքին, մեկուսացած գոյութիւն մը: Դուցէ այս դիտումաւոր կանխազգուշական միջոցները միայն նախադրեալ ալիքէ պաշտպանուելու համար չէին, այլ, միւս կողմէ, զինք պահելու փորձութեան մէջ իյնալէ:

Տարեց, փորձառու կիները կը բամբասէին.

— Ո՛վ կը խարէ... Ինծի չի կրնար կլլեցնել... այդ արտաքին պարզութիւնը վաճան է... Ո՛վ գիտէ, ինչ օյիներ կը խաղայ դադողակէն... Ձէ՞ք տեսներ, երբ բաղնիք մտնէ, ժամեր չ'ելլեր...

— Ես կլորս վիտայ կը դնեմ, որ սիրահար մը ունի... Այդ տարիքը աղջիկ... առողջ, ծեռքը օտքը կը պոնէ... Մէյ մը ինծի ըսէք.— Ինչո՞ւ չէ ամուսնացեր, հէ՞ք... Պօյը պօսը տեղը, հէ՞ք... Մէկու մը պոնուած է, էս լաւ կ'իտեմ... միայն խուռնազ է... Էրբեմն, կիշերները ուշ ատեն պորոզ պառկած էք, տուռը կամաց մը կը պացուի... եւ... էս վերէն մտիկ կ'ընեմ... Եկնը կ'իմանամ... Վո՞րկէ կու դայ, հէ՞ք...

Տիկ. Պետրոսեանը դիտով նշանակալից եւ հաստատական շարժումներ կը կատարէր: Արդէն որո՞մ ցանոցը եւ կրակին վրայ իւղ լեցնողը միշտ ինք կ'ըլլար:

Լեւոնին հանգէպ մասնաւոր գուրգուրանք մը կը տածէր Քաղուհին (այդ էր ուսուցչուհիին անունը): Մանաւանդ հիմա, որ նոյն ատեն մէջ կը բնակէին: Երբեմն, պահ մը կը մօնէր Լեւոնենց սենեակը, կը հետաքրքրուէր Լեւոնի կեանքով, ծրագրերնրով եւ, մէկէն կը մեկնէր: Շատ էր ուզած, որ Լեւոն վարժարանէն շրջանաւարտ ըլլալէն ետք, շարունակէր իր ուսումը. «Ի՞նչ մեծ ապագայ ունիս», ըսած էր եւ շրջած Լեւոնին սեւ մազերը: Լեւոն՝ մինչեւ ականջները՝ կարմրեր էր:

Ոչ ոք կրցած էր տեսնել իր սենեակը: Առաւօտոռն, չմեկնած կը կղպէր եւ երեկոյեան դարձին, կը մօնէր իր սենեակը եւ վարժակալները կը լսէին կղպանքին ներսէն փակուիլը: Ի՞նչ կ'ընէր ժամեր: Տիկ. Նազիկ Պետրոսեան կ'ուզէր գիտնալ: Ինք եւ այցելու պառաւները քուններին փախուցուցած էին: Բոլորն ալ կ'ուզէին գիտնալ, թէ այդ աղջիկը ժամեր ի՞նչ կ'ընէ իր սենեակը եւ ինչո՞ւ կը կղպէ դուռը:

Օր մը Նազիկը — Լեւոն պատահամբ տեսած էր — ջանացեր էր բանալին ծակէն լրտեսել ներսը: Սակայն, բացայայտ էր, որ արգելքի մը հասած էր: Ուսերը թօթուած էր դժգոհ:

Լեւոնին համար անհասկնալի էր, թէ ինչո՞ւ այդ կիները այնքան կը հետաքրքրուէին ուրիշին կեանքով: Իսկ Նազիկին հանգէպ — զգուշանալու

քով լեցուած էր: Ուղղակի կը ջղախնայէր զինք այդ ուռած կոպերով եւ որսփուն միտերով զանգուածը:

Ինք տարօրինակ ունէն կը գտնէր Օր. Թագուհիի գոյութեան մէջ: Ինք իր մէջ ամփոփուած, գուցէ երազներով ապրող էակ մըն էր: Գուցէ յուսախաբուածութիւններ կրած էր, կեանքէն սրդողած էր: Ամէն գոյութիւն ինքնին վէպ մըն է:

Իր սենեակը իր մտերիմ եւ առանձին աշխարհն էր եւ չէր ուզեր, որ ուրիշներ մտնէին այնտեղ, ինչպէս որ իր կոյսի ամօթխածութիւնը պիտի չհանդուրժէր, որ իր ներքնագրեւորութիւնը տեսնուէին:

Լեւոն եւս կը սիրէր առանձնութիւնը: Կ'ստէր մեծ քողաքը, բազմութիւնը — իրականութիւնը: Երջանիկ էր, երբ մինակ էր: Կրնար պառկել կոնակին վրայ, դիտել առաստաղը եւ երազել: Այդտեղ ինքնիշխան էր, ստորգծազործ: Երազին թելերը եւ պատկերները ինք կ'ընտրէր: Կերտուածքը կը ստանար իր իրական տարօրէն ձեւերն ու գոյները:

Ինք կը հասկնար Օր. Թագուհին եւ հաճոյք կը զգար անոր ներկայութենէն:

❖

— Յոգնած եմ, տղաս, գլուխս սաստիկ կը ցաւի նորէն: Քիչ մը երկնամ:

Մայրը յաճախ գլխացաւ կ'ունենար: Երկամները լաւ չէին դուրս եր: Երբ գլխացաւ սկսէր, ճերմակ լաթով մը պինդ կերպով կը կապէր ճակատը:

— Եկուր, նստէ քովս, քիչ մը խօսինք:

Կիրակի էր: Դեռ որբաղան բաներով լեցուն էին: Տունը խաղաղ էր: Պետրոսեանները Կիրակիները իրենց մօր տունը կ'երթային: Երբ այդ սատանի ձագերը բացակայ ըլլային, տան մէջ կատարեալ անդորրութիւն կը տիրէր: Միւս երկուքը կային եւ չկային:

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջերս...

Հարցումը լուրջ հարցում մըն էր: Լեւոն չունէր պատասխանը:

— Տարիներէ ի վեր այսպէս... մարդ կը յոգնի, վերջապէս... Յեռոյ, ի՞նչ պիտի ըլլայ քու վիճակդ... Դպրոցդ չկրցար շարունակել իմ պատճառով... Այդ ալ սրտիս վրայ կը կռէ...

— Ինչո՞ւ քու պատճառովդ, — ընդմիջեց տղան, — ի՞նչ ընենք, աղքատ ենք, ամօթ. չէ: Ես ոչ առաջինն եմ, ոչ վերջինը: Մարդ ուսանելու համար անպայման դպրոց երթալու չէ: Ինչ մեծ մարդիկ ինձմէ աւելի դպրոց չեն դացած: Դու հոգ մի ըներ, անուշիկ մայրիկս:

Փաթթուեցաւ մօրը: Այդպէս մնացին պահ մը: Արցունք մը զդոց այտին վրայ, որ իրմէ չէր:

— Օրհնեալ ըլլաս, գաւազս, կեանքդ երկարի: Օր մը չցաւցուցիր զիս: Երանի հայրդ ողջ ըլլար եւ տեսնէր: Քեզ ամէնէն շատ կը սիրէր, ամէնէն պիտիկն էիր: Կը ցատկոտէիր վրան, կը քաշէր, կը փաթթուէիր ստեղծուն...

«Երանի հայրս ողջ ըլլար», մտածեց տղան:

Ե՞րբ էր, ի՞նչպէս էր, որ բաժնուեցան: Ձէր յիշեր: Ձէր կրնար յիշել: Տարածամ, չփոթ պատկերներ ու ձայներ կային միայն յիշողութեան մէջ: Եւ ցաւի խորունկ զգայնութիւն մը: Կը ճգնէր, կը տուայտէր, մասնաբեր չէին միանար: Կ'ուզէր գիտնալ, թէ հայրը, եղբայրները, քորերը ի՞նչ-

պէս վերջացան: Ձէր համարձակեր մօրը հարցնել: Քանի անգամ, հարցումը եկած էր շրթունքին, բայց չէր կրցեր արտաբերել: Ուժգին զգացում մը կ'արգիլէր զինք:

Այնտեղ, անապատին մէջ, դարհուրելի ոճիւր մը դործուած էր: Լսած էր, կարդացած էր անխմանալի պատմութիւններ, քստմեղի մանրամասնութիւններ, բայց երեւակայել, որ տունը կրնային պատահած ըլլալ իր հօր, իր հղբայրներուն եւ քոյրերուն. — անբունելի էր, ահաբեկ էր:

Լսած էր մօրմէն, պատահօրէն, որ իր քոյրերը տղեղ երեւալու համար, իրենց լոյս երեսները մրոտեր, ցեխոտեր, ճանկոտեր ու ալլափոխեր էին:

Ի՞նչ եղած էին քոյրերը, ի՞նչպէս էին վերջացեր:

Ձէր ուղիւր գիտնալ: Բնական հետաքրքրութիւնը կը զրդուէր զինք, բայց միտքը կը մերժէր գիտնալ, ինչպէս մարդկային ականջը չի լսեր բռնորդ որոշ աստիճանէ մը անդին, ալլապէս պիտի պայթէր:

Երբեմն, կանկածներ ալրած երկաթներ կը մխէին միտերուն մէջ, ամօթի ու վրէժի խառն մոլեգնութիւն մը կը սեղմէր կողորդը:

Գիտէր, կը զգար, կը կուսէր, որ անասելի, քստմեղի ու սահմուկեցուցիչ ոճիւրներ դործուած էին:

Ձուռելի էր կեանքը: Ձէր արժեքը ապրիլ: Ո՞ւր էր ազնուութիւնը, ո՛ւր՝ մեծութիւնը: Բոլորը պարապ խօսքեր էին: Իրականութիւնը — մեղքն էր եւ ոճիւրը: Մարդկային տեսակի պատմութիւնը ուրիշ բան չէր արդէն: Ճիշդ էր Վօլթէն — ոճիւրներու շարք մը: Ուրիշ ոչինչ:

Ազգեր ազգերու վրայ կ'ելլէին՝ իրար կոտորելու: Բարբարոսները կ'արշաւէին քաղաքակիրթ ու չէն ոստաններու վրայ եւ դարերու կոտորցները, խենթութեան նոպայի մը մէջ, աւերի ու կրակի կու տային:

Թուրքին ըրածն ալ ուրիշ բան չէր:

Բոլոր պալատներու մէջ յաւիտենական դաւը կը ողորդէր: Թոնը, մութին մէջ փայլատակող դաշոյնը՝ սովորական, առօրեայ կեանքին մաս կը կազմէին:

Նոյնն էր կենդանական աշխարհին մէջ: Հզօրագոյնին վերապրումը (սկսած էր Տարուին կարդալ):

Թուրքերուն ըրածն ալ տարբեր բան չէր:

Եւ մէկէն, կատաղութիւն մը կը բռնէր զինք: Միլիոն մը ամբողջ, աւելի քան մէկ քառորդը ցեղին: Ի՞նչպէս մեռան:

Ոչխարներո՞ւ նման, թէ պայքարեցան կեանքին համար: Եղունդներով, ճանկերով, քուսնեցներով եւ ակռաներով:

Ի՞նչպէս մեռան:

Ատելութիւնը կը բարձրանար մինչեւ կողորդը, կը յորդէր, կը սեւցնէր էութիւնը, անոնց արիւնը կը պահանջէր: Անգէն, անպաշտպան, ծեր, մանուկ, անզօր մայր ու քոյրերու արիւնը:

Հատ մը չէին, հարիւր հատ չէին, հազար չէին, — միլիոն մը ամբողջ եւ աւելի: Դարեր պէտք են միլիոն մը մարդկային էակ ծնանելու համար: Աստուածային հրաշք եւ ստեղծագործական զաւարում պէտք են: Միլիոն մը կեանք — ինչպիսի բարդ ու տափասնադին երկունք: Եւ միայն անգամ մը, կեանքի յաւիտենութեան ընթացքին, միայն անգամ մը, ամէն էակ կը տիրանայ գոյութեան հրաշքին:

Եւ միլիոն մը ամբողջ: Կանխամտածութեամբ, անմարդկային

ստանաորաութեամբ, տրամաբանելով, ծրագրելով, սխտեմաթիկ կերպով: Ահաւոր ոճիւր, մեծագոյնը մարդկային ցեղի պատմութեան: Ամօթի, անպատուութեան, քստմէկիւթեան, խենչութեան, զաղանութեան աննախընթաց ոճիւր, որուն ընդունակ կրցաւ ըլլալ միայն մէկ ժողովուրդը՝ Թուրքը:

Տարբեր է Թուրքը, անօրինակ, միակ անիծուած ժողովուրդը Արարչութեան:

Եւ դեռ, տարիներ վերջ, ոչ մէկ զղջում, ոչ մէկ դատապարտութիւն: Միակ անիծուած ժողովուրդը Արարչութեան:

— Ի՞նչ կը մտածաս որդի:

— Գոնէ լաւ գործ մը գտնելի, — ըսաւ տղան սթափելով, — դոնէ յարմար գործ մը, ու նիւթական նեղութիւնէն ազատէինք:

— Ա՛խ, այո, որդի, ատիկա միայն, վերջին երազս է... Սեփական օճախ մը, դուն եւ ես: Վերականգնէ հօրդ օճախը... տուն տեղ եղիւր, ձեռքովս ամուսնացնեմ քեզ... Եթէ Տէրը սիրէ զիս, թերեւս թողնիկս ալ զըրկեմ...

— Ինչե՞ր կ'ըսես, մայր:

— Ինչո՞ւ չէ, տղաս, այդ է կիսանքի նպատակը, ի վերջոյ:

Բնաւ չէր իսկ մտածած: Ինչե՞ր կ'ըսէր մայրը: Դեռ իր խելքը ուրիշ տեղ էր, ազդիկներուն համար ժամանակ չունէր: Ամուսնութեան դադարին իսկ ծիծաղելի էր: Դեռ շատ տհաս էր...

— Վերականգնէ հօրդ օճախը: Ուրիշ ինչի՞ կը տեսնայ մայր մը...

Մայրը նստած, քարիւղի լապտերին լոյսով, կար կը կարէր: Օրն ի բուն կը բանէր, որ շաբթու վերջը քանի մը դահեկան ստանար:

Դեղին լոյսին տակ, դէմքը աւելի դեղին կը թուէր: Մասները նիւհար ու ջղուտ, հակառակ իր տարիքին՝ արագ արագ կը շարժէին: Ակնոցը ինկած էր մինչեւ քթին ծայրը:

Լեւոն կը կարդար եւ, երբեմն, աչքին տակէն կը դիտէր մայրը: Սրտին մէջ կը բարձրանար կարեկցութեան այիքը: Ե՞րբ պիտի կարենար ծերացած մայրը ազատել մղձաւանի՞ եւ քիչ մը հանգիստ բնել տալ: Ե՞րբ:

Դրան դուրսը քայլեր լսուեցան: Գլուխը դարձուց, Օր. Թագուհին էր: Ըստ երեւոյթին, քանի մը վայրկեան գիտած էր զիրենք լուելեայն:

— Կրնամ մտնել, վայրկեան մը միայն:

Լեւոն կարմրեցաւ, ոտքի ելաւ.

— Հրամմեցէք, Օրիորդ, հրամմեցէք:

— Ի՞նչ կը կարդաս, — հարցուց Թագուհի եւ վերցուց կիսաբաց զիրքը:

— «Լուռ Յաւեր», գեղեցիկ է, չէ՞: Ես Զօհրապը խենթի պէս կը սիրեմ, անմահ է: — Ապա, կարծես ինքնիրեն — Լուռ ցաւեր... Հը՛մ...

Ժպտաց բռնազրօսիկ:

— Ուրիշ ո՞ր հեղինակները կը սիրես, ըսէ տեսնեմ... Նստէ՛, մի անհամբարտանար:

Լեւոն նստաւ, ինք ալ Լեւոնին մօտը նստաւ, տիւանին վրայ: Մայրը կը շարունակէր գործել, կարծես մարդ մտած չըլլար: Հայերէն չէր հասկնար եւ այդ պատճառով կը կծկուէր ինք իր մէջ:

— Ըսէ՛ նայիմ:

Լեւոն կարմրած էր։ Օր. Թագուհին ներկայութիւնը կը շփոթեցնէր զինք։ Թէ կախորժէր անոր ներկայութենէն, թէ կ'անճրկէր։ Օրինորդին մարմինը տեղ տեղ կը դաշէր իր մարմինին, այնքան մօտ նստած էր։ Ախորժեկի սարսուռներ կ'անցնէին մարմնէն։

- Ի՞նչը, ըսաւ։
- Ուրիշ ո՞ր հեղինակները կը սիրես։
- Օ՛ր, դժուար է ըսել։ Մէր բանաստեղծները, Ռաֆֆին, Զարեանը, ինչ դիտեամ, կը կարգամ նաեւ օտարները։
- Հա՛, պիտի մոռնայի, թէ ինչո՞ւ եկայ։ Ի՞նչ ըրիր, նոր գործ մը գտա՞ր։

- Ոչ դեռ։ Ծառ փնտռեցի։
- Ուսո՞ւմդ, ատիկա մէկդի՞՞ դրած ես։
- Այո։ Կը կարգամ, կը զարգանամ։ Անշուշտ, կ'ուզէի կատարելագործել ուսումս, բայց...

- Տէ՛ս, - ըսաւ մէկէն Օր. Թագուհի, - այսօր միտք մը յղացայ։ Դպրոցը օգնական ուսուցչի մը պէտք ունին։ Ինչո՞ւ չէ, քեզմէ լա՞ւը պիտի գտնեն, մանաւանդ իրենց տուած գումարով... Ի՞նչ կ'ըսես։

Մայրը գլուխը դարձուց, ակնոցներուն ետեւէն նայեցաւ։

- Ի՞նչ է, զաւակս։

Բաներ մը կուհած էր։ Տղան բացատրեց։ Պառաւին զէմքը պայծառացաւ։

- Ինչու չէ, փորձէ՛, լուռ գործ է, դուն ալ կը սիրես... Քեզմէ լա՞ւը պիտի գտնեն... Ո՞ր Թիսուսը...

Թագուհին ելաւ։

- Վաղը դէ՛ դիմումնադրուէ՛ եւ դի՛կէ։ Մէյ մը ինծի ցոյց տուր չղբրկած։

- Անշուշտ, կ'միմաց Լեւոն, անշուշտ, շնորհակալ եմ, Օր. Թագուհի, շատ շնորհակալ եմ...

Թագուհի փայլուն աչքերով նայեցաւ իր աչքերուն մէջ, մինչեւ որ Լեւոն շիկնեցաւ, շփոթեցաւ, աչքերը վար առաւ։ Թագուհի ծիծաղ մը արձակեց ու մեկնեցաւ։

«Վրաս խնդաց» մտածեց տղան եւ աւելի կարմրեցաւ։

- Աստուած մեծ է, տղաս, Աստուած մեծ է, հաւատքդ ամուր բըռնէ, - ըսաւ մայրը։

Լեւոն կորսուած էր։ Նոր հորիզոնի մը ճառագայթը կը լուսաւորէր անորոշութեան թուխպը։ Իր այժմու գործը, - դերձակի աշկերտի նըման բան մը, - չէր բաւարարեր իր հոգեկանը, եւ վճարումն ալ ողորմելիէն ցած էր։ Հապիւ իր անձնական երթելիին ու մանր ծախսերուն կը բաւէր։

Ուսուցչութիւնը կը սիրէր։ Պօղոսեան ազգային վարժարանը տաւարտած էր, երկու տարի ազգը զինք Ծրանոսական դօլէճ մը դրկած էր։ Մորվեցնելը սորվել էր, պիտի կրնար զարգանալ, դոնէ՛ այդ կերպով հասնի իր երազին։

Ուսանիլը գերադրոյն խախտէր։ Մօրը առջեւ տարբեր կ'արտայայտուէր, որպէսզի խղճի խայթ չունենար մայրը։ Թէեւ գիտէր, որ մայրը կ'ըմբռնէր ամէն ինչ։

Անկողնին մէջ պառկած, մութին, հազար երազ կը հիւսէր։ Անկողինը նահանջի ապահով վայր մըն էր։ Դործնական մտահոգութիւններէ կը սկսէր, երազներու մէջ մխրճուելու համար։ Ի վերջոյ, գերադրոյն հաճախ

քը — երազն էր: Բոլոր չզուհացուած իղձերը, չհրականացած սէրերը, հոն, կեանք կը ստանային:

Իր երազները, ի վերջոյ, կը յանդէին Օր. Թադուհին: Ամէն գիշեր, — թէեւ ինք կը ջանար խռատափել, — Օր. Թադուհին կ'այցելէր իրեն, իր երազներուն մէջ: Պարզունակ, մինչեւ իսկ տափակ հագած Օր. Թադուհին, կը զգենուր երազին չփոփանցող եւ իրեն կը ներկայանար իր կանացի իսկական կերպարանքով, կախարդական ձեւերով: Ցերեկը պտտահաճ աննշան դէպքերը, նայուածքները, հպումները՝ առասպելական չափեր կ'առնէին եւ կրակէ օղակներ:

Մեղաւոր բաներ կը միջամտէին, զգայարանքները տենդով կ'արթննային ու կ'ընդվզէր, կը դատապարտէր ինքզինքը, կ'ամչնար... բայց... կախարդանքը կախարդանք էր:

Շաբաթ մը վերջ, Պօղոսեան ազգային վարժարանի հոգաբարձու-թեկնէն կը ստանար իր դիմումին պատասխանը:— Յաւ կը յայտնէին, որ բաց պաշտօնին համար արդէն թեկնածու մը կանչուած էր:

Յետախարութիւն մը եւս: Կաթիլ մը նոր դառնութիւն, որ յատուկ կը վրէժնար ու լեղի համ մը կու տար կեանքին: Մակերեսը, ի վերջոյ, կը վերադառնէր իր անդորրութիւնը, բայց վարը, խորունկը, դառնութիւնները կաթիլ առ կաթիլ կը լճանային, օր մը մոլեգնօրէն յորդելու համար կամ, առ երես խաղաղ ընթացքով՝ մեր մտածումներուն, իղձերուն, հոգիին ու մարմնին վրայ իրենց մթին գոյներն ու տխրութիւնը նետելու:

Ինչ պիտի ընէր հիմա: Չէր կրնար ուսումը շարունակել, չէր կրնար մօր եւ իր նուազագոյն ապրուստը շահիլ: Ինչ դժուար էր հայ ըլլալը, հոգեկան եւ նիւթական աշխարհին մէջ:

Մտած էր տասներկնի մէջ: Այն տարիքին, երբ ուրիշներ աղջիկներուն հետեւէն կը վազէին կամ կիներ կը ճանչնան, ինք ճակատը կը դարնէր գոյութեան առեղծուածին:

Տարբեր էր, չէր կրնար ուրիշ տղոց նմանիլ: Կը ջանար, չէր կրնար:

Այդ գիշեր, երկար անքուն էր: Անկողնին մէջ կը դառնար, միւս կողմէ՝ զգուշանալով, որ մայրը չարթննայ, չհասկնայ իր տառապանքը: Ի վերջոյ, արցունքները, առատ ու անզորութեամբ անձրեւին նման, հոսեցան թարձին վրայ: Արցունքը գերազոյն վայելքն է, շատ լեցուն հոգիներուն համար:

— Ինչո՞ւ չես կրնար քնանալ, դաւակա՞, — հնչեց մօր ձայնը մութին մէջ:

Ինքզինքը հաւաքեց անմիջապէս:

— Բան չունիմ, մայրիկ, թերեւս կերածս ծանր եկաւ... Բան չունիմ...

— Խեղճ տղաս, կերածդ պտուղ ու պանիր էր միայն: Հոգ մի ընէր, Աստուած սեծ է, Աստուած կը հասնի թշուառներուն:

Մտաւ չէր հասնի թշուառներուն: Երանի մօր անասան հաւատքը ունենար, Կ'ուզէր հաւատալ, հիանալի էր եւ այնքան՝ զործնական:

Հայ ժողովուրդի պատմութիւնը համակ՝ կը ժխտէր Աստուծոյ մը գոյութիւնը: Աստուծոյ մը՝ որ թշուառներուն, անիրաւուածներուն եւ նահատակներուն պաշտպանն է:

Եւ, սակայն, միւս կողմէ, այս նոյն Հայոց շարժարուած ու ջար-

դրանք Ժողովուրդը, զարմանալի յամառութեամբ մը, հաւատացեր էր միշտ այդ Ասածուն։

Տեղ մը, խորհուրդ մը կար, որ կը խուսափէր իր ըմբռնողութիւնէն։ Մեծագոյն իմաստունը, ի վերջոյ, Ժողովուրդն է։

Այս խորհրդածութիւններու մէջէն, մէկէն բարձրացաւ Օր. Թադուհին լուսաւոր գէմքը։ Զանազ վանել պատկերը, բայց աւելի հզօր դեմքեր հազաւ եւ աւելի ժողովուրդն էր։ Երբ գիշերները կ'այցելէր իրեն, — հրաշքով, — մայրերը վեր առած կ'ըլլար, աչքերը մեղաւոր փայլով մը տոգորուած, իրանը սեղմած նեղ շրջադեմով մը մէջ, որ իր մարմնոյն ցայտփայլէր ու կըրտութիւնները աւելի կը շեշտէր։

Մեղաւոր ցանկութիւններ կ'արթննային ընդոտտ, երեսները կ'այրէին, — կը զգար որ կաս կարժիւր էր եղած։ Կը ջանար վանել տեսիլքը, կը սկսէր կիսաձայն աղօթել, քչիւ սատանան, բայց տեսիլքը արեան մէջ խռտալուծող ասեղներ կը նետէր։

Կը փոխադրուէր արարական հեթանոսներու աշխարհը, ուր սնած էր։

Առաւօտուն շատ կանուխ արթնցաւ։ Դեռ արեւը չէր ծագած։ Դիմացի կտուրներու ետին՝ ջրաներկ դեղնութիւն մը կը յամենար։ Լուսաքի եւ ուստիներու երկար ձողերը ցցուած էին երկնքի մէջ։

Արաւաղ մը կանչեց։ Յիշեց մանկութիւնը։ Իր ծննդավայրին մէջ աքաղաղները շատ անոյշ երգ մը ունէին, շատ աւելի անոյշ։ Ատոր համար զինք յուզեց հիմա լսած կանչը։

Մայրը դեռ կը քնանար, հակառակ սովորութեան։ Յոգնած դէմք մը ունէր։ Մեղրամոմի պէս դեղնած, ուժաքամ, զժուարութեամբ կը շնչէր։ Եւ սակայն, պծերուն մէջ, թէ արտայայտութեան, տոկուն, անպարտաւելի բան մը կար։

«Որքան Ծերացաւ, մաածեց, երանի քանի ուշ չէ, քիչ մը երջանկութիւն կարենամ տալ իրեն, քանի ուշ չէ...»

Միշտ կը վախնար, որ մայրը յանկարծ կը շիջէր ու իր երազը անաւարտ կը մնար։ Կը վախնար զաղափարէն իսկ։ Մեծ գերդաստանի մը վերջին արժատը։ Աշխարհի վրայ ուրիշ մէկը չունէր։ Եթէ անոր ալ բան մը պատահէր, բոլորովին միշտիկ կը մնար տիեզերքին մէջ։

Ոչ ոք եւ ոչինչ կրնար փոխարինել մայրը։ Զգացեր էր, թէ ինչպիսի խորունկ կապ էր արեան կապը։ Մայրը ինքն էր, եթէ անոր բան մը պատահէր, իր մէջ եւս պիտի մեռնէր խորունկ, անփոխարինելի բան մը։

Գիտէր որ Ամերիկա ազդականներ ունէր, բայց չէր տեսած, չէր ճանչնար, իրեն համար դոյրութիւն չունէին։

Մէկէն, ականջները լարեց։ Կարծես դրան վրայ մատներ խաղացին։ Ծիւղ էր։ Դուռը մեղմիւ կը զարնուէր։ Ոտքերուն մատներուն վրայ դնաց ու բացաւ դուռը։ Օր. Թադուհին էր։ Օճառի հաճելի բոյր մը խուժեց ներս։ Զարմացաւ. այդ պահուն...

— Մայրիկդ արթննաւ է, — փափաց աղջիկը։

— Ո՛ր։

— Կարծեցի՝ որ դեռ քնացած ես։ Ի՞նչ յիմար եմ։ Բարի լոյս։ Մոռացայ։

— Բարի լոյս՝ ձեզի ալ։

— Այդ պիտի ըսէի... չա՞տ յուսարար եղար... Գիշերը չկրցար քնանալ... աչքերուդ տակը կապուտցեր է... Դեռ երիտասարդ ես... մի յուսահատի՛ր...

Լաւ բուն էր, առաւօտեան այս ժամուն, Հանդիպիլ բաղձալի էակին եւ իր շրթներէն լսել այս բառերը: «Ի՞նչ ազնիւ էակ է», ըսաւ ինքնիշխան:

— Ներէ, որ այս պահուն դարկի ձեր դուռը, կանուխ պիտի մեկնեմ, սրբազրութիւններ ունիմ... Կը սիրեմ դասարանիս մէջ աշխատիլ, երբ դպրոցը պարապ է... Այդ պահը տարբեր է... Քիչ վերջ մեղուի փեթակի նման հոռւ դպրոցը, կարծես, շունչը բռնած, ինչ որ խորհուրդ մը կ'որոնայ...

Լեւոն աչքին տակէն տեսաւ Տիկ. Պետրոսեանին դրան մեղմօրէն քիչիկ մը բացուիլը եւ բացուածքէն զիւրեք լրտեսող աչքը: Տէր Աստուած, ի՞նչ տեսակ մարդիկ կան: Մինչեւ ականջները կարմրեցաւ, ճակատը զըրտինք պատեց:

Վարժուհիին աչքէն չվրկեցաւ աղուն շփոթանքը, բայց պատճառը սխալ կռահեց:

— Յոյս մը կայ... Ըսել կ'ուզեմ՝ քեզի համար... Միութիւն մը կայ... Քարտուղարը ծանօթ է... Ձեմ գիտեր ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չմըտածեցի... Գրեմք մէյ մը... Ի՞նչ կ'ըսես... Այս իրիկուն խկ, դպրոցէն դարձիմ... մինչ այդ... այդպէս տխուր մի ըլլար...

Ձեռքը տարաւ աղուն մաղերուն եւ ականջն ու այսը շոյելով անցաւ, իր անցքին կրակէ սարսուռներ ցանկելով:

Նայեցաւ աղուն աչքերուն եւ արագ մեկնեցաւ: Նայուածքը թափանցեց մինչեւ խորը, հոն մնաց պահ մը, ոպտ ըզմանքին բարձրացող հովերը զայն կտորեցին, հազար մասերու բաժնեցին, տարածեցին իր էութեան մէջ, ինչպէս արեւուն ճառագայթը թափանցիկ ջրերու մէջ:

Վեանքը կրկին քաղցրացաւ, իր կախարդանքին թելերը փաթթեց անոր շուրջ եւ աչքերուն դիմաց երեքցուց հեռանկարը ճաճանչող խոտուամներու:

Նոր յոյս մը բարձրացած էր, ինչպէս ձայն մը անդունդին մէջ: Գարենալ կրկին վերադառնալ դպրոց՝ ուստնելու, զարգանալու, արշաւելու մշակութի կախարդական անդամանները:

Կտրել տարածութիւններ, ովկիանոսներ թերեւս, հասնիլ նոր աշխարհներ, յաճիլ նոր հորիզոններու: Անցնիլ Գոյոմպոսի ճամբան, նոր լիանելութիւններու յոյսով: Ուրք դնել ափերու վրայ, ուր քանի մը դար առաջ, հասեր էին հալածուածները, արկածախնդիրները, հաւատքին ուխտեալները:

Նոր յոյսեր, նոր երազներ, նոր յուսարարութիւններ: Այս էր կեանքի ընթացքը: Սկսեւ էր թափանցել գոյութեան խորհուրդներուն: Յըր-նար նորէն յուսարար ըլլալ եւ արիւնիլ, այս անգամ աւելի խորը: Գիտէր, բայց եւ այնպէս, լաւատեսութիւնը իր նկարագրին զօրեղ կողմն էր: Հայու տոկունութիւնը ունէր: Յետոյ, պատանի էր, արկածախնդրութեան եւ խիզախութեան բոցը կը մտնէր արեան մէջ: Գոյոմպոսի երազը կրկին վերա-կենդանացած էր եւ նոր հաղերս, նոր ճամբաներու ցանկութիւնը կը փոթորկէր հոգին:

Լաւատեսութեան այս երանադին հեռանկարը մէկ մութ ամպ ունէր սակայն.— Մայրը: Ի՞նչպէս պիտի բաժնուէր անկէ, որո՞ւ պիտի թո-

դուր զայն: Եթէ ինչ ալ մեկնէր, բոլորովին մինակ պիտի մնար պատաւ մայրը: Կարելի չէր նման արարք մը գործել: Գոյներն ու փայլուն լոյսերը մարեցան եւ ամէն ինչ մոխրի գորշութիւն ստացաւ:

Անհնար էր մեկնիլ, այդ մասին մտածելն անգամ անհեթեթ էր: Ինչ կ'ըլլար, աշխարհի վերջը չէր դեռ, դուցէ ուրիշ բախտ մը, դուցէ Աստուծոյ բարին այս էր, ինչպէս մայրը միշտ կը կրկնէր:

Այդ պահուն, մայրը լուացուած, սանտրուած, ծնկաշոք իր աղօթքը կ'ընէր: Երթները անլսելի բառեր կ'արտասանէին եւ փակ աչքերը ո'վ գիտէ ինչ երկնային ուրբաներու վրայ բացուած էին:

Տղան ծունկի եկաւ մօտ մօտ եւ աղօթեց: Մայրը կ'ուզէր, որ որդին աղօթէր իրեն հետ, ամէն առաւօտ եւ երեկոյ: Ատոնք իր դերապոյն երջանկութեան պահերն էին: Աղօթքէն վերջ կը համբուրէր իր զաւակը եւ խորունկ հաւատքով կը գոչէր.

— Աստուած Յովսէփին շնորհներն ու իմաստութիւնը տայ քեզի...
Ձար աչքերէն ու փորձանքներէն պահէ... Օրհնեալ ըլլան...

Այս խօսքերը կ'իյնային պարարտ հողին մէջ եւ ծիլ կու տային ու մանջ հարիւր, ուրիշներ՝ հազար: Սիրտը կը լեցուէր մաքուր երանութեամբ եւ երկնային պայծառութենէն կաթիլ մը շող կը նշուէր հուրիւն մէջ: Երաններէն ուժ մը կ'անցնէր, որ Ֆիդիքականէն աւելի ոգեկան էր եւ, ասոր համար, աւելի հզօր եւ անպարտելի: Հիմա պատրաստ էր գիմազբուսելու վտանգներու, դժբախտութիւններու եւ բախտին հարուածներուն:

Իրենց օրը նոր կը սկսէր:

Այդ օր, ամբողջ ատենը, հողին ուրախութեամբ մը լեցուն էր: Երջանիկ նախազգացում մը կը ուղմէր քաղցրօրէն սիրտը:

Երեկոյեան դարձին, մայրը նստակ մը երկարեց.

— Տղա, սա նամակը կարդա, կարծեմ Ամերիկայէն է:

Գրութեամբովը ամերիկեան էր և նամակը ուղղուած էր իրեն: Ամերիկայի իր մօրաքրոջ զաւակներէն էր: Շատ հալուաղիւտօրէն կը գրէին իրենց: Աւելի քան տարի մըն է, անտրին նամակն էր: Կ'ըսէին, որ բարեկեցիկ մարդիկ են, բայց մինչեւ օրս որեւէ հետաքրքրութիւն չէին ցոյց տուած իրենց հանդէպ:

Նամակը կարդաց, շշմած մնաց:

Ո'վ կրնար գրած ըլլալ: Մէկէն, փայլակի նման, ցաթեցաւ միտքը: Թագուհին, անշուշտ թէ Թագուհին, ուրիշ ո'վ կրնար ըլլալ:

Նամակը կը յայտնէր, որ իր մօրաքրոջ տղաքը լսած ըլլալով իր՝ լեւոնի, ուսումը շարունակելու ցանկութեան մասին, պատրաստ էին իրենց համեստ աջակցութիւնը բերելու, գոնէ ճամբու ծախսը հայթայթելով:

Անհաւատալի էր: Սիրտը մեծցաւ, լայնցաւ, պիտի պայթէր: Ի հարկէ, ուրախ էր, գինովցած էր:

Կարդաց ու թարգմանեց մօրը:

Մայրը, ի մեծ դարմանք իրեն, հանդարտօրէն լսեց, քիչ վերջ տնայալ յարեց.

— Աստուծոյ կամքը ըլլայ:

— Մայր, մայր, գոչեց լեւոն:

Մայրը, ակնոցը քթին ծայրը, կ'աշխատէր անայալայ:

Տղան պարպեց սիրտը: Կը խօսէր արագ, հեւ ի հեւ, բառերը իրար կը հըմշտէին:

Հասկացայ, տղա՛ս, Աստուած բարին բնէ՛ :

Տղան կը զարմանար մօրը պաղարինութեան վրայ : Ինչո՛ւ չէր ու-

րախանար, ինչո՛ւ այնպէս հանդարտ էր, կարծես բան պատահած չըլլար :

– Մայրիկ ջան, չես հասկնար, մեր հողերը վերջացան, այլեւս պի-

տի չաշխատիս, պիտի երջանկացնեմ քեզ, խաթունի պէս պիտի բազմիս...

– Աստուած տայ, տղա՛ս...

Տղան խանդավառութեան մէջ չէր գիտեր ինչ կ'ըսէր, չէր ըմբռ-

ներ մօր մտավախութիւնը : Հետզհետէ խելքի ինկու :

– Մի վախնար, անուշիկ մայրիկս, շուտով կ'անցնին տարիները (մայրը սարսուռաց այդ բառին վրայ) եւ կու գամ քեզի, ու փաթթուեցաւ մօր վզին :

– Ի հարկէ, տղա՛ս...

Պառաւր չկրցաւ շարունակել, փղձկեցաւ մէկէն, շուտով ինքզինք հաւաքեց սակայն, պրկեց շրթունքը, վերստացաւ ստոյիկ արտայայտու-

թիւնը :

Ինչո՛ւ կ'ուշանար :

Ամերիկայէն եկած նամակը կրկին կարդաց, բառերուն վրայ կե-

նալով, պահուած իմաստներ փնտռեց :

Տիկ. Նազիկին սատանի ձագերը տունը դժոխքի վերածած էին, ինչպէս ամէն գիշեր : Աշխարհը կը խաղաղէր միայն երբ անոնք քուն մըտ-

նէին : Բարեբախտաբար կանուխ կը պառկէին : Այդ գիշեր սակայն, կարծես

ժամանակը չէր անցներ :

Ախ, ինչո՛ւ կ'ուշանար : Անհամբեր Թագուհիին կը սպասէր Սիրտը շուտ լեցուն էր եւ կ'ուզէր բացուիլ, պարզուիլ եւ Օր. Թագուհիին միակ

էական էր, որուն կրնար սիրտը բանալ :

– Այս երեխաները կը խենթեցնեն զիս, այս տունէն ելլելու է, –

ըսաւ :

– Դուռը գոցէ, որ նուազ լսեա աղմուկը, – եղաւ մօր պատասխանը :

– Ելաւ դուռը աղմուկով մը փակեց, հակառակ իր կամքին. կ'ու-

զէր լսել Թագուհիին դալը :

– Ժամը քանի՞ է, – հարցուց մայրը :

– Ութին քառորդ կայ :

– Վայրկեան մը Ուսանեա Խաթունին ելլեմ, խեղճը հիւանդ է,

շուտով կը դառնամ : Սա շալս ինծի տուր, կոնակս կը ցաւի քիչ մը :

Իւստն անապարանքով բերաւ շալը եւ ծածկեց մօր կոնակն ու ու-

սերը : Ուրախ էր, որ մայրը կը մեկնէր, կ'ուզէր Օր. Թագուհիին հետ մի-

նակ մնալ :

– Այս գիշեր կոնակդ ալքովով չփեմ, մայրիկ, ըսաւ :

– Լաւ կ'ըլլայ, տղա՛ս : Սաղ ըլլաս : Ետեւով կու դամ : Ծառ մի

մտմտար, ամէն ինչ լաւ կ'ըլլայ, Աստուած մեծ է :

Մայրը մեկնեցաւ : Դրան փակուելը լսելուն պէս, հակառակ երե-

խաներու դժոխային աղմուկին, Տիկ. Նազիկ հանեց գլուխը դրան բաց-

ուածքէն :

– Ո՞վ էր, – հարցուց :

– Մայրիկս Ուսանեա Խաթունին գնաց, հիւանդ է եղեր :

– Ախ, այո, ես ալ չկրցայ երթալ մէյ մը : Նայիմ, եթէ տղաքը

քնանան, Արսէնին ձգեմ ու պահ մըն ալ ես ելլեմ վեր :

Ուսանեա Խաթունը վերի գրասին էր : Եէնքը գրեթէ Հայերով բը-

նակումն էր:

Լեւոն կրկին փակեց իրենց սենեակին դուռը, միաժամանակ նա-
զիկն ալ իր դուռը զոցեց: Ջղայնորէն քալեց սենեակին մէջ, երբեմն դրան
ետին կենալով եւ ոկանջները լարած, սրտատրոփ սպասեց Քաղուհիին:
Ո՛ր մնաց, մինչեւ հիմա եկած կ'ըլլար: Այնքան ըսելիք ունէր: Կ'ուզէր
առանձնանալ անոր հետ, մինակ ըլլալ հետը: Քիչ վերջ նազիկն ալ վեր
պիտի ելլէր: Բոլորովին մինակ պիտի մնային: Սիրտը կը սեղմուէր, մար-
մինին մէջէն մեղկութեան քաղցր ալիքներ կ'անցնէին:

Ձէր հասկնար ինչու, տնայրմար կը դպար ու կը շփոթէր Օր. Քաղու-
հիին հետ երբ սենեակին մէջ առանձին մնար: Միւս կողմէ, երեւակայու-
թիւնը թռիչք կ'առնէր ու կը փոխադրուէր կախարչական աշխարհ մը, ան-
միջապէս որ մեկնէր Քաղուհիին:

Երբեմն իրենց արմուկները իրար կը դպչէին: Մէկ ալ, չես դիտեր
ինչպէս, արմուկը կը դպչէր կակուղ, առաձգական կորութիւններու, որոնք
մեղմօրէն թեւը շոյելով կը նահանջէին, քիչ վերջ կրկին մօտենալու եւ
սաք սեղմումով մը փարելու իրեն:

Նախ պատահմունք կարծեց, բայց զգաց յետոյ, որ Օր. Քաղու-
հին գիտէր թէ ինչ կը կատարուէր եւ թէ ան ալ կամովին կը նետուէր ար-
կածախնդրութեան մէջ:

Օր. Քաղուհիին տենդոտ ձեռքը սահած էր մազերուն վրայէն,
մատները սողացեր էին գանգուրներուն մէջ եւ այսին վրայ զգացեր էր
հրդեհը անոր մօրթին:

Ի՞նչ երանելի էր պահը: Մեղաւար աւ մաքուր: Անտես դռներ էին
բացուեր, անտես կայքերու վրայ: Մէկը ինչ որ զաղտնի բառեր չնշտցեր
էր ականջներուն: Մարմինը տարածուեր, լայնցեր, համայնացեր էր: Մար-
մինը չէր կշռեր այլեւս, կը ծփար, թեթեւ ու թափանցիկ:

Մինը չէր կշռեր այլեւս, կը ծփար, թեթեւ ու թափանցիկ:

Ուր որ արեւ մը ցաթեր էր, դեղին փթթումով:

«Ան է, ան է», ըսաւ: Այդ քայլերուն ձայնը կը ճանչնար: Կամաց
մը բացաւ դուռը եւ միջանցքին մէջ անտոնաց: Դուռը մեղմօրէն բացուե-
ցաւ, — սիրտը դուրս պիտի նետուէր, — Օր. Քաղուհիին սլացիկ հասակը
երեւցաւ:

— Բարի իրիկուն, Լեւոն, ի՞նչ կ'ընես դուրսին մէջ:

Տղան շփեցեցաւ:

— Ձեզի կը սպասէի, — մրմնջեց:

— Այսօր շատ յոգնեցայ... մէյ մըն ալ ուսուցչական ժողով տեղի
ունեցաւ... եւ դեռ ահագին սրբազրութիւն ունիմ...

Թեւին տակ դիզումն էին տետրակները: Սենեակին դուռը բացաւ
բանալիով, ներս մտաւ եւ մէկէն դառնալով՝

— Ինծի կը սպասէիր ըսիք, բա՞ն մը ունիս հարցնելու:

— Ախ, այո:

— Քիչ վերջ կու գամ:

Մտաւ սենեակ եւ դուռը փակեց: Լսուեցաւ կղպանքին դառնալը:
Ձէր հասկնար ինչու՞ Օր. Քաղուհին միշտ կը կղպէր իր դուռը: Ժամանակ
իսկ չունեցաւ երկու խօսք ըսելու:

Նազիկին դուռը, սազի գլխուն նման, երկարեցաւ բացուածքէն:

— Ո՛վ էր:

— Օր. Քաղուհիին:

— Հը՛մ, եկա՛ւ վերջապէս: Ժամը քանի՞ն է: Մինակ աղջիկ, չի ալ վախնար: Հը՛մ:

Աղմուկով փակեց դուռը: Տղուն արիւնը զլուխը ցատկեց: Արդէն կոռեւիք մէկը կը փնտռէր: Ի՞նչ է այս կինը: Կատարեալ լրտես: Շրկար քիթը կը խոթէ ամէն տեղ:

Օր. Թադուհին դուռը բացաւ եւ անձեռոցը ուսին՝ դուրս ելաւ:

— Դեռ հո՞ւս ես, ի՞նչ ունիս, բան մը կայ լեզուիդ տակ... Հիմա կու գամ...

— Մայրս վեր ելաւ... մինակ էի...

— Ե՞ս:

Կը նայէր աչքերուն մէջ, ուժեղ հայեացքով, որ կը թափանցէր խորը: Այդ պահերուն այնպէս կը զեղեցկանային իր սովորաբար մարած աչքերը: Ներքին կրակ մը կը վառէր զանոնք: Այս աղջիկը եթէ ուզէր, կըրնար տիրանալ իր ուզածին:

«Ամէն ինչ գիտէ, ամէն ինչ գիտէ», կրկնեց տղան ինքնիրեն:

— Ե՞ս:

— Ամերիկայի ազգականներէն նամակ ստացայ:

— Իրա՞ւ, ինչո՞ւ չես ըսեր ժամ մըն է... Վստահ էի... է, ի՞նչ կ'ըսեն...

— Կը խոստանան ճամբու Ծախաս հոգալ, եթէ Ամերիկա երթամ ուսանելու:

Աղջկան դէմքը հաճույքով ողողուեցաւ, քայլ մը առաջ եկաւ, կարծես ուրախութենէն պիտի գրկէր զինք, բայց զսպեց իր խոնգավառութիւնը: Ու աղան չհասկցաւ ինչո՞ւ, մէկէն տխրութիւն մը վանեց հրճուանքը երեսէն եւ աչքերուն փայլը մարեցաւ:

— Նամակը պէտք է ցոյց տաս ինծի, հիմա կուգամ, երեսու լուամ... չեմ կրնար հանգստանալ մինչեւ որ երեսու չլուամ... Հիմա կու գամ... Հիանալի է... Գիտէի՛, գիտէի՛...

Լեւոն սենեակ վազեց, մէջտեղը շտկրտեց, կարգի դրաւ, անհամբեր սպասեց: Ականջով հետեւեցաւ ջուրի ձայնին, դարձող քայլերուն, դրան բացուելուն ու գոցուելուն: Դար մը թռեցաւ:

Թադուհին վերջապէս երեւցաւ դրան շրջանակին մէջ: Պաղ ջուրի հպումէն դէմքը վարդի պէս կարմրած էր ու լոյս կը ցայտէր: Հազուադիւրս բոյր մը իրեն հետ մտաւ սենեակէն ներս:

— Մայրիկը ո՞ւր է:

— Ըսի, վեր ելաւ, Ովստինա Խաթունը հիւանդ է:

— Տեսնեմ նամակը:

Լեւոն երկնցուց նամակը: Թադուհին նստաւ տիւանին վրայ եւ նըշան ըրաւ, որ Լեւոն նստի քովը:

Բարձրաձայն կարդաց:

— Հիանալի է, հիանալի է, ուրախ չե՞ս:

— Ի՛ հարկէ ուրախ եմ, եւ, սուսըին առթիւ, ձեզի շնորհակալ եմ, բայց...

— Բայց ի՞նչ, ինծի ինչո՞ւ շնորհակալ ես:

— Գիտեմ, որ մէկը դրած է ազգականներուս: Ուրիշ ո՞վ կրնար դրած ըլլալ:

— Ատրկա կարեւոր չէ, ի՞նչ են մտահոգութիւններդ:

Տղան տատամեցաւ, ու՛րկէ սկսէր:

— Ճամբու ծախսը՝ լաւ, բայց հոն հասնելէ վերջը Այդ մասին խօսք չկայ նամակին մէջը:

— Իրաւունք ունիս, բայց Աստուած մեծ է, կը մատնենք... կերպ մը կը դռնուի... հիմա՛...:

Մէկէն կեցաւ, նայեցաւ աղուէն աչքերուն: Բարութիւն, թախիծ եւ ափսոսանք միախառնուած էին:

— Ուրեմն, պիտի մեկնե՞ս:

Տղան աչքերը վար առաւ: Լռեցին:

Համակրանք մը, որ սիրոյ սահմանները մտած էր արդէն, կը հասուննար այս երկուքին միջեւ: Սէր մը, որ յաճախ կը պատահէր այդ տարիքի պատանիքի մը եւ հասուն աղջկայ մը միջեւ: Տղան, հակառակ տարիքին, դեռ անպորճ էր եւ երկնոտ: Աղջիկը խելահաս, բայց մաքուր ու պատուախնդիր: Սակայն, կեանքը կը յորդէր իր մէջ: Իր նկարագիրն ու ընկերային դիրքը սահմանափակէր էին իր աղատութիւնը: Հոս, այս տան մէջ, այս սեւ աչքերով պատանիին եւ իր միջեւ սահմաններ չկային: Անիկա եւս մաքուր էր, անճարակ եւ, այդ պատճառով, անմիասն: Ապահովութիւն ունէր կացութիւնը եւ տտիկա շատ կարեւոր էր կնոջ մը համար:

Եւ սակայն, անմեղօրէն սկսած շատ մը խաղեր, անսպասելի արեւածններով կրնային վերջանալ: Ո՛ր է սիրոյ մէջ սահմանը, չափը, վտանգի դռներն, — երբ երիտասարդ են:

Աղջիկը լաւ դիտէր այս բոլորը: Եւ, հակառակ իր ուժեղ կամքին եւ իր զգացումները զսպելու վարպետ փորձառութեան, ոտքերուն տակ դեռնին անկայուն ըլլալը կը զգար երբեմն: Նայուածքին մէջ, երբեմն, կը զգար վախը, որ անդունդին մէջ սեւեռող աչքերը կ'ունենան:

Բայց կեանքը կը յորդէր իր մէջ եւ զարհուրանքով — ու երանութեամբ — կը զգար, որ անկարող էր կեցնելու հոսանքը:

Եւ հիմա, տխուր էր — եւ ուրախ —, որ սահմանը կեանքը կը հայթայթէր: Տղան պիտի մեկնէր: Լաւ է, որ մեկնէր, քանի ուշ չէր:

Լեւոնին համար, խնդիրը այդքան վիպական չափերու հասած չէր դեռ: Անիկա կ'արթննար, բայց աղջիկը — ինքզինքին սկսած էր խոստովանիլ արդէն, — որ այս անմեղ խաղը կրնար վտանգաւոր դառնալ: Որ՝ իր ունեցած տարիքի եօթ-ութ տարիներու գերազատութիւնը զրահ մը չէր, կրնար տկարանալ, իյնալ եւ խենթի պէս սիրահարուիլ այս դեռահաս տղան: Կարողացած եւ ընտելանէն ուշիմ աղջիկ էր: Կեանքը մինչեւ կոկորդը կը բարձրանար: Բնութիւնը, գեղեցկութիւնը, այլը՝ կը խոռովէին զինք մոլեղնօրէն եւ դժուարութեամբ կրնար զսպել զգացումին պոռթկումը: Իր ըղձանքը ունէր վաղուց լարուած աղեղի մը զսպուած ուժն ու արձակուելու խոյանքը:

Տղան իր երազուն աչքերով, իր անփորձութեան հմայքովն իսկ, զինք առաւել եւս կը խոռովէր: Անմեղ էր, մաքուր էր դեռ, բայց առնակահոսութեան տարօրինակ հմայք մը կը ծաւալէր իրմէ: Կը ճգնէր, կը ճգնէր, չէր կրնար վերլուծել: Երբ աչքերը յառէին իր աչքերուն, զինաթափ կ'ըլլար, մարմնով կը դողար եւ ամէն բնիւ կը խայտար ըղձանքով: Ոչ ոք նշման աղեցութիւն ըրած չէր իր վրայ:

Խոստափելու ճամբաներն ալ քիչ էին: Նոյն տան մէջ կ'ապրէին, մինչեւ իսկ եթէ չհանդիպէր, դիտէ՛ր, որ զիրենք բաժնողը թեթեւ պատեր էին եւ, երբ զգայարանները սրուած են, կը տեսնեն ու կը զգան պատերէն ալ անդին: Կը լսէր անոր ընշառութիւնն իսկ: Կը ջանար պահել իր հաւա-

տարակուսութիւնը: Միւս կողմէ, կը հիանար ու գինով էր կեանքով, որ պայման, սահման ու բռնագաւառութիւն չէր ճանշնար, կը քանդէր պատ-
ռար եւ ընդգիծութիւն եւ իր ձայնը կը տիրապետէր:

— Ուրեմն, պիտի մեկնի՞ս, — կրկնեց, եւ ակամայ աչքերուն թացու-
թիւն մը խուժեց:

Տղան բարձրացուց գլուխը եւ անոր աչքերը եւս խոնաւ էին: Զխո-
սեցան, նայեցան իրարու աչքերուն: Վայրկեան մը, ժամ մը, դար մը դու-
ցէ: Հոգիները բարձրացան, մօտեցան, փարեցան իրարու: Պահը զմայլելի
էր եւ ոչ ոք նկատեց, թէ երբ եւ ինչպէս, մարմինները եւս մօտեցեր էին
իրարու, եւ տղուն ալ ձեռքը իր մէջ նեղմած էր աղջկան թփրտացող ձախ
ձեռքը:

Ոչ ոք նկատած էր, որ հետաքրքիր եւ կասկածամիտ Նազիկը,
մատնեբուն վրայ սահելով, մօտեցեր եւ քանի վայրկեան էր, որ զիրենք կը
լրտեւէր:

«Գիտէի, գիտէի, — կը մրմնջէր ինքզինքին, աչքերը յաղթանակէն
փայլելով, — ո՞վ կրնար դուշակել, որ այս երկուքը... Մեղայ Աստուծոյ...
չի ալ ամշնար, իրմէ աչքան փոքր, եղբորը չափ... Գիտէի, միայն ես գի-
տէի, որ այդ աղջիկը բան մը ունէր»...

— Ի՞նչ է այդ, — հարցուց տղան, — կարծես չընկ մը լսեցի...

Քաւեց դէպի դուռը, լսեց փողոցի դրան փակուիլը եւ քայլերը,
որ կը բարձրանային: Արիւնը երեսը խուժեց: Դարձաւ Թադուհին:

— Այդ վհուկն էր:

Շուտը լուսութիւն մը տրեց:

— Ի՞նչ կ'ըլլայ, ըսաւ Թադուհին:

— Մօրս պիտի պատմէ:

— Ի՞նչը, — յարեց աղջիկը, — որ ձեռքս բռնած էիր... Ի՞նչ կ'ըլ-
լայ, եղբորս տեղն ես...

Աղջիկը ըսածին չէր հաւատար, անշուշտ: Այս խօսքերը կ'ըսէր Լե-
ւոնը հանգարտեցնելու համար: Խիտ ալլալած էր: Ի՞նչ պիտի ըսէին, ինք
ահագին աղջիկ, տղան՝ պատանի մը: Գիտէր, որ բռնաբարկուին երեւակա-
յութիւնը պիտի ծաղկեցնէր պատահարը:

Անախորժ զգացում մը պատեց զիրենք: Ինչ որ երկուքին մտեր-
մութեան մէջ այնքան երանադին էր եւ, ինչու չէ, մաքուր, — երեւան դա-
լով, ուրիշներուն անփականութիւնը զառնալով, գոեհկութեան տարազը կը
հաղնէր: Մերոյ ծաղիկը արեւի լոյսին չի դիմանար: Օտար աչքեր կը պըղ-
ծեն սիրոյ մտերմութիւնը:

Թադուհին մէկէն ոտքի ելաւ.

— Ուրիշ ատեն կը խօսինք: Այսօրուան համար ամէն ինչ ըսուեցաւ:
Գիշեր բարի:

Արագ հասաւ դուռը:

— Օրիորդ Թադուհին, — ըսաւ տղան ու կեցաւ:

Օրիորդը մեկնած էր:

Բ. Կ.

(Շար. 1)

ԲԱՂՁԱՆՔ

Մախուր, յսակ աչքերով,
Ըլլալ տղա՛յ մը բարի,
Ունենալ սէր ու գորով՝
Հանդէպ հանճուր աշխարհի...

Ամպերուն հետ սպիտակ,
Որ քաղցրորէն, տես, կ'անցնին,
Կեանքիդ ափէն աւերակ,
Ըլլալ ընկե՛ր մտերիմ:

Կուրծքդ ըլլայ արձագանգ
Տերեւներու խառնափն,
Որոնք թփոյն եւ անկեանք՝
Ալ կը մեկնի՛ն, կը մեկնի՛ն...

Մեռնող ամէն ծերուկի
Տալ պատասխան զթալիւր,
Ծնող ամէն մանուկի՝
Օրհնութիւններ անձանձիւր:

Յոյսին համար որ կուգայ
Հեռուներէն, խորերէն՝
Այս հին կեանքին մէջ հիմա
Վառել ճաշ՝ մը թորէն:

ԵՒ. ՊՅԱՃԵԱՆ

Պ.ՄԱՆԱՊԵԱՆ

Կոմունիզմ

Նուիրական ճամբաներ, սրբազան վայրեր, ամենասուրբ անիւններ։
Տաժանելի ճամբաներ, դժոխային վայրեր, սրբապիղծ աշխարհ։
Մտածումներու այս յամախանգին տակ եւ համգրուամներէն իւրա-
ֆանչիւրին վրայ տարբեր ապրումի մը ալեկոծումին ենթակայ՝ ես անցայ
աշխարհի բազմաթիւ ճամբաներէն։

Քանի մը ճաղաքի մէջ հպարտութեան մօր առիթներ տրուեցան ին-
ծի, քանի մը հատին մէջ հոսեցուցած մեր յորդ քրտինքին դիմաց՝ աշխար-
հի ապերախտութիւնը չափեցի եւ հսկայական հայեոյամբներ ընելով հա-
սայ հոս, այս հողին վրայ երախտագէտ ակնարկ մը մետելու հին երազի
մը մղումով։

Ճակատագրակից ժողովուրդ մըն է տէրը այս հողին, եւ ի՞նչ բեղուն
պահեր ապրած ենք ես։ Այս ժողովուրդը դռները բաց ձգած է մեր առ-
ջեւ, եւ հոս ափ առած են մեր տարագիր մտաւարականներէն ունամբ, յեղա-
փոխականներ, ժողովուրդի մարդեր։ Տրուած է մեզի լայն շունչ մը եւ հոս
շնչաւորած ենք մեր հեքիաթներէն մէկ քանին, մաս մը բանաստեղծութիւն
եւ կենսո՞ւ տուած դիւցազներգական ամբողջ հատուածի մը։

Նայն հողին վրայ եմ հիմա։ Բայց զիս շրջապատող ուրիշ իրակա-
նութիւն մըն է հիմա, մեր պատմութիւնը կենդանացնելու համար մեզի ա-
զատ շունչ շնորհած ժողովուրդը ինքը շնչահեղձ կ'ապրի հիմա, քոհչիւր
խորտակած են եւ մակասող արեւին կարօտը ունի։

Երէկ հասարակաց քշմամի մը ունէինք իրեն հետ, մեր հարաւի ու
առաջին քշմամին, որուն բռնակալութենէն ինք յաջողեցաւ ամբողջովին
ազատել իր հայրենիքը, մեմբ՝ մեր հայրենիքին կէսը։ Իր ազատած ամ-
բողջին եւ մեր ազատած կէսին վրայ իր ծանր քաթը երկարած է հիմա

երկրորդ քշմամի մը, որ հիւսիսէն կու գայ եւ հիւսիսի ցուրտը կը տարածէ իր ճամբում վրայ ու հոգիներում մէջ:

Ես ապրեցայ երկրորդ քշմամիին բերած ցուրտին մէջ, Յունիսի տափ ու պայծառ օր մը: Գտնուեցայ պողոտաներու ամայութեան մէջ, տուններու վանդակաւ հասակին դիմաց, գուարթութեան համար սարքաւոր վայրերու բացակայ կեանքին առջեւ: Ամէն քայլի մօտ տխրութիւն մը կը խուծէր մէջս, մեզի պատմած երջանկութիւններում ստութիւնը կը հաստատէի ամէն քայլի, եւ այդ ամէնում ցուագին անդրադարձը աչքերում՝ կը շարունակէի ճամբան, երբ դիպումս առաջիկ մը, ինչ համեմատելի մտայնաց, առաջի հոգի, իմ մօտ պատմութիւն, հին պատմութեան մօտ էջ:

Մէկ երկու բառ միայն: Մէկ երկու կէտ ըսուած մաշտապատութիւններ ու վարագոյր մը առաջին արարին վրայ:

Երկրորդ արարին դուռ կայիր միայն դիմացս եւ դէմքիդ՝ տխրութիւն մը: Տխուր էր ակնարկդ, ժպիտդ, այս քաղաքին պէտ, այս քաղաքի բոլոր մարդոց պէտ:

Երրորդ արարին՝ ես էի միայն, մեր միջեւ հաստատուած մօտ լռութիւնը եւ յանգուած զգացումի մը խորութիւնը հոգիս մէջ:

Կարծես ե՛ս բաժին ունեցած ըլլայի քու տխրութեան մէջ. կարծես ե՛ս հաստատուած ըլլայի ուրախութիւններդ արմատախիլ ըրած այս դաժան իշխանապետութիւնը:

Այսպէս՝ տխրութեամբ ու միասին շարունակեցինք ճամբան: Հասանք տուն տխրութեամբ: Գիտէի որ դուռն դուռն չես: Կը գգայիր որ ես ես չեմ: Ուրիշ կերպարանքներու մէջ մտած՝ դերեր կը կատարէինք ես եւ դու: Մեր հետաքրքրութիւնները հետաքրքրական չէին, ցուրտ էին ժըպիտները եւ մաշտապատութիւնները կենսագործ: Գիտէի որ ազատ երկրէ մը կու գայի, գիտէի որ ազատութեան կարօտով կը տռչուիս եւ անազատ հոգիդ պահելու բնագոյնով զգուշութիւն մը խուճապահար դարձուցած է ինչ:

Նորէն լռեցի: Այս արեւտ, յուրի եւ կամայազարդ երկրին հետ ունեցած խզումիս պատմութեամբ չուզեցի ծանրացնել հոգիդ: Հեռուներու ուրախ կեանքով չուզեցի վիրաւորել բազմախոց սիրտդ: Կը մայլէի աչքերուդ ու ինձի կը թուէր, թէ իրարու հոգիներում մօտեմալու իրաւունք չունինք մենք: Ընդհանուր եւ անորոշ խնդիրներ պէտք էին մեզի, մեզմէ դուրս կեանք մը ստեղծելու ստիպում մը կ'ապրէինք ես ու դու, մեզի հետ եւրոպացիներ: Գուցէ այդ էր պատճառը, որ ընկեր մը երգ մը սկսաւ: Երգը աշխարհութիւն մը ստեղծեց մէջս: Զայնդառաջար դուռ: Երգուեցաւ սիրայ ուրիշ տաղ մը: Մնացիւր մօտը: Ուրիշ լռութիւն մը: Յետոյ՝ մկատեցի մարմնիդ ցնցումը: Տարօրինակ գոյն մը ծաւալեցաւ դէմքիդ, պղտորեցաւ ակնարկդ, արտաքին բոլոր ձեւերը լուծուեցան ակնարկիս դիմաց երբ բարձրացաւ ձայնդ, անհրաւէր ու առիժնող ձայնդ՝

Կռռ'անկ, ուստի կու գաս, ծառայ եմ ձայնիդ,

Կռռ'անկ, մեր աշխարհէն խաղրկի մը չունի'ս:

Երգեցիր: Բայց միայն ե՞րգ էր, որ ժայթքեց կեկորդէդ: Միայն ձայնով լեցուեցաւ մթնոլորտը:

Երգած ատենդ մէկ անգամ միայն կրցայ գլուխս վեր առնել: Մէկ անգամ միայն կրցայ աչքերուդ մայիլ: Օ՛, քու ձայնդ, ձայնիդ քաղցրութեան իր թռիչքը ընդհատած եւ իր հիացումին քարացած՝ օ՛, քու կռուկըդ: Դուռն կ'երգէիր: Կարծես ինձի տրուած հին խոստում մը կը կատարե-

աւեր: Կարծեմ կ'ամբողջանար անաւարտ մնացած «Կոռնկ» մը մէջը: Կ'երգելէր ի՛մ երգը: Եւ ո՞վ կ'ըսէր, թէ քալիսը այսքան շոտյլ պիտի ըլլար ինծի համդէպ, այս ամբախտ երկրին մէջ:

Քանի՜ անգամ երգուած է ինծի «Կոռնկ»ը. մեծ արուեստագէտներու շրթներէն քանի՜ անգամ լսած եմ զայն եւ ամուռն արուեստով անոր այրող ապրումը հաղորդել գիտցող վիրաւոր հոգիներու ձայները քանի՜ անգամ ակեկոծած եմ արիւնս, բայց մնացած եմ դարձեալ ծարաւ, սպասած եմ ուրիշ կոռնկի մը, անոր՝ որ տարբեր բխումով, ձայնի մը տարբեր սաւառնումով պիտի գար եւ իր գորութեամբ պիտի տանէր զիս ուրիշ աշխարհի մը խորհուրդին, տանէր զիս բայց ինք չմեկնէր այլեւս, մնար, ծաւալէր մէջս, օրօրէր զիս. շունչ դառնար, պատմէր ինծի հայրենի խորշերուն եւ անծանօթ բեւեռներուն խորախորհուրդ գաղտնիքը:

Ահաասի՛կ այդ կոռնկը, եւ երգող աղջկան հետ լռելեայն եւ ամբողջ գորով դարձած կը պոռամ՝

*Մի՛ վաղեր, երամբդ չուտով կը հասնէս,
Կռո՛ւնկ մեր աշխարհէն խապրիկ մը չունէիս:*

Մի՛, մի՛ վաղեր, կոռնկ, կ'ըսեմ իւրովի, մինչ դուն կ'երգես տակաւին: Ձայնդ ամբողջովին կրակ կը դառնայ երբեմն, կը դառնայ տառապանք, կարօտ: Անոր քաղցր կարկաչին մէջէն ըմբոստութեամբ շեշտեր կը լսեմ մերթ, կարծես մէկու մը դէմ կը բողբոս, մէկու մը դէմ կը ճալես, մէկու մը դէմ կը ճալեմք եւ եւ դուն, սրբազան կռիւ մը յայտարարած եմք եւ եւ դուն:

Բայց ո՞վ եւ դուն, երիտասարդ աղջիկ, ո՞վ այդքան դառնացուց հոգիդ, ո՞վ դրաւ այդ այրող կարօտը սրտիդ: Ինչպէ՞ս գտար սրտիս ճամբան, ինչպէ՞ս գիտցար, որ սիրտս տարիներէ, տառամեակներէ ի վեր, ուրիշ կարօտներու կարգին, կ'ապրի այդ կոռնկին հրավառ կարօտը:

Քաղաքէ քաղաք, երկրէ երկիր, հոգիէ հոգի ու գիրէ գիրք արշաւ մը եղած է կեանքս, կեանքիս պատմութիւնը: Քանի մը ծարաւներ կը վառեմ ճայլերս: Կը վառիմ քանի մը ծարաւներէ: Յոգնեցայ: Յոգնեցուցի: Արիւնեցի: Յաղթանակներ տարի ու պարտութիւններ կրեցի, բայց պատմութիւնը նայը մնաց:

Սիրտս մաշեցաւ՝ բայց սիրած աղջիկս չգտայ տակաւին:

Ուղեղս յոգնեցաւ՝ իմ վէպս չկարդացի դեռ:

Խունկս մոխրի վերածուեցաւ, բայց զիս խռովող բանաստեղծունը քառ չգտաւ ձեռքերս պոկելու համար:

Սպասածներէս միայն դուն եկար, ո՞վ Կոռնկ, եկար անակնկալօրէն, այն պահուն երբ ամենէն աւելի պէտք ունէի քեզի: Մեր աշխարհին հաւայքն ու անտեսանելի ուրիշ աշխարհի մը բարախում բանաստեղծութիւնը ներծծած՝ խուժեցիր մէջս, յոյսի մը պէս, չարչարագին սպասումս վարձատրող մեծ արդարութեամբ մը պէս:

Ու հիմա, մեր աշխարհէն ետք, գուցէ իմ աշխարհէս ալ ունիս *խապար*, ըսէ ինծի Կոռնկ, պատմէ ինծի ինչ ընկերներէդ, միւս սիրածներէս, սիրած աղջկանս մասին, վէպիս մասին, իմ բանաստեղծութեամբ մասին: Գուցէ դուն գիտես անոնց տեղը, ժամանակն պահը, պահանջները, խնամքները: Եթէ մօր ժամբաներ կան՝ կ'երդնում, եթէ մօր կռիւներ կան՝ պատրաստ եմ, *խապրիկ* մը միայն, Կռո՛ւնկ, պատրաստ եմ...

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԶՐՈՒՑԻԿՆԵՐ՝ ԸՆԴՄԷՋ ԱՆԱՍՆՈՑ

✱

ԱՐՈՒ ԱՌԻԻՄԸ.— Երկու բան կը փափաքէի. առաջին. սա զառապեղ կոչուող զնգանէն ու սա կենդանարանական պարտեզ կոչուող բանտէն դուրս ելլել, ու երկրորդ. ունենալ տիրապետութիւն բովանդակ աշխարհի:

ԷԳԸ.— ԱՌԻԻՄԸ.— Այդ ծանրակշիռ փափաքներդ հապիւ թէ կարենայ վերցնել երկրագունդը: Ի՞նչեք պիտի ընէիք...

ԱՐՈՒՆ.— Նախ և առաջ, պիտի կազմէի մարդաբանական պարտեզ մը, դառապեղներու մէջ ցուցադրելով տեսակները բոլոր ժողովուրդներուն: Թէեւ բոլոր մարդիկը իրար կը նմանին որոշ չափով, բայց անորոշ չափով ալ տարբեր են իրարմէ: Կան քանի մը դոյներ, սպիտակ, սեւ, թուփ, դեղին ու կարմիր: Կան նաեւ բազմատեսակ անդոյններ: Կան մանաւանդ գայլամարդեր, բորէմարդեր, արջամարդեր, ջրեմարդեր, ուղտամարդեր, մկնամարդեր, շնամարդեր, խոզամարդեր, ցլամարդեր եւ իւրամարդեր: Կիներուն մէջ ալ կան օձուհիներ, յովազուհիներ, դադրուհիներ, կատուազգիներ, հնդկահաւեր, հաւեր ու սիրամարդներ:

ԷԳԸ.— Մարդը գազան է զարմանազան:

ԱՐՈՒՆ.— Մարդը գազան չէ. հրէշ մըն է ընտանի:

ԷԳԸ.— Երկակենցաղ հրէշ մըն է:

ԱՐՈՒՆ.— Քառակենցաղ է: Կ'ապրի թէ՛ ցամաքին վրայ, թէ՛ ջրերին, թէ՛ օդին, թէ՛ լուսին մէջ:

ԷԳԸ.— Եթէ տիրապետութեանդ չբռնան, մարդիկ զաղթել ուղին դէպի մոլորակ մը կամ արբանեակ մը, թոյլ պիտի տա՞ս...

ԱՐՈՒՆ.— Անտարակոյս. երկաթէ վարագոյր քաշելու չեմ աշխարհի վրայ: Երթան բարով: Խոշոր քար մըն ալ իրենց ետեւէն: Եթէ կորսուին երթան՝ աշխարհը շունչ մը կը քաշէ: Երկրագունդը կը հանդարտի: Բոյսերը կ'աղաւտին թունաւորումէ, ծովերը կ'աղաւտին աղտոտելէ, քարերն ալ՝ կոտորուելէ: Բայց կը պահեմ մարդաբանական պարտեզը իր երկօնեւ նմոյշներով:

ԷԳԸ.— Եթէ մարդիկ այստեղ մնան, կամ եթէ հոս մնացողներ ըլլան, անոնց ի՞նչ կ'ընես...

ԱՐՈՒՆ.— Նախ՝ կ'արդիւնդ գործածութիւնը միտի ու մտքի: Մարդը պէտք է ըլլայ բուսակեր, թէեւ բոյսին անգամ չէ արժանի: Թէ՛ ընտանի անասունները կը փրկուին ջարդէ, թէ՛ մարդը մասամբ կը հրաժարի հրէշութենէ: Կ'արդիւնդ

դրեալներու վերաբերեալ կենդանիի։ Ստանաւոր մարդը ընդունակ է տարբեր կերպով ու վարպետօրէն հաղուելու ալ։ Կ'արդիւն՝ ծխախոտը։ Խուսկը արմատախիլ ընել կու տամ ու կը փճացընեմ, ջնջելով երկրիս երեսէն։ Միեւն ծախելու կամ ծախուելու տեսակ մըն է։ Այլ բան. երկար շրջան մը այրերը կը դատեմ կիներէն, որպէսզի աճումը դադարի եւ նուազումը սկսի։ Ի՞նչ պէտք կայ այդքան տկար բաղձութեան, երբ ո՛չ բնակարան, ո՛չ սնունդ կայ։ Ինչո՞ւ անէութենէ զէպի աշխարհ ներգաղթ կատարել, երբ եկողներուն համար ոչինչ պատրաստուած է։ Ամէն մէկ ժողովուրդ պէտք է բաղկանայ տասը միլիոնէ։ Այդ թիւէն աւելի եղողները պէտք է նուազին, Պակաս եղողները պէտք է աւելնան։ Մակարոյժ ժողովուրդներ կան. անոնց համար տասը միլիոնն ալ շատ է. երկու-երեք միլիոնը կը բաւէ։ Ամէն մէկ ընտանիք պիտի ըլլայ սեփականատէր. հիւղ ու հող պիտի ունենայ։ Ամէն ընտանիք պէտք է ըլլայ ինքնապահ։ Հին ու նոր բոլոր զէնքերը պիտի փճացուին։ Առուներն ու անասունները մահացնող ընական ու բաւական զէնքեր կան արդէն. եղածները կը բաւեն. շատ իսկ են։ Պիտի ըլլայ միայն երկու կուռակցութիւն. կուռակցական ըլլալ ուղղորդ կը մտնէ երկուքէն մէկուն մէջ. չուղղորդ կ'ըլլայ մէկուն համակիր, կամ կ'ըլլայ անկախ։ Կրօնները պիտի չունենան ո՛չ յարանուանութիւններ, ո՛չ աղանդներ։ Կ'արդիւն՝ խոտիւ ալդ բարունակները բաժանումի։ Սա խայտառակութիւնը, որ մարդկութիւն կը կոչուի, որ ընդունած է Աստուծոյ տեսքը ու Սաղայշիին հողին, պէտք է զննել կարգի մէջ ու կանսնի։

ԷԳԸ.— Իսկ անհնազանդները պիտի ենթարկուին ի՞նչ պատիժի...

ԱՐՈՒՆ.— Անհնազանդները պիտի բլլան շարժանկարի դերասան կամ դերասանուհի...

ԷԳԸ.— Ի՞նչ. առ ի՞նչ աղուոր պատիժ է. բոլորն ալ անհնազանդ պիտի բլլան։

ԱՐՈՒՆ.— Մի՛ աճապարէր։ Ամէնէն քիչ վարձատրուողները պիտի ըլլան տնոնք։ Հիմակուանները կանխիկ դանձած են ապագայ դերասաններուն վարձատրութիւնները։ Եւ տակաւին պիտի ապրին այլ զրկանքներու մէջ, եւ աղուեռախարան։

ԷԳԸ.— Բայց տաղանդ պէտք չէ՞, դառնալու համար շարժանկարի դերասան կամ դերասանուհի։

ԱՐՈՒՆ.— Տաղանդ, շնորհ, առ դործին համար. անշուրհութիւնը, նուազեցումներն ու քուրկուրները բաւական են։

ԷԳԸ.— Բայց ամէնէն առաջ, սա դաստիարակչական դուրս ելլելու է։ Կարծեմ դուն մոռցար մեր ո՛ւր դռները։

ԱՐՈՒՆ.— Դուն երբեք չես դիտեր յափշտակուիլ. միայն յափշտակել դիտես։

ԷԳԸ.— Կը կարծուի թէ արուները ծերանալով՝ կը դառնան իմաստուն։ Ի՞նչքան սխալ։ Արուները ծերանալով կը ցնդին, կը ցնորին, ու հեքիաթը կը շփոթեն իրականութեան հետ։ Քու ամբողջ ցնորքդ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ վերացական նկար մը, որ պատասառի վրայ անգամ իրականացնելու անկարող ես։

ԱՐՈՒՆ.— Էդերը չեն ցնդիր, քանի որ բանիկ մը չունին իրենց գլխուն մէջ։

ԷԳԸ.— Բաներ կան՝ որոնց չունենալը ունենալէն խերով է։ Մի՛ մոռնար որ կեանքիս մէջ մէկ անգամ յափշտակուեցայ քեզի հետ ու ինկայ թակարդը։

✽

ՍՈՒՆԱԿԸ.— Գիտե՞՞ս նորութիւնը։ Երկահաւոր որոշած է դառնալ երդուհի։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՍՈՒՆԱԿԸ.— Անմիջապէս ու մեծապէս կը յաջողի, քանի որ ըստ նորաձեւութեան պահանջին, բաղաձայն է։

✽

ԷԳԸ.— Էլ եղբայր, այս աշխարհի մէջ, վա՛յ փոքրամասնութիւններուն։ Ահա թէ ի՞նչու կը նահատակուինք էշերս։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԷԳԸ.— Ձարաշար սխալ։ Մեծափառ մեծամասնութիւն եմք մենք։

էջերս: Բայց մեր եղբայրներէն միւրի-
նաւորներ մարդ եղած են Ոսթիւրալիզէ,
նոյնիսկ տիրացած են բարձր պաշտօննե-
րու, եւ իրական մարդիկ կը կառավա-
րեն: Նաւատակուողները՝ էջ մնացած
էջերն են:

✱

ԱՐՁԸ.— Արջ եղբայր, մեր անունը
նախատական բառ մը եղած է մարդոց
Համար եւ տեսակ մը Հոմանիշ կոպիտի:
Աստիճ գատ, մարդիկ կ'ըսեն թէ լեբան
լաւագոյն զղեարը մենք կ'ուտենք: Մեր
ծառայութիւնը, պարէն անգամ կը քա-
մահեն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՁԸ.— Մեր արջութե-
նէն մեղի շատ բան չէ մնացած: Կարգ
մը մարդիկ իւրացուցած են մեր արջու-
թիւնը եւ եղած են արջ՝ մենէ աւելի: Ի-
րենց արջութիւնը սքողելու Համար է որ
կը յարձակին արջութեան վրայ: Կ'արժէ
դիտել իրենց պարելը, Համոզուելու Հա-
մար որ արջութեան առաջնակարգ ներ-
կայացուցիչները ըլլալէ գատ, եղած են
նաեւ կապիկութեան կատարելագործուած
մարմնացումները: Կարծես մարդիկ մատ-
նաւոր գործիքով մը՝ մենէ քաշած ա-
ռած են արջութիւնը, ու ներարկած ի-
րենց մէջ: Եւ այդպէս, մենք կորսնցու-
ցած ենք մեր արջութիւնը, իսկ այդ
մարդիկը արջացած են, ու մարդկութե-
նէն ձերբազատուած, կ'ապրին պարելով՝
առաջագոյն արջութեան մէջ, եւ պղծե-
լով պարտկոյններուն պտուղները:

ԱՐՁԸ.— Քանի որ մարդոցմէ ոմանք
մենէ առած են արջութիւնը, ուրեմն
մենք պարտաւոր ենք...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՁԸ.— Գիտե՞ս թէ ի՞նչ
կը նշանակէ պարտաւոր, առանց մուր-
հակի. տէ՛ր՝ գիտակի մէջ ստրուկի:

✱

ՁՈՒԿԸ.— Ինչո՞ւ մարդիկ մեղ Համար,
անձայն կը կարծեն...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՁՈՒԿԸ.— Հին մարդիկը
նուրբ լսողութիւն ունէին ու կը լսէին
մեր շշուշները: Շատոնց է որ մարդիկ
խլացած են առեւել կամ նուաղ: Նոր մար-

դոց Համար ձայն բառածը մեքենաներու
ժխորն է, կառքերու ազմուկն է, բազ-
մութեան հարահրոցն է, առմբի մը
պայթիւնն է, կայծակի մը ճայթիւնն է,
թնդանօթի մը որոտն է, ամպերու որո-
տումն է, հրաբուխի մը բռնիւնն է,
ճագին ճռճուկն է, դայլերուն ոռնալն է,
շուներուն հալոցն է ու էջերուն զոհնն
է: Մեր պատգամիկ շշուշները քիւսնի-
սիւնայէն աւելի կամաց, մէկավունչէն ա-
ւելի նուրբ, սուրտիւնով նուազէն աւելի
ցած, սաքավնչէն աւելի մեղմ են: Ներ-
կայ քաղաքակրթութեան լուսթիւնը ան-
գամ գոռում գոչում մըն է, բազմա-
մամբ մեր շշուշին:

ՁՈՒԿԸ.— Առածը կ'ըսէ թէ պարապ
տակառն է որ շատ ձայն կը հանէ: Բայց
ներկայ մարդկութիւնը միթէ պարապ
տակա՞ռ է, երբ իր միտքը հանճարեղ է
ու հրաշագործ...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՁՈՒԿԸ.— Այդպէս է. սա-
կայն, հոգիով բոլորովին պարապ է: Եւ
հոգիին պարապութիւնը պոռչուող է:
Մարդոց ամէնէն լեցուն մասը՝ իրենց
զրպանն է, ու ան ալ աղմկաբար լիու-
թիւն է:

ՁՈՒԿԸ.— Բայց մարդոց մէջ անօթի-
ները կուշտերէն շատ աւելի են:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՁՈՒԿԸ.— Անօթիներուն
ալ ստամոքսը կ'որոտայ: Մարդկութեան
յոյսը ընդհանրապէս ծովուն ու մանաւ-
ւորապէս ձուկերու վրայ է: Մեղ ճա-
շակելով է որ մարդոց ստամոքսը պիտի
դադրի որոտալէ:

ՁՈՒԿԸ.— Հիմա կը Հասկնամ թէ
մարդիկ այդ ներքին ու արտաքին ազ-
մուկներուն մէջ, ինչո՞ւ չեն լսեր մեր
շշուշները եւ իրենց խղճին ձայնը:

✱

ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՆԴՈՒՆԻՆ.— Սա մարդի-
կը, Հակառակ իրենց խելքին ու զարգա-
ցումին, մեղ կը կարծեն անմիա եւ ան-
հոգի: Մեր վրայ կը նային իբրեւ միսի
ու մորթի: Մեզի կը վերագրեն միայն
բնազդ, բայց երբեք բանականութիւն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՆԴՈՒՆԻՆ.— Ո՛չ զարմա-
ցիր, ոչ ալ զայրացիր: Ամէն մէկ մարդ

միայն իր խելքին կը հաւնի ու կը հիւսնայ, ուրիշներուն խելքը խեղճութիւն համարելով: Երբ իրենց մէջ աշակէս է, ինչպէս կ'ուզես որ մեր քիչ մը խելք ունենալը հաստատեն մարդիկ: Գալով հողին, երբ մարդ իր հողին ուրացած է, լաւագոյն պարագային լքած է, ինչպէս կ'ուզես որ հաւատայ մեր հողին զոյտութեան: Մարդոց համար որեւէ բան ըլլալու է շօշափելի եւ շահաբեր, ինչպէս մեր միսն ու սորթը:

ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՆԴՐԱՆԻՆ.— Բայց թոյլ տուր որ միշտ զարմանամ մարդ կենդանիին վրայ, որ դէպի արբանեակ մը կամ նոյնիսկ մոլորակ մը կը ժպտի ճամբորդել, տակաւին առանց հասկցած ըլլալու դարերով իր քով ապրող արարածները, եւ առաջ լուծած ըլլալու այնքան առեղծուածներ:

ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՆԴՐԱՆԻՆ.— Գիտե՞ս այդ պարագան ինչի կը նմանի: Մարդ երբ չի յաջողիր ասպարէզի մը մէջ, կը դիմէ ուրիշ ասպարէզի մը: Ձեզա՞ւ աշակէս, կ'ըլլայ այնպէս: Ձկնացա՞ւ ըլլալ ասանկ, կը դառնայ անանկ: Մէկը մեր տէրն է. չյաջողեցաւ ըլլալ մասնագէտ, եղաւ ճամբորդող պատօնեայ:

ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՆԴՐԱՆԻՆ.— Ուրեմն մարդոցմէ՞ ոմանք կը մղտին ըլլալ գնչունեւրը աիեղբերքի:

ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՆԴՐԱՆԻՆ.— Անշնորհները... Գոնէ՞ դիտնային նուաղել, երպէ՞լ ու պարել...

✽

ՁՈՒԿ ՄԸ.— Լսեցի՞ր նորութիւնը: Գիտնական մը, մարդկութեան աճումը եւ ցամաքին նուազութիւնը նկատի ունենալով, կ'առաջարկէ ընդծովեայ բնակութիւն, կանդնելով ջուրերուն յատակը ապակեղէն տուներ, որոնք պիտի ըլլան ոչ միայն օդաւորն ու բարեխառն, այլ մանաւանդ զերծ աղմուկէ ու փոշիէ: Եւ մարդիկ իրենց ապակեղէն բնակարաններուն առջն կողմէն պիտի դիտեն անաւրաններ, յիշեցնող վերացական նկարները:

ՈՒՐԻՇ ՁՈՒԿ ՄԸ.— Միշտե՞ւ հիմա, մարդիկ մեր վրայ կը նայէին վերէն:

այսուհետեւ մեկնէ է որ իրենց վրայ պիտի նային վերէն: Ի վերջոյ, ըլլալիքը սրբադրութիւն մըն է: Ամէն բանի համար տեղ մը ու առջն բան իր տեղը, ուսումնա՞ծ է իրաւամբ: Վար անցնելիքները թո՛ղ վար անցնին, ճիշդ մեր տակը, ու թող մեզի նային վարէն:

✽

ՀԱՅԻԸ.— Ես հպարտ եմ, իրեւ հաւ, քանի որ մարդիկ իրենց էգերը «հաւ» կ'անուանեն:

ԱՂԱՆԻՆ.— Եթեմար հաւ, մարդոց բերին մէջ «հաւ»ը նախատակն է: Եթէ մարդիկ պարկեշտ ըլլային, կ'ենեղ կ'անուանէին «աղանի»:

ՀԱՅԻԸ.— Հարկաւ մարդիկ բան մը դիտեն, որ իրենց էգերը «հաւ» կ'անուանեն:

ԱՂԱՆԻՆ.— Պարզապէս հաւերը հարճի տեղ գրած են, ու իրենք ալ կը փափաքին վերածուիլ բազմահաւ աքաղաղի:

ԱՔԱՂԱՂԱՂ.— Մինչդեռ այր մարդիկ հետզհետէ կը դառնան իրենց կէս հաւուն հնազանդ, հլու հպատակ: Եթէ իրական այրութիւն մը կայ՝ ալ ի՞նչ է միայն. յախանական ու անփոփոխելի եւ անայլ լայնելի:

✽

ՇՈՒՆԸ.— Հիւանդի տեղ դնելով՝ տիրուհի տարաւ դիտ անանաբոյժին: Հոն իմ տեղս տիրուհի քննուեցաւ, հանուելէ ետքը: Հիմա, շարաթը մէկ-երկու անգամ կը տանի դիտ անանաբոյժին, բայց միշտ ի՞նչ է որ կը քննուի: Կրնա՞ս խնդիրը բացատրել...

ԿԱՏՈՒՆ.— Դուք տիրուհիս ու նստնաբոյժին շնութեան կը ծառայես իրեւ զիմակ: Գոնէ՞ լաւ կը կաշառե՞ն քեզ...

ՇՈՒՆԸ.— Անանաբոյժը առջն աջելութեան կը պատուէ դիտ, շուրջը լով լոյսնք, շաքար ու շոքոլա:

ԿԱՏՈՒՆ.— Պէտք է հիւանդ ձեւանամ, որ զիտ ալ տանի: Երկու հոգի են շնացողները, որով պէտք ունին Լրկու զիմակի:

(Վերջ)

Ն. Պ.

Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

Պոյ Յրէնս

11

Ամիս մը սահած էր այդ Կիրակիէն սուգին, ամիս մը ամբողջ որ Փօլ կոր-
նըցուցած էր Սօնիայի հետքը:

Կարելոր ու ցնցող ոչինչ պատահած էր Սօնիայի եւ իր միջեւ: Կարճ ու վաղանցուկ բարեկամութիւն մը եղած էր հազիւ իրենցը: Տարօրինակ բարեկամութիւն մը արդէն: Եւ տակաւին... Աւետարանական մէկ բարեկամութիւն, այսպօք մը մէկ անկիւնը հազիւ լեցնող, պզտիկ, անմեղ յիշատակներով:

Բայց ահաասիկ որ շատ ալ դիւրին չ'ըլլար մոռնալ այս անիծած պզտիկ... յիշատակներն անգամ: Կ'անդրադառնաս յանկարծ որ կարծածէ՞ղ աւելի խոր արժատներ նետած են անոնք քու ներսդ ու քեզմէ անկախ, դարձած են այլեւս կեանքով կազմող առօրեայի սովորութիւն: Սիրելի, չարաճճի սովորութիւններ որոնցմէ չես կրնար առանց ցաւի բաժնը աիլ:

Փօլ ստիպուեցաւ դիմադրաւելի քանի մը օրուայ թախիծ ու սրտնեղութիւն: Բորոտած ու տղեղ օրեր... Սրեր՝ որ արեւն անգամ պիտի զգլար ծնած ըլլալուն, պիտի ուրանար:

Սակայն, աշխատանքը, լաւ բարեկամներ, եւ քանի մը այլեւայլ շիշեր, ի վերջոյ յաղթեցին այդ... տազտուկին: Ու, ժամանակ մը ետք, Փօլ կրցաւ վերականգնել, պատրաստ այլեւս դիմաւորելու նոր... բարեկամութիւններ:

Երկուշաբթի օր մը, դրասենեակը, երբ աշխատանքով ողողուած էր, Փօլ լսեց Ալպէրի ձայնը, որ իր անկիւնէն կը

կանչէր, մեծ աղմուկով:

— Փօլ, Փօլ, ֆօ-ֆօ-ֆօօն, ֆօ-ֆօ-ֆօ-ֆօն:

Ալպէր, հեռախօսին պատասխանատու պաշտօնակիցն է: Աւելի ճիշդ, ոչ մէկ բանի պատասխանատու պաշտօնակիցն է, բայց որ օգտուելով հեռախօսի զօրծիքին մօտ ըլլալու իր առանձնաշնորհումէն, ճարպկութեամբ կը մրցի սատանային իսկ հետ, կարենալ զուարճանալու համար, դործակիցները ձեռք առնելու համար:

Երբ կը պոռայ «ֆօ-ֆօ-ֆօօն», մեռաք, ալ վերջացաւ: «Ֆօ-ֆօ-ֆօ-ֆօն» ամբողջ դրասենեակին ուշադրութիւնը գրաւելու համար է, եւ յայտնելու բոլորին, թէ կանացի ձայն մըն է ձեռք հեռախօսի կանչողը:

Կանացի ձայն մը. ի՞նչ կայ ատկէ աւելի պարզ: Սակայն բանը այդքան պարզ չէ դրասենեակի մը համար որուն պատերը իրենց մէջ կ'արգելափակեն քրտանի մը չափ կատողած արուններ: «Ֆօ-ֆօ-ֆօֆօն» եւ իսկոյն քսան զոյգ աչքեր կը սեւեռին վրադ, պատրաստ թափանցելու միջեւ... փորձառիք: Եւ վայ աշնոր որ հնարամիտ չէ ու չի գիտեր այնպէս մը ցոյց տալ որ իբր թէ մօրը հետ կը խօսի, կամ մօրաքրոջը եւ կամ խառաքարոյ զարմուհիի մը հետ: Վայն է եկեր անօր որ չի գիտեր կեղծել: Ալպէրի եւ ամբողջ դրասենեակի չարամիտ ախորժակները կը ճարակեն զինք, կը յազենան... իրմով:

Այդ անիծեալ «ֆօ-ֆօ-ֆօֆօն»-ները

չէին ու քանի մը կարճ բայց անխոհեմ հեռաձայնային ղեղումներ որ խեղճ է միլիոն «Կակուզ Բոմբ» մակդիրը փակցուցին: Միեւնոյն այդ որոգայթներուն մէջը չէր որ ժապ թողուց իր մկրտութեան յստակ անունը, շալկելու համար մեծալիւնդ ու ծիծաղալարժ քննարկու Տօն Փռան»ը: Ու տակաւին նոյն այդ անխոհեմութեան պատճառով չէր որ տարիէ մը ի վեր Բոմբէ կը պտուի, ուտերուն բեռած ծանր, ջախջախէ «Սիրոյ մեքենայ» ճնշող տրոպոսը:

— Փօֆօֆօն, ֆօլ, ֆօլ, ֆօֆօֆօֆօֆօն, կը փոփոկէր Ալլալէր իր անկեղծէն: Եւ Փօլի մէկ սրտնեղ շարժումին վրայ որ զինք սատանին կը զրկէր՝ «Բոմբ», սրտը նայեցէք, սա աղտը տեսէք. այս ինչ իշուրքին, ինչ անփութութեան, կը ջղախանար վերջապէս Ալլալէր: Բայց ոչ մէկ անպարտանք Փօլի մօտ, ոչ մէկ փութկոտութեան. տեղէն չշարժեցաւ մինչեւ զործը շարտեսը: Յուսահատեցրնող զանգաղութեամբ մը ուղղուեցաւ գէպի Ալլալէրը ու «մայրս լլալու է» նետեց Ալլալէրին, հեռախօսը ձեռքը առած պահուն:

— Այո, այո, պարոն Փօլը, եթէ կը հաճիք, պարոն Փօլը...:

Բայց... բայց, Տէր Աստուած, ձայնէ ք... իր ձայնը, ճիշդ իր ձայնը. ան է, ան...:

Այո սակայն հակառակ հիմա ինքզինք չմտնեն է, խոսի՞ն ու յաղումը չցուցադրեն է: Ալլալէր ներկայ է որ դարանակ կը հսկէ եւ միւս բոլորին: Ու շուրջայն փոխ առնուած ձայնով մըն է որ Փօլ պատասխանեց՝

— Այո, այո Փօլն է խօսողը: Ահ, զո՞ւն ես մամա: Ի՞նչ կայ մայր, այլ մամա, մամա:

— Ձէ, չէ, Սօնիան է խօսողը, Սօնիան: Ահ, չե՞ս յիշեր, մոռցե՞ր ես արդէն, գիւղը, ամառը, կը պնդէր ձայնը թելին միւս ծայրէն:

Յիշել: Ի՞նչ պիտի չյիշէր այդ կորստւած օրերուն ամբողջ ջերմութիւնը, ամենազեղեցիկ պահուն ընդմիջուած այդ ամբողջ քաղցրութիւնը. ի՞նչ պիտի չյիշէր:

չէր:

Երկար շարժարուեցաւ խեղճ աղջիկը իր ինքնութիւնը պարզելու համար: Պընդից, յիշատակներ ոգեկոչեց բայց ի զո՞ւր: Թելին միւս ծայրը ականջները միայն մայրական ձայնը կ'ընդունէին եւ մի միայն մայրական: «Այո մայր, այո, մայր, եւ միայն ու միայն մայր»:

Սօնիա յոգնած կ'երեւէր, և վախճալով որ ճարահատ հեռախօսը կը լքէ, Փօլ կառնեցաւ գործիքին ու խեղդուէլ մայրնով մը փափոսցւաւ. «Այո, այո, այո իրկուն ժամը հինգին Կլորիայի առջեւ... այո, այո ճիշդ այդպէս, փաթիւրքիմ»:

Իրար կրկին հանդիպեցան փաթիւրքիքին առջեւ: Մտան ներս եւ հոն մնացին ժամերով:

Հանդիպեցան իրար շարաթը անգամ մը. յետոյ երկու: Եւ ապա, օրը անգամ մը մտան քաղաքի բոլոր փաթիւրքիմները: Յաճախեցին քաղաքին բոլոր շարժանկարի սրահները: Իրենց բարեկամութիւնը պտուղուցին ամենահամեստ եւ ամենամոթ անկիւններուն մէջ, ինչպէս նաեւ ամենալքեղ վայրերը: Զթողուցին ոչ մէկ անկիւն որ վկայ եղած չլլայ իրենց մտերմութեան:

«Փօֆօֆօֆօն»ները կրկնապատկուեցան, քաղաքապատկուեցան, հասնելով փտանդաւոր չափերու: Նախադուշութեան միջոցները, հնարամիտ դիտողը, «մամաներն» ու «քոյրիկներն» այլեւս բանի չէին ծառայէր: Ոչ ոք կ'անդիտանար այլեւս որ Փօլ բարեկամութիւն մը ունէր, բարեկամութիւն մը զոր Ալլալէր մկրտաւ էր «Մէմէր»:

Եղաւ ժամանակ մը որ Փօլն ու Սօնիան իրենց շնչած օդին չափ անհրաժեշտ դարձան իրարու համար: Եղաւ նաեւ ժամանակ մը որ այս միակ բարեկամութիւնը իրենց թուեցաւ անհանդուրժելի տափակութիւն մը: Եղաւ պահ մը ուր քաղցր ու արբեցնող կարեւորութիւններ սկսան շոյել Փօլի միտքը, ներշնչելով իրեն յայտ վերածելու այս բարեկամութիւնը մէկ ուրիշ... աւելի չօշակելի, աւելի տեսական մէկ բարեկամութեան:

Եւ ճիշդ այս ճակատագրական պահուն է որ Սօնիա անպամ մը եւս շողիացաւ: Սկսաւ նախ, իրենց հանդիպումները կրճատել ճղճիմ պատճառներով: Յաճախ, թերացաւ իր ժամագրութեանց. եւ օրին մէկն ալ, ամբողջովին անհետացաւ. ալ ոչ մէկ ժամագրութիւն, ոչ մէկ հանդիպում. ոչ իսկ հեռախօս մը:

— Բայց, ո՞ւր կորսուեցաւ զՄէմէլը... առ քեզի անհետացում, կատակեց Ալպէր. չըլլայ առեւանդած ըլլան զինք:

Սակայն, Փօլի ընկճուած երեւոյթին առջեւ, կատակը տեղի տուաւ կարեկցութեան: Եւ չար Ալպէրը դառնուկ կարեցաւ:

— Հոգ մի ըներ ծօ, մէկը կորսնցուցիր, հազարը կը գտնես: Պարտք զգաց միտթարել Ալպէր: Քածի մը համար ուղեղ մի տանջեր: Ամէնքն ալ ատանկ են, հասկցա՞ր, սա փէշ կրողները. կ'անհետանան ճիշդ այն բոպէին, երբ կը սկսինք պէտք ունենալ իրենց:

— Կ'արդիւմ քեզի, Ալպէր, բողոքեց Փօլ. քած մը չէ ան, պարկեշտ աղջիկ մըն է, չափազանց պարկեշտ: Եւ յետոյ, լաւ բարեկամութենէ մը տարբեր րան չկար մեր մէջ. մաքուր, անկեղծ բարեկամութիւն մը... որ, վերջացած է արդէն:

— Մաքուր, անկեղծ... ինչ աղուոր հեքիաթ... բայց, ինչի՞ տեղ դրեր ես զիս, ով դժբախտ արարած: Ըսել կ'ուզես, թէ ձեր ամբողջ ժամանակը անցուցիք մի միայն իրարու քարոզեն՝ կարդալով, իրար պատմելով սուրբ ու եղբայրական պատմութիւններ...:

— Հաւատաւ որ այս. այսինքն, ըսել կ'ուզեմ... թէ բացառիկ զարգացման տէր աղջիկ է, որ կրնայ խօսիլ որեւէ նիւթի մասին. որուն հետ կարելի է խօսիլ որեւէ նիւթի մասին:

— Խօսիլ, խօսիլ... աղէկ, իսկ մընացեա՞լը...:

— Ոչ մնացեալ, ոչ բան: Հաճոյք մըն է զինք լսելը: Դեռ վերջին անգամ, կ'ըսէր ինծի թէ չէր հաւատար յառաջդիմութեան. եւ որ, կենսաբանօրէն խօսե-

լով, գերակայութեան ոչ մէկ իրաւունք կու տար մարդուն միւս ապրող էակներուն վրայ: Կ'ըսէր, թէ...

— Վայ յիմար, չկրցաւ չընդմիջել Ալպէր. վայ ապուշ, վայ: Ինչպէ՞ս կ'ուզես որ հաւատայ յառաջդիմութեան, քեզի պէս սարսախի մը հանդիպելէ ետք, որ միայն խօսիլ գիտէ, խօսիլ, խօսիլ... Դեռ լաւ է որ ամբողջովին յուսահատած չէ մարդ արարածէն, ծանօթանալէ ետք քեզի:

Շարքային սահեցան, յուսալքութեան, յուսատացումի շարքային: Զարհուրելի պարագ մը ստեղծուած էր Փօլի շորս կողմը, Սօնիայի բացակայութեամբ: Այս բոլորին վրայ հեղանքով լի ու կճող կատակները գրասենեակի իր ընկերներուն:

Շարքային անցան, ամբողջ շարքային, եւ ահա օր մը, առաւօտ մը, հեռախօսը կրկին հնչեց.

— Յօ-Ֆօ-Ֆօն, Ֆօ-Ֆօ-Ֆօն:

Այս անգամ սակայն, ի մեծ դարմանք Ալպէրին, Փօլ յամաօրէն մերժեց պատասխանել հեռախօսին:

— Գոցէ, գոցէ. պոռաց ջղայնացած. ըսէ թէ հոս չեմ, թող հանգիստ ձգեն զիս:

Ու Ալպէր, ցաւ ի սիրտ, գոցեց հեռախօսը: Կէսօրէ ետք ալ, բազմաթիւ անգամներ:

Երեկոյեան, երբ դործէն դուրս կ'ելլէր, Փօլ անհաճոյ անակնկալը ունեցաւ, տեսնելու Սօնիան, կանգնած զիմացի մայթին վրայ:

Թանկարժեքական բարկութիւն մը, նախ խորհուրդ տուաւ իրեն որ փախչի, կամացուկ մը անհետանայ: Բայց անմիջապէս ետք ինքզինք մեղադրեց, նման մտածում մը ունենալուն համար, այնքան սր Սօնիան իրեն տրտում ու ընճրւած երեւցաւ:

Աղջիկը արդէն դէպի իր կողմը կը վազէր, ու կարմրելով՝

— Պարոնը ըսել կու աայ թէ հոս չէ ինք, չէ՞. ու, մեղադրական, սակայն երկչոտ շեշտով մը... պարոնը այլեւս վի գիշեր մեզի հետ խօսելու:

Փօլ կը լռէր, հւ բնաւ դայն մտիկ ընելու տրամադիր չէր թուեր:

— Բայց, լաւ բան չէ ըրածդ, ըսաւ յանկարծ աղջիկը, հեծկլտուքի նման. բնաւ ճիշդ չէ: Հապա մեր բարեկամու թի՞ւնը:

— Ա՛հ, բարեկամութի՛ւն, բարեկամութի՛ւն, նետեց Փօլ, հեզնական: Տաւրօրինակ բարեկամութիւն մըն է ամենայն դէպս չու բարեկամութիւնդ. միակողմանի բարեկամութիւն մը: Բարեկամութիւն մը որ կը ծաղկի ու կը խամրի ըստ կամո: Կը պարտադրես ինքզինքդ՝ երբ որ կ'ուզես, կ'անհետիս՝ երբ որ յարմար կը համարես: Եւ դեռ երես ունիս ինձմէ հաշի՞ւ պահանջելու, ինձի ճտուելու բարեկամութենէ՞:

— Փօլ, պէտք է բացատրեմ քեզի. պէտք է որ ամէն ինչ ըսեմ քեզի: Երթանք, տեղ մը նստինք. կ'ուզե՞ս. պէտք է որ բացատրեմ քեզի:

— Լաւ մտիկ ըրէ ինձի, Սօնիա. ընդմիջեց Փօլ, կոպտօրէն. ալ ոչինչ կայ բացատրելիք. եւ մի կարծես բնաւ որ տրամադիր եմ կրկին չու գեղեցիկ ճանդ մտիկ ընելու բարեկամութեան մասին, մաքրութեան, եղբայրութեան, անկեղծութեան... մասին: Եւ յետոյ, աս ալ ըսեմ որ ձեռքս չի դար գուրդուրոս ընկերակցի գերը խաղալ՝ պոյ-Փրէնտի, Կորը-Փրէնտի, եւ դեռ ինչ դիտեմ ուրիշ ինչ տեսակ կրթութեամբ անասուններու դերեր: Ինձի համար, կրն մի ամէն բանէ առաջ կրն մըն է, եւ յիսուն տեսակ բարեկամութիւն չեմ ըմբռներ անոր հետ: Ահա կ'ըսեմ քեզի շիտկէ-շիտակ:

Նստած էին իրենց սովորական թէյ-յատան մէջ՝ իրենց սովորական տեղը: Տղուն անհանգստացնող բառերը եւ կարծրութիւնն ու խտուրթիւնը որոնցմով կը հաղուեցնէր իր բառերը, լսիտի հարուածներու նման կ'իջնէին Սօնիայի վերայ: Փլած իր աթոռին մէջ, գրեթէ երկուքի ծալուած, սարսափահար աչքերը դամած էր Փօլին. կարծես կորսուած բան մը կը փնտռէր, տղայէն անդին:

— Բայց, կը սխալիս Փօլ, փորձեց

ընդմիջել ըսպէ մը. այնքա՛ն աւելի դեղեցիկ է բարեկամութիւնը, այնքա՛ն աղուոր... կը խնդրեմ Փօլ, կը խնդրեմ...

— Վերսկսանք ահա, ընդմիջեց տրդան: Բայց չե՞ս տեսներ թէ ինչքան ծիծաղելի է օտ տղայութիւնը, այս... այս անբոնութիւնը, որուն առաքելը կ'ուզես ըլլալ: Զո՛ւտ բարեկամութիւն, անկեղծ բարեկամութիւն... ուրիշ: Դէ՛հ, թո՛ղ տուր որ խնդամ:

— Կը բաւէ Փօլ, կը բաւէ, պատասխանեց Սօնիա հեւտով, ու յանկարծ տոգոնած:

Ձեռքը տարաւ կուրծքին ու տկար ձայնով մը՝ ձեռքի՞ տեղ դրած ես զիս, դանդաղացաւ. անտիրտ ու անզգայ հըրէ՛լի մը տեղ: Ինչե՞ կը կարծես որ չե՞նուած եմ ես, մարմարէ՞, երկաթէ՞... Ախ, եթէ դիտեայիր, կարենայիր միայն դիտեալ:

— Երկաթ, մարմար, անկասկած որ ոչ, հեղեցեց Փօլ. աւելի հեղուկ բանի մը անունը տուր, անկայուն, մանաւանդ խարդախող ու խարող բանի մը: Կը բաւէ յիշեցնես ինձի գէշ կոպիւտարութիւնը, որ վերջին վայրկեանին փախուտ կուտայ բեմէն, կարծես իր արհեստը վարդենիներ տնկել ըլլար: Մի ընդմիջիր Սօնիա, ձգէ վերջացնեմ. ձգէ սր միանալամ ընդմիջող գոնէ ըսեմ քեզի որ չարայար կը դործածես ճարեկամութիւնը կոչուած սա անիծեալ բառը: Բարեկամներ շահելու մասնագիտութիւնը ունիս, ժայռերն անգամ պիտի չկարենային դիմադրել չու յամառ հետապնդումներուդ: Զոհերդ կը հետապնդես մինչեւ իրենց ապաստանարանները, նախապարձաւ կ'ըլլաս... կ'երթաս առաջ այնքան, որքան թոյլ պիտի չտային միւս բարեկամութիւնները, ըստ քեզի անմաքուր բարեկամութիւնները. եւ անգամ մը որ խեղճերը թակարդը ինկան, կը սկսիս սլորոտահի դերը խաղալ, աւետարանական անբոնութիւններէ ճտուել:

— Բայց Փօլ, Փօլ, հծծեց Սօնիա, դունստ, սպառած:

Յետոյ, կարծես փաստելու համար

իր համակերպումը, քնքշութեամբ մօտեցաւ տղան, սեղմուեցաւ անոր, մինչ փօլ, քաջութիւնը ձեռք կ'առնէր իր թեւը անցընելու անոր ուսին ու սեղմելու իրեն, սեղմօրէն, փաղաքշանքով: Երեկոյան, փօլ ընկերակցեցաւ Սօնիային մինչեւ անոնց տունը. ու հոն, սանդուղհներուն տակ, իրենց նոր բարեկամութիւնը կնքեցին քնքուշ ու անվերջանալի համբույրով մը:

Այդ իրիկուննէ սկսեալ, Սօնիա յայտնաբերեց քաղցր, արեցողիչ կամակատարութիւն մը: Կանխահաճութիւններով կը յապեցնէր փօլը, քառասուն կտոր կ'ըլլար անոր ամէնէն երեսաստուան քաջաներուն անգամ դահլիճում տալու համար:

Սրտի բաները սակայն, տարօրինակ, հրէշային ապերախտութիւն մը ունին: Կարծես յիշողութենէ զուրկ են, եւ շատ շուտ կը մոռնան այն բոլոր շնորհները որ իրենց կը տրուի, այն ամէն դիմումները՝ որ կը կատարուին իրենց համար: Կը թուի թէ, տեսելու, ապրելու համար, անոնք կարելի ունին ամէնօրեայ եւ նորանոր ապահովութիւններու, մտերմութեան նոր ու աւելի մեծ ապացոյցներու:

Ինչքան ստանան, այնքան ընչաքաղց կը դառնան, անկշտում՝ սրտի բաները...:

Եաջորդող շարաթներուն, փօլ եղաւ միշտ աւելի փութկոտ ու միշտ աւելի պահանջկոտ: Բաւ չէր համարեր որ Սօնիան ամբողջ օր մը տրամադրէր իրեն, կամ բոլոր երեկոները իր հետ անցընէր. կը պահանջէր, կը պարտադրէր որ դիւերներն ալ միասին դուրս ելլեն, ամէն գիշեր: Եւ որովհետեւ Սօնիա ոչինչ կրնար մերժել իրեն, գիշերաշրջիկ դարձած էին, պտըտցնելու համար իրենց այս նոր ու անյադ բարեկամութիւնը տանսիմկէ տանսիմկէ, քապարէյէ քապարէ, ու բոլոր այն վայրերուն մէջ որոնք գիշերները կը բացուին եւ այնքան լաւ ապաստան կու տան, նման բարեկամութիւններու, զանոնք կը ծաղկեցնեն, կ'աճեցնեն:

Սքանչացման ու գինովութեան օրեր

էին փօլին համար: Իր ամենամտերիմ մտածումները հիմա մարմին կ'առնէին ու կը թռչէին իրադարձութիւն: Փօլ ամբողջովին դրաւուած էր Սօնիայով, այլեւս Սօնիան իր մղձաւանջը հղաւ, այն աստիճան որ անկէ դուրս այլեւս ուրիշ ոչինչ կը տեսնէր: Եւ դեռ, այնքան վրաստան էր իր կատարած նուաճումով, այնքան շլացած անով, որ ոչ մէկ ուրիշ բանի մասին հոգ կ'ընէր եւ ոչ ալ ուրիշ բանով կը զբաղէր: Ոչ իսկ տիար Ռոժէով ու անոր կառքով, որ այս վերջերս կարճ երեւումներ կ'ունենար: Սշխարհ մը կրնար փլիլ փօլի չորս կողմը առանց որ ան կարենար նշմարել, ուր մնաց այս փոքրիկ երթեւեկները:

Սակայն, բարեկամ Ռոժէի կարճ ու զգուշաւոր երեւումները սկսած էին աւելի յաճախադէպ դառնալ եւ աւելի հետապնդող, առանց որ փօլ անդրադառնայ կամ իրար անցնի:

Մինչեւ այն անիծեալ Կիրակին, երբ փօլ տեսաւ, որ Սօնիա կու գար սիւսապան, Ռոժէի վարած ինքնաշարժին մէջ, նստած անոր ճիւղ կողքին:

— Այնքան աղուոր էր օդը, այսօր, ըսաւ Սօնիա, դռնակը բանալով ու նշան ընելով որ փօլ ներս մտնէ, այնքան մաքուր՝ որ խնդրեցի Ռոժէին, մեզ լեռները տանել:

Դեռ նախորդ օր, վճռած էին ինքն ու Սօնիան, որ այդ Կիրակին միասին պիտի անցընէին ու, կէսօրէ ետք, պիտի երթային իրենց բարեկամութիւնէն մէկուն բարձրին, որ կը տրուէր անոր նըշանատուքին առթիւ: Փօլ, արդէն իսկ ծաղկեփունջ մը ապսպրած էր, ու իր լաւագոյն փողկապը կապած...:

— Լաւ, լաւ, հանգիստ ձգէ բարձրին, աճապարեց շարունակել Սօնիա. եկուր, եկուր կ'ըսեմ քեզի. ախրս է նման աղուոր օր մը փճացնելը:

Փօլ կը շարունակէր վարանիլ, չէր գիտեր ի՞նչ պատասխանել, երբ լսեց Ռոժէի ձայնը, որ ղեկին ետեւէն իրեն կ'ուղղէր խօսքը:

— Հերիք է, նազ մի ծախեր, էլիբ օթօն ու վերջացնէք: Պիտի տեսնես, որ

սակելի լաւ պիտի դուարձանանք:

— «Զուարճանալ, զուարճանալ, կը կրկնէր Փօլ, ակունները կճրտացնելով. զուարճանալ կ'ուղէ սրիկան, ուրիշ բանի մասին մտածած չունի: Բայց ի՞նչ հովեր է որ կու տայ ինքզինքին, ի՞նչ իրաւունքներ, սա աւանտիլը. կարծես ընտանիքին անգամներէն մին ըլլար...»:

Վերջ է վերջոյ, Փօլ ինքն ալ չզիտցաւ ինչպէս, բարձրացաւ ինքնաւարժ: Սակայն, Սօնիան պատժելու համար էր, թէ իր պարտութեան վրէժը լուծելու համար՝ մերժեց աղկան առաջարկած տեղը, իր կողքին, ու, իր կատաղութիւնը որոնալով, ինքզինք նետեց ետեւի նստարանին վրայ: Ամբողջ օրը չբացաւ բերանը, երեսը կախեց, վայրենի տրամադրութիւններ ցոյց տուաւ, զաղտնապէս յուսալով, թէ Սօնիա պիտի ազդուի ատենցմէ, թէ պիտի հասկնայ ի վերջոյ որ այդ Ռոմէի ներկայութիւնը եւ իրենց շուրջ դառնալը, հաճելի չէին իրեն:

Բոլոր ճիւղերն ալ սակայն, ի զուրանցան: Սօնիա հոգ չէր ընէր ոչ իր տրամադրութիւններուն, ոչ ալ իր ծամածուծութիւններուն համար: Կը շարունակէր զուարճանալ, չփացած աղջնակի մը նման:

Ոչ միայն խուլ ձեւացաւ ու անպիտացաւ Փօլը կրծող ջղայնութիւնը, ոչ միայն ամբողջ օրը ցատկեց, ցատկոտեց այդ անիծեալ Ռոմէի չորս կողմը, այլ նաեւ, երեկոյան, երբ քաղաք վերադարձան, չուզեց որ բաժնուին: Պնդեց, որ միասին երթան պարասրահ մը, երեկոն հոն անցընելու համար:

Ճար չունէր Փօլ, արդէն ոչ ոք տրամադիր կ'երևէր իր կարծիքը հարցընելու: Ենթարկուեցաւ Սօնիայի քմայքներուն ու դնաց պարասրահ, միշտ բեռնաւորուած անխուսափելի Ռոմէիով:

Երեքով դացին տախտակ մը, ու առիկա եղաւ լիցուն բաժակին վերջին կաթիլը: Սկզբնական քանի մը պարերէն ետք, Սօնիա իր ընտրութիւնը կատարեց, վիճակը նետեց Ռոմէին ու այլեւս միմիակ անոր հետ պարեց: Լքած Փօլը

սեղանի մը մէկ ծայրը, Սօնիա կը պարէր, կը պարէր ստանց դադարի, առանց կանգ առնելու, տեսակ մը մոլեգնութենէ մղուած:

Գիշերը կը յառաջանար. դադարէ մը օդտուելով, Փօլ ճեղքեց պարողներուն թաղուածիւնը ու մօտեցաւ Սօնիային, յիշեցնելու համար անոր՝ ժամը:

— Գնա տուն, եթէ կ'ուզես, պտտաս խանեց Սօնիա, չոր ու առանց ձգելու իր քալիւնիւն թեւը. սիրտս պարել կ'ուզէ այսօր:

— Բայց բաւական պարեցիր, ուզեց զիտել տալ Փօլ, երկչոտութեամբ. ինքզինքը կը սպառնս, կը յոգնիս:

— Սպասի՛ւ, յոգնի՛ւ, բարկացաւ յանկարծ Սօնիա. սպասուի ըսիր չէ՞: Դուն քու գործիդ խառնուէ, եթէ կը հաճիս, շատ հանգիստ եմ ու առողջ, անելի՛ քան սեւէ մէկը. թող ոչ ոք մտահոգուի իմ առողջութեամբս:

Բայց ի՞նչ ըսած էր որ Փօլ, ի՞նչ ըրած էր, որ աղջիկը պայթեցաւ աշտպէս, յանկարծակի, ուռմբի մը նման: Պայթուցիկ, իսկ որ պայթուցիկ կերպով ըլլալու էր այդ օր, ու կը շարունակէր դեռ՝ «Բայց ինչի՞ տեղ դրած ես ինքզինքդ. ծծմա՛լը ես, ինչ է. թերեւս պահապան հրեշտակ ես... բայց կը բաւէ, ա՛լ կը բաւէ իմ խեղճ բարեկամս. ա՛լ չեմ կրնար տանիլ, կը բաւէ...»:

Եւ ինչ բարկութիւն, ինչ զայրոյթ, Աստուած իմ... այդպէս, հրապարակաւ, պարասրահին ճիւղ մէջտեղը: Կարգ մը դէմքեր արդէն իսկ դարձած էին դէպի Փօլը: Արդէն իսկ նայուածքները խրին կը յատէին, թշնամական, սպառնական, պատրաստ պատժելու ուրախութիւնը խանգարողը, սա անպէտք, տաղտուկ պատճառող տղան...: Լաւագոյնը կ'ընէին էր:

Փօլ ինքզինք գտաւ դուրսը, խեղճացած, թշուառ: Ամօթանքի ու ցատկի ամբողջ լեռ մը, յանկարծ կը փչէր իր վրայ, կը զարնէր զինք գիտնին, կը տափակցնէր: Երբեք, երբեք չէր զգացած ինքզինք այսքան փոքր, այսքան դատարկ: Կ'ամբաստանէր ինքզինք, կ'ար-

Համարձէր ինքզինք, կ'ատէր ինքզինք: Դժուարութեամբ կը զսպէր աճող ցանկութիւնը, ինքզինք պատժելու, հարուածելու, փշրելու:

Այդպէս էր, որ քայլերը առաջնորդեցին զինք կապելալի մը առջեւ, խրեցին ներս: Կապելան՝ մայրական կուրծքի մը նման գրկեց զինք, թեթեւցուց բեռը, լուաց, մաքրեց օրուայ արատնեւը, կտակեց վէրքերը... Փօլ դուրս եկաւ ուշ գիշերին: Դուրս եկաւ մաքուր, անարատ... զէթ ալիքան մաքուր, ալիքան անարատ՝ ինչքան որ կարելի է ըլլալ, ալքօլի ծովու մը մէջ խեղդելէ ետք սեփական ինքնութիւնն անգամ:

Ոչինչ կրնար ազդել իրեն, հիմա. ոչ Սօնիան, ոչ Ռոժէն, ոչ կրած նուաւտացումները: Այդ բոլորը հոգ չէր. ու կը վերադառնար տուն՝ տատանելով, երեւուն, բայց երջանիկ. Աստուած իմ, երջանիկ՝ երջանկութենէն խեղդուելու չափ: Կը գառնար տուն՝ երգերու խառնուրդ մը շրթներուն, ձայնը մարած եւրաօդական դործիքի մը նման:

Երբ դարձաւ փողոցին անկիւնը, տեսակ մը մշուշի մէջէն նմարեց, տարտամ ուրուաղիծ մը, ճիւղ իրենց տան դրան առջեւ: Քրափառաշրջիկ մը, անկասկած, մտածեց: Վայ սատանի թափառաշրջիկ, վա՛յ... այսքան ուշ ատեն, եւ ճիւղ իմ ճամբուն վրա՞յ... Հա, Հա, Հա, բարեկամս, ճամբայ տուր, քանի ղեռ Փօլ փառաւոր կից մը տուած չէ քեզի. ճամբայ...:

«Բայց... խերն անիծած. ի՞նչ պատահած է այս ուրուականին... ահա կը քալէ ղէպի իրեն, կը մօտենայ իրեն. թեւերը երկարած է ու կը մօտենայ, կը մօտենայ...: Զգուշացիր Փօլ, զգուշացիր. չես գիտեր ինչ կրնայ պատահիլ սա թափառաշրջիկներուն հետ... ու Փօլ, ուժգնօրէն հրեց ջրայնացնող ըստուերը, որ գնաց ինչալ մայթին վրայ, խուլ ձայն մը հանելով: Կը պատրաստուէր փառաւոր հարուած մը տալու, երբ միւսը կառնեցաւ իր սրունքներուն ու հեծկլտուքի մը մէջ մրմնջեց՝ «Փօլ, Փօլ, ես եմ, Սօնիան է, Սօնիան...»

«Սօնիա՞, նորէն ինքը, եւ այսպէս գիշերով, այսքան ուշ ատեն... մի՞նա՞ կը... օհ, խեղճ աղջիկ»:

Փօլ ուզեց ծռիլ, օգնել աղջկան, որ բարձրանայ: Հաղիւ քայլ մը առած էր, երբ սայթաքեցաւ, սկսաւ տատանիլ, ի վերջոյ փոռուելու համար գետին, անշարժ, անգիտակից, ետ դարձնելով կըլլած ամբողջ ալքօլը:

– Բայց դուն իմեր ես, գիտովցիր ես: Ախ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ողբաց աղջիկը. ինչքան յանցաւոր եմ, ինչքան խղճալի...:

Մեծ գոռարութեամբ բարձրացուց Փօլը գետնէն: Աշխարհ մը ուրիշ գոռարութիւններ կրեց՝ երիտասարդին ծանրացած մարմինը առաջնորդելու համար երկրորդ յարկի իր բնակարանը: Հօն, վերը, Փօլի մայրը, սարսափահար, ամօթահար, օգնութեան հասաւ, ու երկուքով, ամբողջ գիշերը աշխատեցան, մաքրելու համար գիտովը, հանուեցնելու եւ պառկեցնելու համար զայն, անկողին մէջ:

Փօլ ինքզինք դտաւ առաւօտեան շատ ուշ, գրեթէ կէսօրուայ մօտ. ու դարձացաւ, Սօնիան տեսնելով իր մահճին քով:

– Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է պատահե՞ր. անհանգստացաւ: Եւտոյ, յիշելով նախորդ օրուան դարչանք աղդող իրականութիւնը՝ «Թող զիս, թող զիս Սօնիա, ըսաւ չոր, դուրսիդ դարձնելով:

– Բայց, Փօլ, ամբողջ գիշերը անցուցի փողոցը. սպասելով քեզի, ըսելու համար թէ ինչքան կը ցաւիմ, ինչքան... Ահ, չես կրնար հասկնալ, չես կրնար. եթէ միայն գիտնայիր, եթէ միայն կարենայիր գիտնալ...:

– Եթէ գիտնայի, եթէ գիտնայի, ընդմիջեց սղան. գիտնայի ի՞նչը, ի՞նչը, ի՞նչ կայ գիտնալիք: Եւ յետոյ, ա՛լ կը բաւէ, բան մըն ալ գիտնալ չիմ ուղիւ, լսել չեմ ուղիւ. շարունակեց խօսքը, նստելով անկողին մէջ. այսչափը կը բաւէ, կատակերգութիւնը կը բաւէ: Գնա, աղջիկս, գնա սիրելի բարեկամներ. բուռ քով. թանկարժէք գուարճութիւն»

ներուդ վերադարձիր. գնա՛, գնա՛:

— Փօլ, Փօլ, ներէ ինծի, ըսաւ աղ-
ջիկը, տեղաւորուելով աղուն քով. ու-
րիշ բարեկամ չունիմ, քեզմէ զատ ուրիշ
բարեկամ չունիմ. ինծի համար միայն
դուն կաս, դո՛ւն ես էականը:

Սակայն, Փօլի խոստովանելն ու աբ-
տայայտած ստուգային պաղուծիւնը, ի
վերջոյ պատճառ եղան, որ Սօնիա փը-
զըձիկ: Հեծկլտուքին մէջէն, կտրտուած
ձայնով կը կրկնէր. «Ի՞նչ պիտի ընենք
Փօլ, ի՞նչ պիտի ընենք, ի՞նչ պիտի ըլ-
լայ մեր վերջը...»:

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, ինչ պիտի ըլ-
լայ, օ՛հ... Ըլլալ:

— Այո Փօլ, այո. պէտք է բան մը
ընել. չենք կրնար այս ձեւով շարունա-
կել. պէտք է բո՛ւն մը ընենք, պէտք է...
լուծում մը, լուծում մը, ախ...:

— Գիտե՞ս ի՞նչ. շարունակեց Սօնիա,
կարճ լուռքէնէ մը ետք. յառաջիկայ
կիրակի տարեդարձս է: Անշուշտ պիտի
դաս, պէտք է անպայման գտն. եւ եթէ
կ'ուզես, այդ օրը թող դառնայ մեր տա-
րեդարձը:

— Ըսել կ'ուզես... ըսել կ'ուզես...
Սօնիա:

— Այո Փօլ, այո. միակ լուծումն է.
ըսել կ'ուզեմ հոն կը յայտարարենք մեր
նշանադրութիւնը, ու կ'ըլլայ մեր երկուքին
տարեդարձը: Ըսէ որ համաձայն ես, ը-
սէ, խենթո՛ւկ...:

❖

Ինչքան դանդաղօրէն եկաւ այդ կի-
րակին...:

Եւ այդքան սպասուած այդ օրը,
այդոք անհամբերութեամբ մը, Փօլ արեւ-
ածադին հետ ելաւ անկողնէն, ու ի՞նչ
ընել, ինչով զբաղիլ, ինչպէս յաղթել
ժամերու անվերջանալի լէզոնին, հառ-
նելու համար այն միակ ժամուն, որ զինք
պիտի առաջնորդէր Սօնիայինց:

Ժամանակէն շատ առաջ հասաւ ա-
նոնց տունը: Սովորականին նման, Պէ-
թին էր որ բացաւ դուռը, Պէթին՝ տան

մէջ ծերացած սպասուհին, որ մեղսա-
կից ժպիտով մը, իր առջեւ կը բանար
Սօնիային դուռը: Վերջին այդ օրերուն,
ամէնօրեայ էր այդ ժպիտը, ու կ'աճա-
պարէր յայտնելու, թէ Սօնիայի հայրը
զինք տեսնել կ'ուզէր:

— Պրն. Անտրէ ձեզի կը սպասէ իր
սենեակը, աճապարեց ըսել, դեռ Փօլ
դրան սեմին չկոխած. այս կողմէն Պրն.
Փօլ, այս կողմէն, եթէ կը հաճիք:

Փոխանակ նախասենեակ մտնելու
զինք, Պէթի, նոյն աճապարանքով ու
դաւադիրի մը զգուշութիւններով, ա-
ռաջնորդեց զինք, կիսամութ նրբանցը-
ներէ, որոնք յարկաբաժնին շրջանը կ'ը-
նէին, եւ, կը թռչէին ըլլալ, սպասուոր-
ներու յատուկ նրբանցքներ:

Պարզ էր, բան մը պահել կը ջանա-
րին. կ'աշխատէին իր այցելութիւնը լը-
ուութեամբ շրջապատել, դադարի պա-
հել:

Պէթին հետեւէն, նրբանցքներէն
անցնելու ժամանակ, միին անձկութիւն
մը դրուեց Փօլի հոգիները, ու քալեց
իր կողքէն, նրբանցքներու սմբողջ եր-
կայքին: Անձկութիւն մը, որ կրկնա-
պատկուեցաւ, տառնապատկուեցաւ, երբ
Սօնիայի հայրը, զինք գրկաբաց ընդու-
նելէ ետք, տարաւ իր սենեակը, եւ ա-
րագօրէն դուռը կղպեց:

Ձէ, որոշ էր, լաւ բան մը չէր որ
կը սպասէր իրեն... մաքսանենդութեան
յատուկ բոլոր այս միջոցառումները...:

Սօնիայի հօր դիմաց նստելէն հետք,
երկար լուռութիւն մը տեղաւորուեցաւ ի-
րենց միջեւ, ու Փօլ, որոշ նեղութիւն
մը, որոշ դժուարութիւն մը նշմարեց
աղջկան հօր վրայ: Բառե՞րը կը փրնա-
ռէր, թէ ոչ կը ճշգրէր բան մը ծածկել,
լուրջ ու ծանր բան մը...:

— Ահա ըսելիքս, աղաս. ի վերջոյ
ըսաւ ծերունին, տեսակ մը ճիգով: Գի-
տեմ, գիտեմ թէ ինչ պատահած է ձեր
եւ աղջկանս միջեւ...:

«Բարի, հիանալի, ուրախացաւ Փօլ,
մտիկ ընելով մարդուն կցկտուր ձեւով
արտաբերած բառերը. Սօնիա, ուրեմն,
խօսած է հօրը հետ, յայտնած մեր ծը-

բաղիւրները եւ, շատ հաւանարար, ձեռք բերած իր համաձայնութիւնը, հիանալի»:

— Ահա, կը շարունակէր Սօնիայի հայրը. տեղեակ եմ ամէն ինչի, եւ... ըր... աւելի լաւ է եթէ կարճ ու կըտորուկ ձեռնով ըսեմ: Լաւ մտիկ ըրէ, տըզաս. հայր մըն է քեզի խօսողը, աղաս, ընկճուած հայր մը. եւ զաղտնիքի՝ մը մասին, ընտանեկան դաղտնիքի մը՝ որ ոչ ոք պէտք է գիտնար, բացի կնոջմէն եւ Սօնիայէն: Նախ խօսք տուր ինծի աղաս, խօսք՝ որ երբեք եւ ոչ ոքի պիտի չխօսիս այս մասին. եւ Սօնիան ալ պէտք չէ գիտնայ որ այսօր ես խօսած եմ քեզի հետ ու տեղեակ պահած քեզ իր զաղտնիքին:

— Նշմարած ըլլալու հա, շարունակեց Պրն. Անտրէ, թէ Սօնիան, առողջութեամբ շատ ալ ուժեղ չէ, շատ ալ առողջ չէ. թէ երբեմն, յանկարծական անհանգստութիւններ կ'ունենայ, շնչաբացութիւններ... Պատճառն այն է, որ հակառակ կատարեալ առողջութեան երեւոյթին, Սօնիա հիւանդ է. իրական եւ վտանգաւոր հիւանդութեամբ մը հիւանդ: Ոնց՞ն աղջիկս, իմ սիրելի աղջիկս... Յօգաւալի սուր տազնապներ ունեցած էր, երբ դեռ երեխայ էր. այդ տազնապները ի վերջոյ ազդեցին սրտին, դիւրաբեկ դարձուցին զայն:

Կանդ տուա ըտպէ մը, շարունակելու համար այլեւս խնայողութեամբ ու անկանոն ծայրով մը:

— Իմ խեղճ գաւազն, ալ չի կրնար ամուսնանալ, պէտք չէ ամուսնանայ. ամուսնութիւնը ճակատագրական պիտի ըլլայ իրեն համար եւ, անխուսափելիութեն, անգառնալիօրէն պիտի առաջնորդէ զինք մահուան: Այս է կարծիքը բժիշկներուն, վերջնական ու մնական:

Փօլ կ'ունկընդդէր՝ շփոթահար, պապանձած. մինչ միւսը կը շարունակէր հետզհետէ տկարացող ծայրով մը՝ «Գիտակից իր միտքին, աղջիկս համակերպած էր անմեղ, անմիասն բարեկամութիւններով միայն գոհանալ: Երբ ծանօթանար երիտասարդի մը, զոտ բարե-

կամական կապերով կը կապուէր անոր: Ապա, երբ կը զգար թէ իրերու ընթացքը վտանգաւոր կը դառնար, կը շեղէր իր ճամբէն, կամ կը զտնէր միջոցը՝ տղան հեռացնելու իրմէ: Նոյնը պատահած էր եւ քեզի հետ. միակ այն տարբերութեամբ, որ ժամանակը զաւուրն, չէր համարձակած վերջնապէս կտրելու կապերը... Փորձեց, սակայն չկրցաւ ժամանակին զսպել իր զգացումները: Կ'ըմբռնէր հիմա իր յարատեւ պնդումները բարեկամութեան մասին. կ'ըմբռնէր բարեկամութեան յամառ քրմուհին զառնալու տենչը:

— Բայց, ահաւոր բան է, սարսափելի է ձեր ըսածը, կ'մկմաց Փօլ:

Փլած ինկած էր աթոռին. տխուր բան էր զինք տեսնելը այդ միտքին մէջ: Տիեզերք մը խորտակուած էր իր դիմաց, երազներու տիեզերք մը, զգըլ-խիչ ծրագրերնրու աշխարհ մը...

— Այո, սիրելի բարեկամս, այո. շարունակեց Սօնիայի հայրը, խորտակուած ծայրով մը. զարհուրելի է, ահաւոր է, սակայն իրականութիւնն է: Ու զաղարէ մը ետք՝ «Ասկայն կը վստահիմ քեզի հիմա, շարունակեց, սրտի տէր հրիտառադ մըն ես, պիտի չլքես զինք, անդուժ բան մը պիտի ըլլար ատիկա... օհ, վստահ եմ թէ պիտի չդիմանայ նման բանի մը. պիտի չվերապրի, եթէ չքես զայն:

Ծերունին լռեց, ու երկուքը երկար մնացին դէմ դիմաց նստած, առանց շարժում մը ընելու, առանց բառ մը արտասանելու: Փօլ, կորսուած, անէացած երեւոյթ մը ունէր, մինչ միւսը չէր դադարէր հառաչելէ:

Երկար մնացին այդպէս: Ապա, Սօնիայի հայրը, խղիւղ լռութիւնը. «Գնա աղաս, գնա Սօնիայի քով. հիմա անշուշտ, քեզի է որ կր սպասէ. հաւանաբար կը մտահոգուի հիմա», ու Փօլը ուսեւէն բռնելով՝ «Ըսէ ինծի, աղաս, թէ պիտի չլքես զինք», աղաչեց. «Ըսէ ինծի, թէ պիտի շարունակես առաջնայ նման ըլլալ, թէ բարեկամ պիտի մնաս իրեն. ըսէ ինծի Պրն. Փօլ, ըսէ ինծի, գաւա-

կըսէր...

«

— Վերջապէս... բացազանչեց Սօնիա, զինք նշմարելուն պէս. վերջապէս պարոնը կը հաճի մէջտեղ ելլել... Ապա, մեղմ յանդիմանութեան մը շնորհիւ՝ «Միայն քիզի է, որ կը սպասեն. հա՞րկ էր այսպէս ճիշդ ժամուն սպասել, մոռնելու համար:

Ճերմակ զգեստը հագած էր, իր նախընտրածը. կարօտակէզ խարտեաշուքեմը իր մազերը, անասելի վայելչութիւնով մը կ'իջնէին ուսերուն: Այնքան զուարթութիւն, այնքան երիտասարդութիւն կը ճառագայթէր իրմէ... այնքան դո՛ւ, այնքան երջանիկ կը թուէր...

— Փօլ, ի՞նչ ունիս, հարցուց յանկարծ Սօնիա. ինչո՞ւ այդպէս սեւեռուն կը նայիս ինձի... Ահ, հագուստի՞ս կը նայիս, քու հաւանածդ է, քու ուզածդ: Քնքշօրէն թեւը երկարեց տղուն ու սեղմելով զայն կողքին՝ «Օն, երթանք ներս, երթանք պարը բանալու»:

Մըհաբեթ լեզի լեզուն էր, ամէնքը պա-

տասխանած էին հրաւերին, ամէնքը ներկայ էին: Առողջ, երիտասարդ աղջիկներ՝ արկածախնդրական երազանքով տարուած. անհամբեր երիտասարդներ՝ ծարաւ հաճոյքի ու զուարճութեանց...

«Ամէնքն ալ հրճուելի կ'ուզեն, մտածեց Փօլ. ամէնքն ալ զուարճանալ կ'ուզեն. եւ իրաւունք ունին, խաչ որ իրաւունք ունին...»:

— Փօլ, ե՞րբ կ'ուզես որ յայտնեմք մեր որոշումը. մըմնջեց Սօնիա, աղան տանելով անկիւն մը. ե՞րբ կ'ուզես որ յայտնեմք բոլորին, թէ մենք, երկուքը...

Ու Փօլը ահա, որ բռնած է Սօնիայի թեւերէն, ու աղաչական կ'ըսէ՝

— Օ, Սօնիա, Սօնիա. բարեկամներ մնանք, եթէ կը հաճիս, հա՞. մաքուր, անկեղծ բարեկամներ միայն... աւելի լաւ է այդպէս... աւելի գեղեցիկ... Սօնիա... Սօնիա...:

Ժ. Ա.

(Վերջ)

ԱՅՍ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒՄ . . .

Այս ուղիներում մոռալ ու մթին,
Որքա՞ն յոյսեր կան իմ անյապօ արտում,
Որքա՞ն վառ յուշեր ցնծուն, խնդագին,
Եւ որքա՞ն տենչամէ՜ վեհ ու անհատնում:

Վառում եմ բոլոր քաները սրտիս,
Լոյս սփռում անլոյս այս ուղիներում,
Որ անցորդները յոգնած անցնելիս,
Զխարխալեմ այս մութ ուղիներում:

Բոլոր յոյսերս, յոյզերս ամմար,
Իդօնը, անբռնի, ինչ կայ իմ սրտում,
Եւ շաղ եմ տալիս բոլորի համար,
Այս ուղիներում, այս ուղիներում:

Ս. ԲԵԴՈՒՆ

Թեհրան

Գ. ԷՄԻՆ

Պ Ա Տ ՈՒ Ա Ն Գ Ա Ն Ը

Ներկայի խորունկ ձայներուն արձագանգող եւ ղանոնք արուեստի բարձրագոյն ար-
տայաբանական մէջ բիւրեղացնող խռովայոյզ մարդն է զրոյններէն յատկապէս բանաս-
տեղծը, որ պէտք է քաշէ իր ժամանակին հետ, պեղելով նոյն աստեղն անցեալը եւ վաղելով
զէպի առաջ: Ունենալու համար սակայն արուեստագէտին մեծութեան ունճրածնաւ ազա-
տութիւնը՝ կը պատահի երբեմն, որ արտաքին պայմանները կենսի մը զինը պահանջեն
բանաստեղծէն, ինչպէս եղաւ Ջարենցի պարագային: Եւ սակայն Ջարենցի իսկ սահմա-
նումով՝

Ձի շղթայուի մարդու ողիւն,
Ոյ մի կապով արտաքին,
Եթէ դարի, ժամանակի
Ձրան մնի իր հագին:

Պը բարձրանայ ու կը կանգնի
Նա հաւատով անասանմ
Եւ կը մնայ գալիք կեանքում՝
Անխորտակ ու անօգին:

Բանաստեղծի երկար տանն զուգուած ներքին ճիչի մը պոռթկումն է ուղղակի Գ. Է-
մինի «Պատուանդանը» բանաստեղծութիւնը զոր կը հրատարակենք ստորեւ: Արուեստին
խառնապահանջութիւնը փոխարինուած է այս քերթուածին մէջ ապրումին բացառիկ ուժգ-
նութեամբ ու անմիջական բխումով, որոնք անշտեղ կը յալուդին բարձրացնել քերթուածը
իւ պարագայական նեղ սահմաններէն վեր, ընելու համար զայն վկայութիւն մը՝ խոր-
հըրդային իրաւակարգին զաւթանութիւնը բնորոշող: Ակնարկութիւնը քերթուածին մէջ,
պատասխանել՝ զանազան բունտարութիւններու տակ ապրող բազմութիւններու հոգեմէլ-
ճակին:

Այս եւ նման քերթուածներու առիթով դժուար է չլինել մեծանուն Լ. Շանթի «Շըղ-
թայութեան» փողոյքական քարոզիչ Նաղաշի ճառը, որ մեւով մը բացատրութիւնն է ու
պատասխանը՝ զանազան բունտարութիւններու տակ ապրող բազմութիւններու հոգեմէլճակին:

Գ. Էմինի քերթուածէն ետք, կու տանք Նաեւ հաւատած մը Շանթի թատերակի հե-
րոս Նաղաշի ճառէն: Կ'արժէ երիտասարդ բանաստեղծի խօսքին հետ կարգաւ Նաեւ հին ու
սնման թատերադերին խօսքը:

Բ.

«Պատուանդանները բերեալացել են...»

Հ. ՍԱՀԵԱՆ

Պատուանդանները քեթեալացել են,
Սակայն ինձ ծա՛նք են քաւում աւելի,
Քան նրանց յառնած արձանը.
Արձանն ինչ՝
Հե՛շտ է այն գետինն նետել,
Բայց նրա ողիւն դարան է մտել,
Ջարդէ՛ք նրա եի՛ւմն ու պատուանդանը:

Ջարդէ՛ք,
Որ ոչ ոք էլ չյանդգնի,
Այնուի մագլցած,
Մեր նոր Խաւատքի վսեմ անունից,
Սուրբ տաճարի տեղ,
Հիւ՛մքերը դնել այն կառաւիմաստան,
Ուր պիտի մարթնի
Եւ մա՛րդը սզմիւ,
Եւ նրա հաւատն ու յոյսի ճա՛յնը:

Ջարդէ՛ք,
Քաղաքում լինի, քէ գիւղում,

Սրտում,
Ուղեղում,
Այս պատուանդանը,
Կնքաւած մեր ճեղքով,
Իմ ու քո երգով,
Եւ մեր... լռութեամբ...

Ջարդէ՛ք,
Որ տաղանդն աղանդ չդառնայ,
Վսեմ պատիւը՝ չդառնայ պատիժ,
Հաւատը՝ կաւատ,
Եւ նեղ կաղապար՝
Այն աշխարհ փրկող մե՛ծ գաղափարը,
Որ դար ու դարեր

Այնքան գոհ լսել,
Բայց դար ու դարեր
Ոգեշնչե՛լ է ողջ մարդկութեանը:
Ջարդէ՛ք այս քարոտ,
Արձանի կարօտ այս պատուանդանը:

Ջարդէ՛ք,
 Որ երբեք մարդ արարածը
 (Թէկուզ հանճարե՛ղ, քէկուզ
 կիսաստուած...)

 Քանի ապրում է,
 Իր նմաններին, պատուանդանից ու
 վերից չնայի-

 Ապրի մարդկանց մէջ,
 Նրանց հաւատար-

 Ու նրանց համար,
 Արձան չդառնա՛յ,
 Արձանին ի՛նչ փայք-

 Կեանքանի մարդու կեանքանի ձայնը-

 Ջարդէ՛ք համր ու խուլ այս
 պատուանդանը:

Ջարդէ՛ք,
 Ու երբեք,
 Ել ոչ մի սապազ
 Ձգուի մարդու խմաստում գլխին-

 Եւ,
 Թէ վիճում եմ,
 Գլուխը միայն գլխի հետ վիճի,
 Եւ ո՛չ... ջապազի,
 Որին օգնում եմ գէնձն ու զնտա՛նը-

 Ձէ՛ որ քանի դեռ պատուանդանը կայ
 Կարող է... ե՛տ գալ մաււ արձանը...

ՆԱԶԱԾ. — Ո՞րք է, ո՞րք է Արտաւազդը. — Կը պոռան հիմա ձեր սրբ-
 տերը, ոմանք յուսահատ, ոմանք վարանքով. — Ինչո՞ւ դուք չի գար. ու
 դուքս պիտի դա՞յ. եւ ե՞րբ վերջապէ՞ս:

Ու ես ա՛հա կ'ըսեմ ձեզի: Ամբողջէ՛ք ձեր ստեղծած կապիւնները.
 պնդեցէ՛ք ձեր դատին ու ձեր սրտերը: Դեռ երկար, դեռ շատ է երկար այն
 ճամբան, որ քալէք պիտի: Արիւն քրտինքի, արիւն արցունքի այդ ոլոր
 ճամբան, զապանութեան ու բռնութեան այդ մոլոր ճամբան դեռ քալէք պի-
 տի, դեռ շատ է երկար:

Բարձրացե՛ր էք դուք բարձր սարերը, մագլցե՛ր էք դուք ժայռ դա-
 դաթները: Ես ալ զապաթը մօտ կը կարծէի: Քանի վարէն կը դիտէի մօտ
 կ'երեւար, քանի իրեն կը մօտենամ, հեռո՞ւ է, երկար:

Քիչապէ՞ս, — կ'ըսեն հիմա ձեր սրտերը, — չէ՞ որ կոթանցինք բռ-
 նութիւնը. չէ՞ որ տապալած են էմիրն ու թուրքը, իշխաններն ու հարուստ-
 բուստները, բոլո՛ր կեղեքողները, բոլո՛ր բռնակալները:

Անոնք տապալեցան: Բայց ի՞նչ շահեցաք դուք: Միթէ աւելի ծանր
 ու անտանելի չէ՞ ընկեր բռնակալը. ա՛ն, որ ձեր մէջէն, ձեր վշտէն ու ար-
 ցունքէն է ծներ ու նստեր է ձեր հացին, ձեր բախտին ու ձեր հոգիին վրայ:

Վա՛հ, մա՛հ եւ տնոր. — դուք պոռան հիմա ձեր վրդոված սրտերը:
 Ի դո՞ւք: Տապալեցէ՛ք հին բռնակալը, եկաւ նորը. կը տապալէք նո-
 բը, կու գայ յաջորդը: Ատոր վերջ չկայ: Գիտցէ՛ք, ոչինչ չէք շահելու
 դուք, մինչեւ որ չխորտակէք այդ ամէնքը ծնող, այդ ամէնքը սնող մա՛յր
 բռնակալը, միա՛կ բռնակալը, բո՛ւնը, իսկակա՛նը:

ՁԱՅՆԵՐ. — Ո՞վ է: Ո՞վ է: Ըսէ՛: Յո՛յց տուր:

ՆԱԶԱԾ. — Եթէ կ'ուզէ՛ք, որ փրթին ձեր բոլոր շղթաները, եթէ կ'ու-
 զէք որ փրթին ձեր բոլորի շղթաները, ընկճեցէ՛ք այն բռնակալը, որ կը
 տիրէ ձեզմէ՛ ամէն մէկուն կրծքին տակ, մեռցուցէ՛ք ձեր մէջի՛ բռնակալը:

Լ. ՇԱՆՔ

ԱՆԾԱՆՕԹՈՒՀԻՆ

Գրեց՝ Ա. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Ամէն անգամ որ անցնէր նոյն տեղէն, դուրսը վեր կը բարձրացնէր պահ մը եւ կը նայէր անոր: Իրիկունը, դրանք սենեակէն վերադարձին, նոյն բանը կը կրկնուէր, եւ ինք, զգտցումի բնազդաւոր զեղումով, ձեռքերը գրպանին, փերը շրթունքին, մազերը օդին, կը շարունակէր համբան, մինչեւ տուն:

Հիմա սովորութիւն մը եղած էր տեսնել սեփ-սեւ մազերով կինը, նոյն տեղը կանգնած, փոքրիկ ու արտամ ժըպիտ մը բերնին, եւ վայրենի ու ազուար նայուածք մը՝ որ կը պրկէր միջոցին խաղաղութիւնը:

Ամէն անգամ ալ աչքին առջեւ կու դար իր կինը, Մարին, որ ահաւի փոթորիկի մը նման կ'աւերէր ամէն ինչ, նոյնիսկ այս երկնամասն երեւոյթը, գեղեցիկ եւ հրաշալի պատուանդանի մը վրայ կանգնած, կը շոգիանար տակաւ, միջոցին մէջ ձգելով սարսափելի պարպ մը, անտանելի վիճ մը:

Պիտի ըզձար օր մը, բոպէ մը դռնէ, բառ մը արտասանել անոր, հո'ն, կայնած նեղ մայթին անկիւնը, աչքերը վեր, պատշգամբին (ուր սովորապէս կանգնած կ'ըլլար ան) եւ դողալ քիչ մը, երկիւղածօրէն, նոր աղօթքի սկսող մանուկի մը պէս:

Եւ սակայն կը զգար, այո, լաւ կը զգար թէ խաբած պիտի ըլլար Մարին, հարազատ եւ օրինաւոր կինը, որուն հետ տարիներէ ի վեր կ'ապրէր, եւ որ հիմա կը սպասէր իրեն թերեւ:

Ա՛հ, այսօր շատ կը մտածէր անծանօթութիւն մասին: Որքա՞ն կը չարչարէր իր կամքը, մտքէն վռնտելու համար սեւահեր կնոջ մը պատկերը, սակայն վիշապային մտասեւեռումը կու դար տեղաւորուել մկաններուն մէջ, արեւուն մէջ, ջիւղերուն վրայ:

Ելաւ անտիճաններէն յոգնած քայլերով: Բացաւ տան դուռը: Մարի տուն չէր կրկին: Մասա իր սենեակը. ամէն բան սովորականէն աւելի անկարգ էր. նայեցաւ պատի ժամացոյցին. ժամը արեւելն 5 էր: Աչքերը դպան թույթի կտորի մը, որ անփոյթ կնոջ մը պէս պառկած էր սեղանին վրայ. մօտեցաւ.

«Սիրելիս, ես ժամը 5-5-ին տուն կ'ըլլամ, Ժիւլիէթին եմ, համարոյրներս»:

Ո՞վ էր այն Ժիւլիէթը: Մարի միշտ կը խօսէր անոր մասին, սակայն անորոշ կերպով: Ոչ կը ճանչնար այս աղջիկը, եւ ոչ ալ բնական վայրը գիտէր: Օդը ճնշիչ էր. պատերն իսկ կը հեւային աւառուայ մթնոլորտէն. բացաւ պատուհանը. տարտամ հովի հոսանք դպաւ տաքած աչքերուն. որքա՞ն պիտի նախընտրէր, դուրս գլխի գործէն վերադարձին նստիլ Մարին հետ, խօսիլ երկար, մոռնալով առօրեային բոլոր դառնութիւններն ու միօրինակութիւնները, խժտութեն ու աղմուկը, սակայն Մարի միշտ կ'ուզէր դուրս ելլել. ա՛հ, որքա՞ն սիրած էր զայն, մանաւանդ երբ իր գրագրութիւն էր. երբ գրամեքենային դէմը նստած, ուսերը կըսէր կ'աշխատէր: Տարի մը աջակէս գիտած էր անոր դեղեցիկ հասակը, թրթռուն ժպիտը. յետոյ աշխատանքի պահուն, աչքերը կ'ուղղէր անոր անկիւնը, ուր աղջկան մօտները ճերմակ ճառագայթներու պէս կ'եւեւեղէին միջոցին մէջ. յաճախ այնպէս կը պատահէր որ նամակ մը կարդային միասին, շատ մօտեցաւ եւ խենթ շունչը երիտասարդութիւն, կ'այլընդարկէր բերքը, բոլոր էութիւնը, վայրապ եւ գերազանց կրակով մը: Շատ շուտ մտերմացած էր անոր հետ: Ժամագրութիւնները երկար կը տեւէին. յուսթի ծրագիրներ պատրաստած էին

միասին՝ ապագային համար. այդ ապագան կ'ապրէր հիմա, կ'ապրէր երազի մը գնով, յորձանուտ եւ ալեկոծ օրերու մէջ խեղդուած, ազօտուած իրականութեան մը գիրկը:

Իրա՞ն երջանիկ էր...

Ալէքին առջեւ եկաւ Միւսը. մեղա՝ մաղձոտ եւ վայրի աչքերով կիներ. ինչո՞ւ ան միշտ նոյն տեղը կը կենար ամէն օր. ի՞նչ կ'ուզէր իրմէ. ո՛չ, վաղը այլեւս պիտի չնայէր անոր, եթէ պէտք ըլլար պիտի փոխէր ճամբան իսկ: Ձէ՞ որ կիները նոյնն էին. ամէնն ալ. ամէնն ալ: Ո՛հ, Մարիին այս յաճախակի բացակայութիւնները բան մը չէին նշանակեր... Ձէ՞ որ ան ամէն բան ունէր, ծիծաղ, երջանկացնելու ընդունակութիւն, եւ խենթ ուրախութեան յաւակնութիւն: Պիտի պահէր այս բոլորը երկրագածօրէն. հաւատարիմ պիտի ըլլար անոր, երկար տարիներ:

Ոտքի ելաւ: Սիկառէթ մը վառեց: Հակասական մտածումները կը տուայտէին ուղեղը. ինչո՞ւ կ'ուշանար Մարին. չէ՞ր գիտեր թէ յոգնած կը դառնար այդ բանտէն որ դրասենեակն էր. չէ՞ր հասկընար այս բոլորը: Բոպէական զայրոյթ մը պրկեց Ղիզբը: Առաջին անգամ ըլլալով պիտի յանդիմանէր զայն երբ դառնար. սակայն աչքին առջեւ եկաւ կնոջ փայլուն գէմքը, կրակի գունդի պէս աչքերը, ողորկ վիզը, որուն վրայէն իր համբարներուն հետքը չէր անցած դեռ. թուրութիւն մը զգաց:

Այս անգամ պիտի հետաքրքրուէր Ժիւլիէթով. տեղեկութիւններ պիտի առնէր անոր մասին. չէ՞ որ իրաւունքն էր: Սրտին մէջ գուրգուրանքի մը հետաւոր սրձագանդները սքանչելի հոլովոյթով մը կը կը դառնային, իյնալու երակներուն խորը, պրեան մէջ. չըջելու երկնային ներդաշնակութիւնով, եւ շարունակելու աղպէս, մինչեւ մահ:

Բանալիին ձայնէն ցնցուեցաւ:

Մարին էր: Ձայնին մէջ արտասովոր խոռովք մը կար:

— Եկա՞ծ ես Ժորժ. գիտե՞ս, Ժիւլիէթ անհանգիստ է բաւական. ստիպ-

ուած եղայ քովը մնալ քիչ մը. շատ չըսպասեցիր չէ՞:

Մօտէն զննեց կնոջ կերպարանքը: Անոր դէմքը կաս կարմիր էր, տղու մը դէմքին պէս, որ առաջին դասը կ'աբասանէ: Երթունքները տոգոյն էին, ժապերը սովորականէն անկարգ:

— Մարի, Ժիւլիէթը... ըսել կ'ուզեմ ո՞ւր կը բնակի. ինչո՞ւ օր մը զինք չես հրաւիրեր մեր տունը. չէ՞ որ դասընկերուհիդ եղած է. կ'ուզէի ճանչնալ զինք:

— Ժորժ, այդ անկարելի է: Ազդիկը քանի մը ամիս առաջ քանսէռի զործողութիւն եղաւ. առնէն գրեթէ չ'ելլէր: Ողջը ժամանակին տղայ մը կը սիրէր... զինք չէր, շատ տառապեցաւ. կը խըղձամ վրան: Եւ Մարի երգ մը մըմջելով քիթին տակէն սկսաւ կօշիկները հանել... Որքա՞ն բնական էին անոր շարժումները. խեղճ էր. ինչո՞ւ պիտի կասկածէր. չէ՞ որ ան ալ զինք սիրած էր, ի՛նչ ընէր եթէ կիներ իրմէ 15 տարու փոքր էր, եւ այդքան գեղեցիկ ստեղծուած:

Մօտեցաւ անոր, բռնեց ուժգին բաղուկներէն եւ նայեցաւ շեշտակի աչքերուն: Մեղմ յանդիմանական նշոյլ մը կար կնոջ բերբերուն խորը. որքա՞ր չար էր աչքերուն սեւը, կարծես քմայքի գեհնէն մը ըլլար: Պահ մը մնացին այդպէս, լուռ: Յանկարծ, տեսաւ, այո՛ տեսաւ, անոնց սեւին տեղ, մեղմ, մեղրագոյն եւ նշածեւ աչքերու լիճ մը, թարթիչներու դալուկ թարթափում մը. փոքրիկ ճիւղ մը ճեղքեց կուրծքը. ա՛հ, ինչո՞ւ կրկին այդ կիներ, այդ աչքերը: Միթէ չէ՞ր սիրեր Մարին, որ իր դէմն էր հիմա, թափանցիկ, եւ հրաշալի, մտնուկի մը նման խենթութիւն: Յաւադին կծկում մը ունեցաւ: Միւսը մէ՛յ մը միայն պիտի ուղէր գրկել անոր անձկութիւնը, պատռել այդ սիւրւէթին տրտմութեան նրաւողոտ ելեւէջները, համբուրել անոր արծաթագոյն ճակատին, այդպէս, եղբոր մը նման, եւ հեռանալ, շղատնալ մէյ մըն ալ: Ձգեց Մարիին հասակը եւ ինկաւ թիկնաթոռի մը վրան, ուժաթափ

եւ մտամոլոր:

✽

Կը քալէր, ստորակէ մը քալուածքով: Պիտի փոխէր ճամբան, ուրկէ մէկն օր կ'անցնէր: Սիրտը բարկութեամբ եւ քննախնդրութեամբ կը ճշար: Ինչո՞ւ այս բոլորը, ինչո՞ւ...

Գունն որ այնքան սիրեցիր Մարին. ի՞նչ է այս խռովքը, տատանումը, ներքին փոթորիկը, անառակութիւնը. որքա՞ն վատ էք մարդիկդ. չէ՞ք դիտեր սիրելի... սիրելի... Կը սպասես առտուան որ տեսնես զայն, ոնոր աչքերուն աւազալույթը, դողը, մութ արեւը: Ըմբոստ քայլերը հիմա կ'ուզողուէին կրկին սովորական ճամբէն, որուն վրայ կարծես ցանած էր իր շունչը, ապրումները, մը տածումները, իենթացած կեանքէն բեկունքներ: Յանկարծ թուղթի կտոր մը ինկաւ կօշիկին քով. պիտի շօնէր առնելու համար, եթէ իր վրայ զգացած չըլլար երկու աչքերու շանթը, մեղրամոմէ դէմքի մը բիւրեղեայ ցոլքը, եւ տեսիլքի մը կախարդանքը: Մտրակուած գերմարդկային ուժէ մը, առաւ թուղթը տփերուն մէջ եւ սկսաւ գրելով վաղել. ո՞րտեղ կը արտփէր շատ արագ, 18 տարեկան տղու մը սրտին պէս որ առաջին սիրոյ նամակը կը ստանայ. կանգ առաւ փողոցի մը անկիւնը, գրասենեակին մօտ. չկրցաւ երկար սպասել:

Բարակ վարդապետն թուղթի կտոր մըն էր: Աչքերը լափեցին բարակ եւ ճկուն գիրերուն շարքը.

«Այսօր ժամը 4-5-ին կը սպասեմ Տեղիս»:

ԱՄԱՆԻԱ

Յուստիստփուրիւն մը ունեցաւ: Ա՞յս էր ամէնը. այսքան խոշոր թուղթի մը վրայ. յետոյ խնդաց յիմարի մը պէս. չէ՞ որ կ'ուղէր տեսնել զինք. չէ՞ր բաւեր. հիմա որ իրականութեան դէմն էր, կը կասկածէր ինքն իրմէ. պիտի երթա՞ր:

Իսկ Մարին... Հոգին կը գալարուէր ողորմելի գալարումով. Մարին, իր սիրած կինը: Արեւը ինկաւ թարթիչներուն վրայ եւ ալբեց զանոնք:

Եւ սակայն պիտի երթա՞ն, Ժորժ, պիտի երթա՞ն... Ամալիա քեզ պիտի պիտի սպասէ...

✽

Ինքնաշարժը կեցուց Տեղիսն քիչ մը առաջ, թաղի մը անկիւնը:

Քալեց քնաշրջիկի մը պէս եւ հասաւ որոշուած վայրը:

Հոն էր... Կալանաւորի մը պէս ըսկրաս զողալ: Կուրծքը կը ցաւէր, մետաղի համ մը զգաց բերնին մէջ. կլեց թուրը եւ զամուսնի մնաց տեղը, դասը չդիտցուց տղու մը նման:

Կինը թեթեւ ձեռքի նշան մը ըրաւ: Նստաւ Անոր դէմ. որքա՞ն երիտասարդ էր Ան. գիշերուայ պէս սեւ մազերը կը սեղմէին անապական վիզը. սպիտակ նայուածքը կեդրոնացած էր անորոշ կէտի մը վրայ: Էութիւնը կարծես սեւ եւ ճերմակ հայելի մը ըլլար: Վայրի եւ ցաւազար իդմ մը ունեցաւ առնելու կնոջ ձեռքերը արեւուն մէջ, եւ համբուրել զանոնք երկար... սառկայն սպասեց:

— Ամէն առաւօտ ձեր կերպարանքը, ձեր աչքերը... Ամալիա՛ — պեղեցիկ առնուն:

— Հինգ ամիս է պիտի նետեմ այս թուղթի կտորը ձեզի, սակայն ամէն օր կը յետաձգէի:

«Որքա՞ն դուրդուրանքով պիտի սիրեմ զինք, սակայն ինչո՞ւ ժպտը կուլայ այդպէս»:

— Մայրս կը ճանչնայ ձեր ընտանիքը, Պրն. Ժորժ, եւ ձեր տիկինը... Ե՛ս ալ...

— Որքա՞ն ուրախ պիտի ըլլայ Մարին երբ ճանչնայ ձեզ:

Ի՞նչ կը նշանակէ այս. Նայեցաւ առնոր. վախցաւ դէմքին տփուկութիւնէն. հիւսնադ էր. ակամայ շարժում մը ուսնեցաւ:

— Բան մը չունիմ:

Ամալիա ձեռքը երկարեց պայուսակին, թաշկինակ մը առնելու համար: Նոյն ատեն վարդապետն կէս-ծալուած թուղթի կտոր մը սպրդեցաւ ներսէն, եւ ինկաւ սեղանին վրայ:

ՀԱՒԱՏՈՎ ԽՈՍՏՈՎԱՆԻՄ...

Չծն թոռնիկ

— Պիտի խեղդեմ Ձանձրոյքը՝ պիտի
դառնան խեղդեմ օսն, օսն՝ զգեսկ, որ
գարգառեն ասկին մարմանն ու բեկեզը,—
պիտի խեղդեմ ձանձրոյքը:
ՀՐԱՅ ԶԱՐԴԱՐԱՆ

Ձեռն գիտեր քէ ի՞նչ ամուսն պիտի տամ քեզի: Մա՞յրս ես, քո՞յրս, սիրակա՞նս, քէ գաւակս: Մայրս չի ճանչնար զիս: Քոյրերս կը գթան վրա: Սիրականս վարդ ու ծաղիկ կ'ուզէ տեսնել մայրութիւնս մէջ: Ու գաւակներս անխղճօրէն կ'ուրաման գիս: Ո՞վ ես դուստր չես լքեր զիս: Ոչինչ մըն ես. եւ քեզ շունչովս կրնամ քաղել: Ո՛չ իսկ բան մըն ես Անոնցմէ որ կը շարունակեմ սիրել: Բայց ճանի բոլորն ես գար կը փնտռեմ եւ չեմ գտնար Անոնց մէջ: Ես՛իս ես. շո՛ւնչս ես, յեճարանս ես, զգեստութիւնս ես, բարեկամութիւնս ես: Ցաւէտ շնչող սէրս ես: Դուստր ես, ես քուկդ եմ, եւ մեր սէրը ճակատագրի ոչ մէկ հարուած պիտի ժպրի եղծանել:

Նախ չուզեցի ընդունիլ երկարած ձեռքդ, ու հիմա քեզմ պտիկ կը գզամ ինքզինքն քու ամսանամութեանդ տոբէ: Ո՞րքան անկարող ու քո՞ւսմ մերկ: Տողերուս տարազութիւնը քեզմ ամբարտաւան: Ամէն տեղ էիր. ամէն տեղ ուր աչքերս կրնային համբարդել, ուր մատներս կրնային զպչիլ եւ շօշափել, ուր միտքս կրնար սաւառնիլ: Կայի՛ր ամէն ֆայլափոխիս: Գոյնգոյն՝ ցուցափեղկերու մէջ: Գրադարաններու մէջ շարուած կամ դիզուած, բայց յաճախ լուսած եւ միմակ: Փողոցներու մէջ մտնած, մը՛ւրդութեամբ եւ կեղտոտ: Ձար տղոց երեսակայութեան մէջ միշտ պատահապատահ: Իսկ շուկայի մարդոց կասկածելի ձեռքերուն մէջ՝ ճանաչող: Քիչեր կ'ըմբռնէին քեզ: Քիչեր կ'անգ կու տային քեզի, առաքելութեան մը կը կապէին քեզ: Ես հոգիս մէջ գաղտնիքն կ'օրհնէի ծնունդդ, անհունօրէն կը գթայի վրադ եւ կը գարմանայի քէ ինչո՞ւ մարդիկ չէին սիրեր քեզ. իրենց իմաստակութեամբը կը լեցնէին քեզ. կ'ուրամային հպարտութիւնդ, կը գեղծանէին առաքելութիւնդ:

Անտեսեցի քեզ հակառակ որ ծնած օրէս կը մայրգայի քէ ուշ կամ կամուխ կապուած էինք իրարու: Թէ՛ առանց քեզի ոչինչ մըն էի. կեցա՞նս զիսկ մը: Ու ճանի կը մայրգայի քէ, — ինչո՞ւ չէ, — պտեղկումիս հը՛գորութեամբը ու շունչիս խրոխտութեամբը կրնայի հարստացնել քեզ օր մը ե՛ս: Ամէն վայրկեան կրնայի ունենալ քեզ, եւ դուստր կրնայի պաշտպանութեանդ մերքեւ առնել զիս. բայց միշտ կը փախչէի քեզմէ տրտում ու պատանի սիրահարի մը պէս, որ անդաբօրէն սիրելով իսկ իր պաշտելին՝ կը հեռացնէ հանդիպումի վայրկեանը, սպասումի գեղեցկութիւնը երկարօրէն ըմբռնելու համար:

Արիւնս կ'եռար երակներուս մէջ:

Տարիքս կը փշրէր պարտադրուած շղթաները: Մարաւը հեռաւոր տեղեր արկածներու կը տանէր զիս: Կ'ատէի պատերը: Քառակուսի սենեակները, գրասեղանները, տուները, ամէն ինչ որ մարդիկ ստեղծեն էին հանգստաւտ կեանքի մը համար:

Օրերը ինչո՞ւ կարն էին ծարաւներս յագեցնելու համար: Մառերը ինչո՞ւ միշտ կանանչ չէին: Ինչո՞ւ մարդիկ չէին կրնար ըմբռնել գեղեցկութիւնը: Ինչո՞ւ ովկիանոսներէն հեռու էի ես:

Կը տենչայի՝ դեռ չբացուած արշալոյսներ ճեղքել, անցնի՛լ: Կուսփր քաղել: Խօսքը յեղզիլ իր սաղմին մէջ: Ձեռներ երկնել: Կերտել, շինել, նորը տափել:

Հեռուն՝ երազս էր: Լոյս կար այդտեղ, բայեկամութիւն կար, օրերու գեղեցկութիւնը կար. քանադասութիւն կար:

Ինչպէ՞ս պարփակէի ինքզինքս առօրեային մէջ: Ինչպէ՞ս ժամերով նստէի դէմք եւ խօսէի բեզի, հանդարտօրէն, առանց շարժելու, առանց եփելու:

Երբ պայքար կար մէջս, երբ կրակ կար, շարժում կար, երազ կար միշտ անգիշտօ՞ր իրականութեան:

Երբ հանգիպեցանք իրարու, բարախող սիրտ մը գտած ըլլալ զգացի: Երբ ինքզինքս առաջին անգամ յանձնեցի Քեզի, սէր փնտռող մուրացկա՛ն մըն էի ես: Որքա՛ն ծարաւ էի մտերմութեան: Եւ որքա՛ն անվարժ՝ մտերիմ ըլլալու: Բարբարոս մըն էի ես, վայրենի՛ մը: Ո՛չ մէկ նախապաշարքիւն կրցայ անխալ շարել յազումէ՛ս, անապարանքէ՛ս: Բայց հետզհետէ քուլութիւն մը կը զգայի մարմինս մէջ, քանի յորձանք առ յորձանք մասեր կը թափէի ինքզինքէս էջերուդ վրայ: Այդ գիշեր կեանքիս ամէնէն գեղեցիկը եղաւ: Այնքան երջանիկ, ու մաքրուած բիրեղացած կը զգայի ինքզինքս: Ատկէ վերջ ամէն օր յանձնուեցայ Քեզի: Ամէն առաւօտ, ամէն գիշեր, ամէն վայրկեան որ ստիպողութիւնը կը զգայի ներկայութեանդ: Ու տիրացար անձիս: Տարիները հասունացուցին մեր սէրը, հարստացուցին: Հետզհետէ կատաղօրէն սիրեցինք զիրար, անդաբօրէն սիրեցինք:

Ես կրնամ ճանճարոյթիս կատարած ալիքներէն յուսահատ՝ զլլալ, բազուկներու հարուածներով քանդել սեռականերուս պատերը. փշրել ինչ որ անյստակ է եւ տգեղ, պոռալ՝ ամբոյսներու երեսին, թքնել անոնց վրայ, ուրանալ սրբութիւնները, ռոմակոյս ընել փտած սովորութիւններ, աւանդութիւններ եւ փախչիլ հեռանալ բոլորէն: Բայց փախուստիս հետ դէմս կ'ելլես անպայման: Կ'առիճենես հոգիս տրտում լուրքեամբդ: Կը բաւէ որ գիտնամ թէ դուն կա՛ս, կը բաւէ որ մատներս դպչին Քեզի ու անձրելւ վրադ, ու թաշանքի՛դ, հմայքի՛դ յանձնեմ ամբողջ մարմինս, էութիւնս, հոգի՛ս, մի՛սս: Ամէն մէկ գիրին հետ որ կը դրոշմեմ սպիտակութեանդ վրայ, համառաւ մը կը կրնամուծէ թոքերուս մէջ եւ կը տարածուի մարմնիս բոլոր

մասերում մէջ: Վերջերս կը բուժուին, ախտերս կ'անէանամ եւ ամբողջութիւն կը մաքրուի իր կեպտերէն:

Ուրիշներում հետ մեղապարտ ժպիտութեամբ սուտ կը լռայ շրթներու վրայ: Մարմինս կը գալարուի սուտին դէմ: Ամբողջ հոգւովս կ'ստեմ գայն:

Երբ մտիմ՝ սիրոյ ատրուշան կը դառնա՛ս դուն:

Երբ առանձնութիւնը իր դեղին ակամներովը թաւաւորէ գիւս, դուն բալասա՛ն ես ինծի համար:

Որո՛ւն պիտի յամձնեմ այս տուայտող հոգիս: Այս համգիստ չունեցող հոգիս: Յարգանքի պատ չհանչող մտածումներս: Խեղճութեմէ խեղճութիւն ցատկոտող երեսակայութիւնս: Սահմաններ չհանչող աչքերս: Մեղեդիներ որոնող ակամներս, գլխապտոյտ տուող բայրեր եւ ցնցող շօշափելիքներ փնտռող զգայարաններս: Որո՛ւն... Այս ճիւղաւ կիներում եւ մարդո՛ց, այս տխրեղ թաղմութիւններո՛ւն որ միշտ կը գտնեմ շարքս. որոնք չեն հասկնար զիս բայց կը բռնին առջեւս, եւ կրնան ահապողիմ կամչէն առաջ հարիւր անգամ ուրանալ եւ խաբել զիս:

Որո՛ւն պիտի տամ յեղափոխութիւնս, որ կը յորդի մարմնիս բոլոր ծակտիւներէն:

Որո՛ւն պիտի պռոթեմ ձանձրոյթս որ ծնունդէս ի վեր կը հալածէ զիս:

Ծարաւներս՝ որ մարդոց չեմ կրնար խոստովանիլ:

Կապամներուս ծանրութիւնը՝ որ ամբում գիշերներում խեղճումս կը տեղեւում քանդել:

Կուրծքեան եւ սգիտութեան պատը որ կեանքիս գնովը պիտի ես խորտակեմ, քեզի՛ միայն պիտի բռնեմ, քանի որ դո՛ւն ես անպառ ծարաւներուս եւ անվայելեան պահանջներուս անհուն սափորը, քանի որ ամէնէն առաջ քո՛ւ մերկայութիւնդ իմաստ կու տայ կեանքիս, ու օրերուս գոյութիւնը քեզմով կը բեղմնաւորուի, քանի որ կը սիրեմ քեզ՝ ցուրտէն դադարող մերկի մը պէս, ընկերո՛ջ մը պէս, մօր գուրգուրանք երազող գաւկի՛ մը պէս, արեւի ջերմութեան համար տուայտող որբի՛ մը պէս, սահմանագանց սիրով վառած սիրահարի՛ մը պէս:

Տառապանքս քու սպիտակ անհունութեանդ մէջ պիտի պարպեմ:

Թռիչքներս, սլացքներս քեզի՛ միայն պիտի երգեմ:

Ժպի՛տս, երեւանքս ու գոհութիւնս ամէնէն առաջ քեզի պիտի տամ, ու մարդիկ պիտի մոխրանան քէ ինչո՛ւ կը սիրեմ քեզ այսքան:

Պիտի մրտնոյ՛մ սպիտակութիւնդ գարծաւորի ձախաւեր եւ անմարակ ձեռքերովս:

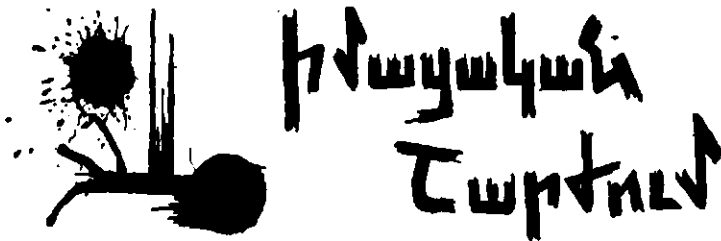
Պիտի վիրաւորեմ քեզ: Պիտի պղծեմ կուսութիւնդ բառերուս անառ յորձանքովը, բայց պիտի խօսիմ քեզի, կատաղօրէն պիտի խօսիմ, ջրվէժի պէս պիտի խօսիմ, անդարձօրէն պիտի խօսիմ, միեջեւ որ հասունցնես զիս, պարարտացնե՛ս զիս, հարստացնես զիս, միեջեւ որ զադրիմ մատներս մըրտնելէ քեզ, միեջեւ որ մատներս ոսկիով զարդարեն ու պատեն քեզ:

Միեջեւ որ խօսեցնեմ քեզ, միեջեւ որ կարենամ հայելիս ընել քեզ: Միեջեւ որ կարենամ յաւէտ բարախող սիրտ մը դնել ծոցիդ մէջ:

Միեջեւ որ կարենամ կեանքի կռչել քեզ...

Աղէքսանդրէա

Ա. Հ.

ՆՇԽԱՐՆԵՐ՝

Ն. Ա. ՂԱԲԱԼԵԱՆԷՆ

Յովհ. Թումանյանի Նազաշ Յովնաթանի եւ Սրա, Փաշայի Նախագետի ու Սոյաթ-Նովայի սերը. Թիֆլիս, տպ. «Մամուլ»:

Ա. Զօպանեան 1910 թ. Փարիզում հրատարակեց Նախաշ Յովնաթանի տաղերը: Հետեւեալ տարին Յովհ. Թումանյանը այդ գրքի առիթով գրեց մի գրադատական, որ այժմ լոյս է ընծայում առանձին տետրակով: Հիմա, որ Վ. Բրիւսովի դասախօսութեան հետեւանքով մի լայն հետաքրքրութիւն արթնացաւ մեզանում դէպի մեր միջնադարեան երգիչները, շատ ժամանակին է լոյս տեսնում այս յօդուածաւարդը:

Այստեղ՝ ցուցադրելով իբր ֆոն արեւելքի մտայնութեան մի քանի բնորոշ կողմերը, որոնց անմասն չենք նաեւ հայերս, այդ ֆոնի վրայ իր «խօսքերով պատմելու փոխարէն»՝ հեղինակը գիրքն խօսքերով, իրենց ոճով ու շնչով, իրենց յանգով ու երանգով իրար կողքի է դնում մեր հին բանաստեղծներից երեքի սէրը: Իրար բերելով հմտութեամբ ընտրած տողեր ու տներ նրանց երկերից՝ Յովհ. Թումանյանը մեզ նկարում է ներանք սիրուհիներին եւ վերապրել տալիս մեծ երգիչների զգացումը: Գրքոյկի մէջ շողում է բանաստեղծի տաղանդը՝ դրսւիչ նիւթին տալով հաճելի կերպա-

րանք եւ որոշակի առաջադրելով երեք երգիչների տարբեր վիճակն ու վերաբերումը սիրած կանանց նկատմամբ:

Ամէն հայ, որ յաւակնութիւն ունի մտաւորական հաշուելու իրեն՝ պարտաւոր է առնուաղն այնքան բան գիտենալ մեր երեք նշանաւոր երգիչների մասին, որքան տալիս է Յովհ. Թումանյանն իր փոքրիկ տետրակով: Վստահ ենք, որ այս գրքոյկը լայնօրէն կը տարածուի մեր ընթերցող շրջանակներում:

Վ. Բրիւսովի դասախօսութեան առիթով ամէն տեղից վեր կացող գրքի ու հրատարակեց, թէ մենք չենք ճանաչում մեր բանաստեղծութիւնը, չենք գնահատում նրա արժէքը: Բայց ո՞վ ենք «մենք»: Զխօսելով Հ. Ղ. Ալիշանի եւ Ա. Զօպանեանի մասին՝ ահա մեր մեծանուն բանաստեղծը, որ սրանից հինգ տարի առաջ դրում էր. «Ամէն մի ժողովուրդ պէտք է սիրի ու պարծենայ Քուշակ Նահապետի եւ Սոյաթ-Նովայի նման բանաստեղծներով» (յիշեալ գրքոյկը, էջ 26): Բայց... «Աստղին լսող պիտի» եւ յետոյ՝ «Տանու տէրտէրին «Օրհնեա տէր» չկայ»... Մեր մտքի անզօրութիւնը, որ ազգային տրորուած արժանապատուութեան հետեւանք է, պէտք է տեսնէ այսպէս, մինչեւ մեզանում եւս ա-

առջ կայ հասարակութիւն, որի խելքն ի՛նքն գլխումը լինի եւ ընդունակ անկախ մտածութեան ու գաղափարների...

❖

Օգտուում ենք առիթից երկու դիտողութիւն անելու: Նախ՝ Սայաթ-Նովան երկու երգ ունի (ԺԱ եւ ԺԲ), որ գլորում են սիրունու բերանից: Շատերը, որոնց հետ նաեւ Գ. Հախվերդեանն ու Յովհ. Թումանեանն այդ Հանգամանքը նկատի չառնելով, Սայաթ-Նովայի բերանն են դնում այն խօսքերը, որ սիրունու Հու ասածը պիտի նկատուի: Այդպէս է Գ. Հախվերդեանի մէջ բերած նշանակութիւնը:

Թէկուզ ամմանութիւն ուզես՝ սիրով կաւ ջարմ թեզ ամա (էջ ք):

Եւ Յովհ. Թումանեանի բերածը.

Թա՛ւ ես տօրեա չէի ծնի. վայ է՞ օրի՞մ՝ ես թեզ տէնայ (էջ 28):

Երկրորդ՝ Քուչակ Նահապետը մի քառանկ ունի (ԺԳ. էջ 45):

Սուրաք ու ճրագ գրիր. գիտ ք թա լաւորդ. ճեմեցիր.
Ձեզ ի թա ծովառ իկի, լո՛ւ գարկիր ճրագն անցուցիր.
Ա՛ռ էր թա ամէն շաւտն, ա՛յ եօգեկ. քր իձն կաւ տալիր.
Ճրագդ. ա՛մ, ալ ի՞նչ վառած՝ նքր քաղկիտ ուծն հառաւցիր:

Այս քառանկն ակնարկ է անում Աղթամարի աւանդութեանը, որ այնքան տաղանդով վերստեղծել է Յովհ. Թումանեանը: Երգիչն իր ապրումը հասկանալի դարձնելու համար՝ գոհանում է յարմարեցնելով աւանդութիւնն իր վիճակին, որ նշանակում է թէ Աղթամարի գրոյցը դեռ XVI-դ դարում հանրածանոթ էր լինականին, ինչպէս այսօր Ոստանի քրդերին: Մեր դիտողութիւնը կարող է պէտք դալ մեր լեզունդները հետազոտողին, ինչպէս նաեւ Քուչակ Նահապետի հայրենիքը որոշողներին - Վառն թէ Ակն:

ՏՐՏՈՒՄ ՕՐԵՐԻՑ

(Վ. ՅԼԻԿԱՆԻ մտային)

Մի տրտում օր ձեռք առայ Վ. Տէր-հանի ՔԼԻՆԱՂԻ անուրջները՝ որ փառաբանում տրտութիւնս: Այն օրերից մնացել են մի քանի ցան ու ցիւր դիտողութիւններ, որ կ'ուզէի հրապարակել: Կարդում եմ.

Սահուն Քայլերով, ամնշմար, արպէս թեզը
մութի թու -

Մի համբայր ամցաւ ծագիկ աւ կամալ մեղմիւ
շոյիւով.

Իրիկամածմիմ թփերն օրօրազ հովի պէս
թեքու -

Մի ուրաւ ամցաւ, մի գունատ աղբիկ
մերմակ շորերով:

Ամէն ինչ մեղմ ու նուրբ է այստեղ՝ թէ՛ բառ թէ՛ պատկեր: Նորութիւնն ու մեղմութիւնը, որ Վ. Տէրեանի տաղանդի հիմնական գծերն են, բանաստեղծն արտայայտում է վարպետօրէն: Ուշագրաս է իր գործագրած միջոցը:

Մեր կոպիտ կազմի համեմատութեամբ թուումը մի նուրբ կաղմութիւն է, իսկ նրա թեւն՝ աւելի: Թուումի պէս վար իջնող մութի քերձ՝ եւս աւելի. բայց մութի թեւը թեւոյլ է եւ իջնում է աննշմար, որով աննիւթանում է կարծես:

Կամ թէ՛ աղբիկն ինքնին մի ճեղքը բան է. գունատ աղբիկն՝ աւելի. նա չուների միջին կրքեր ու յուղեր. նրա հոգում տիրում է մի հեղ մեղմութիւն: Նա հասկած է ճերմակ շորեր եւ անցնում է հովի պէս թեթեւ. ճերմակ ու թեթեւ ինչպէս մի ուրում:

Ու նաեւ. շոյիւն ինքնին մի մեղմ բան է. մեղմիւ շոյիւն՝ աւելի. բայց հովն անցնում է ինչպէս մի համբայր, որ չէ բոցավառ, այլ սահում է նրբին ու թեթեւ:

Երկրորդ տունը.

Արձակ դաշտերի ամայութեամ մէջ մա մեղմ
շոյիւաց, -

Կարծես թէ սիրայ ամալ խօսք ասաւ ձիրիւդ
դաշտերին: -

Եւ ծաղկումաց մէջ այդ Ամուրդ-կոյսի
շշուկը մնաց
Եւ ծաղկիկները այդ սուրբ շշուկով իմ
սիրտը լցրին:

Այստեղ նշմարում ենք միեւնոյն մի-
ջողը. չնուեղը մեղմ է ինքնին. մեղմ չը-
շուենը՝ աւելի. բայց նա չատ աւելի մեղ-
մանում է հարձակ դաշտերի ամայու-
թեան մէջ: Կամ թէ՛ սիրոյ խօսքն ա-
նուէ է ինքնին. սուրբ սիրոյ խօսքն՝ ա-
ւելի. սիրոյ սրբութիւնը կուսում եմ չը-
շուկի սրբութիւնից, որովհետեւ սիրոյ
չուկ կայ, որ կիրք է վառում եւ այրում
հոգին:

Պարզ է, կարծեմ, միջողը, որ դո-
ծադրում է Վ. Տէրեան. նա ընտրում է
մեղմանիչ բառեր եւ նուրբ պատկերներ,
ապա յարակից բառերով ու պատկերնե-
րով յապաւում է նրանց ծանրութիւնն ու
նրաթանկութիւնը: Բոլոր բառերը, պատ-
կերներն ու համեմատութիւնները ազ-
դում են մի ուղղութեամբ եւ խտացնում
երկու յատկութիւն — մեղմութիւն ու
նրբութիւն:

Սակայն ներդաշնակութեան այս ու-
ղրումում երկու բառ ծակում են ական-
ջիւ, յորինելով մի պատկեր, որ վերա-
ւորում է աչքս: «Մի համարձր անցաւ...
սահուն քայլերով, աննշմար, ի՞նչ էլ
համարինք այդ համարձրը, լինի նա
պատկերի թուփ ու ծաղկիկները շոյող
հովի, թէ Անուրջ աղջկայ — երկու դէպ-
քում էլ տղիք է քայլող համարձրը:

Սա ներշնչման մի վրիպում է եւ ար-
ուեստագէտի անփորձութիւն: Այստեղ
նկատի է առնուած համարձրն իր մի քա-
նի կողմերով, բայց ոչ բովանդակ էութե-
ան: Անկասկած՝ «ուրուն թեթեւ է
ինչպէս մի համարձր»: Իսկ եթէ համա-
բոյր կարգալով՝ միտքս դէպի հովն է
գնալու, որ շոյում է ծաղիկ ու խոտ՝ —
նա՛ եւս թեթեւ է, ինչպէս մի համարձր,
որ շոյում է մի սիրած գանգուր: Համա-
բոյրը դիտուած է իր մեղմ ու թեթեւ
կողմով, ու մոռացուած է, որ նա չի
քայլում: Շփոթութիւնն առաջ է գալիս
այն պատճառով, որ երբ համարձրն
եղում է քերթողի մթնշաղկին երեւա-

կայութեան մէջ՝ այնտեղ արդէն տեղ են
դրուած «սահուն քայլերով» անցնող
Աղջիկը եւ ծաղիկ ու խոտ շոյելով անց-
նող հովը. երկուսն էլ անցնում են սա-
հուն քայլերով, երկուսն էլ թեթեւ են
համարձրի նման... եւ ծնում է քայլող
համարձրի տղիք պատկերը:

Ի՞նչ է նշանակում այս: Տեսանք թէ
ինչպէս է ծնուել տղիք պատկերը, բայց
ինչո՞ւ է մնացել այդ ներդաշնակ ուղ-
րում: Սա նշանակում է, որ ներշնչումը
առաջին պայմանն է բանաստեղծութեան,
բայց ոչ միակը: Հրաբուխի նման՝ նա
մի ներքին ու մթին ընթացք է. ժայթ-
քում է յանկարծ եւ դիտակցութեան
չէմքից վեր նետում կապեր ու առնչու-
թիւններ, որոնք կցում են իրար հեռա-
ւոր իրեր ու երեւոյթներ, յորինելով ա-
նրապատկեր պատկերներ. կապեր ու ա-
ռնչութիւններ են դրանք, որ մշակուել
են դիտակցութեան չէմքից ցած՝ անդի-
տակականի մթին բաւիղներում:

Բայց ներշնչման ժայթքածը պէտք
է անցնի քերթողի արթուն դիտակցու-
թեան առջեւից. բանաստեղծը պէտք է
նկատէ ներշնչման վրիպումները եւ շուտ
կէ, եթէ կան կապեր ու առնչութիւն-
ներ, որոնք թւում են անջատ ու անյա-
րիր՝ — որովհետեւ միարար օղակների
մեծ մասը կամ մինչեւ իսկ ամբողջ շրջ-
թան ընկած են՝ քերթողն իր արթուն
դիտակցութեամբ պէտք է վերականգնէ
դոնէ մի երկու օղակ, որ ընթերցողը
կարողանայ նրա երեւակայութեան թը-
ռիչքին հետեւել: Մի խօսքով՝ ներշնչ-
ումով է մարդ բանաստեղծ դառնում
եւ դիտակցութեամբ՝ արուեստագէտ.
սահ թէ ինչու քայլող համարձրը՝ ներ-
շնչման մի վրիպում է եւ արուեստա-
գէտի անփորձութիւն: Եւ Վ. Տէրեանի
մէջ պարզ տեսնում ենք իսկական բա-
նաստեղծի երկնատուր տաղանդը եւ ըս-
կըսնակ վարպետի անփորձ ձեռքը:

Բանաստեղծները պէտք է օղ անեն
ականջին ծերունի Բուալոյի անթառամ
խրատը:

Corrigez quelque fois, mais souvent
effacez.

Ուղղեցե՛ք երբեմն, ջնջեցե՛ք յամալս :
Բայց դիմենք այս նուրբ երկտունի
բովանդակության :

Այս բանաստեղծության մէջ երկու
դործողութիւն կայ. աղջիկն անցնում,
չնշում է դաշտերին. ծաղիկներն այդ
չնշումը լցնում են քերթողի սիրտը :
Բայց ե՞րբ են կատարում այս դործո-
ղութիւնները : Մեր հարցին արձգա-
տախտն չկայ :

Կարելի է ընդունել, որ այդ դործո-
ղութիւնները կատարում են միաժամա-
նակ : Բայց այս ըմբռնումին խանդարում
է մի բառ — «մնաց» : Աղջիկը չնշում է
ծաղիկներին եւ նրա շրջանը մնում է ծա-
ղիկներին մէջ : Ուրեմն աղջիկն անցել է
երբեմն, իսկ շրջանը հիմա՞ է լցւում
քերթողի սիրտը : Այս ըմբռնումին էլ
խանդարում են «անցած» ու «չչնչաց»
բառերը : Անցաւ մի գունատ աղջիկ եւ
կարծես սիրոյ խօսք չնշաց նիրհող դաշ-
տերին :

Այստեղ նորից հանդիպում ենք մեր
անվարժ արուեստագէտին : Բանաստեղ-
ծը կոչում ունի պարզել մթինը. իր հո-
գու մութը պարզելով՝ յատակում է մե-
րել : Ամէն բանաստեղծութիւն մի հուն է
մեր զգացումների, երազների, յոյզերի
համար. նրա ընթացքը պէտք է լինի մի
եւ արձգ, որ զեղելով մեր հոգու բովան-
դակութիւնն այդ ձեւի մէջ՝ ստանանք
այն հանդիման, որ կոչւում է գեղարուես-
տական : Արուեստագէտը միայն կարող
է փրկել մեր հողին խաւարի եւ քառի
իշխանութիւնից եւ զուր չէ, որ յոյները
խաւարահալած Արեւ-Աստծուն դաւա-
նում էին Աստուած բանաստեղծութեան
եւ արուեստի :

Կարգալով Վ. Տէրեանի բանաստեղ-
ծութիւնը, իմ առջեւ բացւում է մի եր-
կուղի. հաճոյքի փոխարէն ինձ վարանքն
է պաշարում : Ապրումներս պարզում
են, բայց ոչ լիովին : Բազմաթիւ հնա-
բաւոր հուններից՝ իմ ներքին բովանդա-
կութիւնը զեղելու համար քերթողն ինձ
տալիս է երկու հուն, փոխանակ մէկի :
Նրան պակասել է ստեղծագործական մի
վերջին ճիգ եւս՝ վեր բարձրանալու այդ

տհաճ երկուդուց եւ մի արձգ ուղղու-
թեամբ միայն վարելու իր ներշնչումը՝
վեր հանելով իր ծառից նաեւ ինձ : Ան-
նշան պարագայ չէ մի հունի պայմանը,
որ մենք առաջադրում ենք ստեղծագործ
կարողութեան : Մեր ընտրած բանաս-
տեղծութեան վերլուծութիւնը ամէնից
լաւ կը պարզի մեր միտքը :

Մենք տեսանք, որ երկու ձեւով կա-
րելի է իմրոնել Վ. Տէրեանի բանաս-
տեղծութիւնը. դրանցից մէկը տարածա-
կան է, միւսը՝ տեւական. մէկը ունի
լայնութիւն, միւսը՝ խորութիւն :

Երկու դործողութիւնները կատար-
ուել են միաժամանակ կամ տարժամա-
նակ :

Ընդունենք թէ կատարւած են միա-
ժամանակ :

Քերթողը պառկած է նիրհող դաշ-
տերի ամայութեան մէջ. շուրջը կանաչ
ու ծաղիկ : Հեռուից անցնում է մի գու-
նատ աղջիկ, ճերմակ շորերով, որ թր-
ւում է ուրու՝ կանաչի մթազնոդ ֆոնի
վրայ : Նա մեղմութեամբ թըրում է դէ-
պի ծաղիկները. «կարծես» սիրոյ խոս-
քեր է չնշում նրանց ականջին : Թիթեւ
հովի շարժում է ծաղիկները եւ քերթո-
ղին թռում է, թէ նրանք սուրբ սիրոյ
անուշ խօսքեր են չնշում իր ականջին :
Հովը դալիս է աղջկայ կողմից եւ նրա
սուրբ շրջան է, որ լցնում է քերթողի
սիրտը : Դաշտերը նիրհում են՝ անհա-
ղորդ այդ շրջանին ու նրա վայելքին :

Սա մի ըմբռնում է սիրոյ գաղտնի
գործութեան. նրբին ուղիներով՝ հովի
թեւով, ծաղիկի շրջակով՝ սէրն անցնում
է սրտից սիրտ եւ որքան սուրբ ու ան-
կիրք է նա, այնքան րնտրում է քեքոյշ
ու մեղմ հաղորդիչներ. հովն ու ծաղի-
կը շատ աւելի սուրբ ու նուրբ միջնորդ-
ներ են, քան բոցավառ հայեացքը կամ
պաղշոտ ձեռքը :

Ընդունենք հիմա, որ բանաստեղ-
ծութեան երկու դործողութիւնը կատար-
ւում է տարժամանակ :

Քերթողը պառկած է նոյն դաշտում,
ծաղիկների մէջ : Հովը շոյում է ծաղիկ-
ներին եւ նրանք շրջակով լցնում են քեր-

թողի սիրտը:

— Ի՞նչ չլուկ է սա, շարժում է հար-
ցը քերթողի հոգում. այսքան մեղմ, շո-
րիչ, կարծես սիրոյ անուշ խօսք լինի...
Եւ ահա մեր աչքի առաջ ստեղծւում է
առասպելը: Այս դաշտերով երբեմն ան-
ցել է մի Անուրջ-աղջիկ՝ ճերմակ զգես-
տով ու գունատ՝ ինչպէս որու. նա ան-
ցել է աննշմար ու մեղմ ինչպէս թեթեւ
հոգին ու մութի քնքշւած թեւը եւ հաւան-
օրէն («կարծես») սուրբ սիրոյ անուշ
խօսք է շնչաքցել այս ներհոգ դաշտերին.
Ծաղիկները պահել են այդ չլուկը եւ հի-
մա այդ սուրբ շնչին է, որ լցնում է
սիրտս:

Սիրոյ անուշ խօսքը հնչել է արձակ
դաշտերի ամայութեան մէջ: Դաշտերը
մեռած չե՛ն. նրանք նիրհում են անդի-
տակցութեան նիրհով եւ չեն իսկ երա-
զում, թէ քնքշւած սիրոյ ի՞նչ սուրբ խօ-
սքն են շնչում իրանց: Արթուն են ծա-
ղիկները միայն, նրանք են լսում ու պա-
հում այդ չլուկը. արթուն է նաեւ մի
ուրիշ հոգի — քերթողի հոգին — որ լըց-
ւում է այդ սուրբ շնչով:

Եւ ահա ձեզ կեանքի մի ուրիշ ըմ-
բռնում. անկէրջ սիրոյ տենչն ապրում
է ծաղիկների եւ քերթողի մէջ. նրանք
են միայն այդ սիրոյ խօսքերն ըմբռնում
եւ իմանում. ծաղիկները՝ հաւանօրէն,
իսկ մարդկային հոգիներից նրբագոյնը
— քերթողին՝ թեքեա («կարծես»)..
իսկ մարդկանց հոգիների դաշտերն ար-
ձակ եւ ամայի՝ նիրհում են անդիտակ-
ցութեան մէջ, առանց իսկ կասկածելու,
որ իրանց վրայով սահում է սուրբ սի-
րոյ ուրուն՝ այնքան մեղմ ու թովիչ...

Եւ նրբին ու մեղմ երազների այս
հիւսքը կոչւում է «Տխրութիւն»: Թէեւ
կեանքի երկու տարբեր ըմբռնումներ է
թելադրում մեզ այս բանաստեղծութիւ-
նը, բայց երկուսին էլ յարմարում է այդ
վերնագիրը — «Տխրութիւն»:

Յուշիկ անցնում է իրական աղջիկը
դաշտով. տիեզերական մի հոսումով

նրա սէրն անցնում է ծաղիկների միջով
քերթողին. աղջիկն իրական է, թէեւ
քնքշւած ու նուրբ՝ անուրջի եւ ուրուի
նման: Այդպիսի մէկն է երազել քերթո-
ղը: Բայց աղջիկ ու քերթող մօտ են ի-
րար եւ հեռու՝ աստղերի նման — Տխրու-
թիւն:

Դաշտերն արձակ են, ամայի: Ա-
նուրջ-կոյսը չկայ. նա անցել է վաղուց.
նրա սիրոյ չլուկն է միայն, որ ծաղիկ-
ները փոխանցում են քերթողին, վառե-
լով նրա մէջ սուրբ ու անհասանելի սի-
րոյ մի տենչ: Եւ տխուր է բանաստեղ-
ծը ներհոգ դաշտերի ամայութեան մէջ:
Երազողի Տխրութիւն:

Թւում է թէ կարողացայ պարզել իմ
հայեացքը Վ. Տէրեանի ստեղծագործու-
թեան վրայ. նրա անմիջական տաղանդը,
որի առաջին զնահատողն եմ եղած ժա-
մանակին, կարօտ է արթուն հակողու-
թեան: Կառուցումի միջոցով եւ ան-
վրէժ պատկերները ո՛չ թէ շոյալուծիւն
են քերթողի համար, այլ անհրաժեշտ
պայման կատարելութեան:

❖

Ռումբերի որոտով եւ արեան հեղե-
ղով աշխարհ է գալիս վաղուան մարդ-
կութիւնը: Աւերակների վրայ պիտի
բարձրանայ աւելի արդար եւ աւելի
մարդկային մի շէնք: Արդէն Ժլում է նոր
կեանքը եւ մարդկային ոչ մի հուր չի
կարող խանձել նրա ծիւրը, որ ժպտուն
աչքով նայում է արեւին: Անյայտ տա-
ղանդներ աճում են անշուշտ նաեւ մեր
կեանքում, այս թո՛ւ ու բո՛հ մէջ եւ լուս
ու առանձին՝ իրենց ներքին աշխարհում
փայփայում են նոր գեղեցկութեան շը-
քեղ պատկերները: Այդ ապագայ վա-
րկանքներն զուցէ սատարեն այս քանի
մը տողերը: Դրանով միայն կարելի է
արդարացնել սրանց երեւումը արեւնի եւ
արցունքի այս ահաւոր օրերին...

Ն. Ա.

ՊԱՏԱՍԽԱՆ՝ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բ. ԹԱՇԵԱՆ

ՀԱՐՑՈՒՄ 1.— Քաղաքականությունը, իբրեւ եղելություն ու ման ձեռք տալիս քաղաքականության մեկ երեսը, ո՞ր չափով կը հետաքրքրէ ձեզ: Դուք գրագետը պատասխանատու կը նկատէ՞ք աշխարհի քաղաքական արդի կացության համար:

Քաղաքականությունը դիւ կը հետաքրքրէ իբրեւ «եղելություն», բայց ո՛չ՝ իբրեւ «մեր քաղաքակրթության մէկ երեսը»: Քաղաքականությունը չէ, որ քաղաքակրթություն կը ստեղծէ. ընդհակառակն, քաղաքակրթությունն է, որ քաղաքականություն կը ստեղծէ: Ո՛րքան ժողովուրդները քաղաքակրթութիւն, այնքան կը շեշտուի քաղաքական գիծը իրենց մէջ: Անքաղաքակրթ ժողովուրդները մէկ քաղաքականութիւն ունին, զոր կրնանք կոչել «հացի խնդիր»:

Ես գրագէտը պատասխանատու չեմ նկատեր աշխարհի քաղաքական ո՛չ ներկայ, ո՛չ անցեալ, ո՛չ ալ ապագայ կացութեան համար:

Շեքսպիրը չէր որ ստեղծեց Բրիտ. կայսրութիւնը, եւ Պայրընը չէր, որ այս

կայսրութիւնը վերածեց հասարակարկայնութեան (ֆամլիմուսիթ):

Ենթադրենք, որ ես ալ գրագէտ եմ, — բայց ենթադրենք միայն: Թէ՛ Հայաստանի, Թէ՛ Արտասահմանի եւ Թէ՛ աշխարհի այս կամ այն մասին մէջ՝ գէշ կամ աղէկ դործեր կը կատարուին: Ես մասնակից չեմ, ո՛չ ալ խորհրդակից եմ «գէշ»ին, ինչպէս «աղէկ»ին ալ: Ինչո՞ւ ուրեմն ես դիւ պատասխանատու պիտի նկատեմ կատարուած գործերուն եւ ըստեղծուած կացութեան համար:

Սակայն, նիւթակամ պատասխանատուութենէն վեր՝ կայ բարոյական պատասխանատուութիւնը: Կամ պատասխանատուութիւնս նիւթական չէ, բարոյական է: Աղէկ դործերը չգնահատեցի, գէշ դործերը չպարսաւեցի: Գնահատելով կամ պարսաւելով՝ ես քաղաքականութիւն ըրած. չեմ ըլլար, բայց արթուն եւ զգաստ պահած կ'ըլլամ քաղաքականները եւ նպաստած՝ քաղաքական կացութեան մը, որ, իբրեւ «ապագայի եղելություն», պէտք է շահագրգռէ դիւ:

ՀԱՐՑՈՒՄ 2.— Գրականությունն ու

փաղափակամտութիւնը գործունէութեան անցատ կալուածներ կը մկատէ՞:

Այո՛. գրականութիւնը տարբեր բան է, քաղաքականութիւնը՝ տարբեր, ինչպէս որ տարբեր բաներ են նկարչութիւնը եւ երաժշտութիւնը (թէեւ երկուքն ալ արուեստ են): Կրնա՞ք պահանջել, որ նկարիչը նաեւ երաժիշտ ըլլայ: Ո՛չ, չենք կրնար: Ինչո՞ւ. ուրեմն պիտի պահանջենք, որ զրադէտը նաեւ քաղաքագէտ ըլլայ:

Բայց կան զպրութեան սպասարկուհիք, որոնք կամովին կը միացնեն այս երկուքը, — գրականութիւնն ու քաղաքականութիւնը: Ո՛չ միայն կը միացնեն կամ կը նոյնացնեն, այլեւ առաջնութիւնը կու տան քաղաքականութեան: Գրականութիւնը, — կ'ըսեն, — Պարտիական է, ինչ որ մօտաւորապէս կը նշանակէ ըսել՝ գրականութիւնը քաղաքականութիւն է կամ քաղաքականութիւնը գրականութիւն է:

Սոսիալիստ տեսակէտին: Ատեն մը Սմբատ Շահապիդեանը կ'ըսէին. — Նախ՝ քաղաքացի, ապա միայն՝ պոետ: Ասկէ կը շահի «քաղաքացի» բայց կը տուէ գրագէտը: Ինծի կը թուի, թէ պէտք է չըլլի այս նշանախօսքը գրագէտներուն համար եւ ըսել. — Նախ՝ պոետ, ապա միայն քաղաքացի:

Վահան Թէքէեան եւ Վահան Տէրեան մասնակից էին իրենց շրջանի քաղաքական կեանքին, այսինքն՝ քաղաքականութիւն կ'ընէին: Ինչ որ ըրին, ըսին ու գրեցին իրրեւ քաղաքացի, իրենց հետ մեռաւ, իսկ ինչ որ ըրին, ըսին ու գրեցին իրրեւ պոետ, կը մնայ անկորնչելի:

Երկու Վահանները գրականութեան պատմութեան անցան ու՛չ թէ իրրեւ քաղաքացի, այլ իրրեւ բանաստեղծ ու գրագէտ: Քաղաքացին մոռցուեցաւ, սակայն չմոռցուեցաւ բանաստեղծը:

Երբ մէկը վէպ մը գրէ՝ քաղաքական տեսակէտ մը պաշտպանելու համար, իր վէպը գուռ գրականութիւն չէ, անգուռ գրականութիւն է, քէզ է: Զկա՞ն արդէն

նոման ա քէզեր, ինչպէս է՞մի Ձոյայի Վրդաստորութիւնը եւ կարգ մը այլ վէպեր:

ՀԱՐՑՈՒՄ 3.— Կարելի՞ է ներկայիս ամբողջովին ապափաղափակ գրականութիւն մը մշակել: Կրնա՞յ գրագէտը իմֆզիմֆն ու իր գործը հետա պահել աշխարհը հետաքրքրող փաղափակ հարցերէն: Պէ՞տք է գրագէտը իմֆզիմֆ հետա պահէ փաղափակութեմը: Պէ՞տք է, որ իր գործը հետա պահէ փաղափակա մութեմը ու անոր ազդեցութիւններէն:

Այս երրորդ հարցումին մէջ կան չորս տարբեր հարցումներ: Բոլորին ալ կրնամ պատասխանել մէկ հաստատականով. — Այո՛:

Այո՛, կարելի է ամբողջովին ապաքաղաքական գրականութիւն մը մշակել:

Այո՛, գրագէտը կրնայ ինքզինք եւ իր գործը հետա պահել քաղաքականութենէ եւ քաղաքական ազդեցութիւններէ:

Պետոս Գուրեան, Տիրան Ձաքեան, Միսաք Մեծարեան, Մատթէոս Ջաբիֆեան ապաքաղաքական գրականութիւն մշակած են, իրենք զիրենք եւ իրենց գործը հետա պահած են քաղաքականութենէ եւ քաղաքական ազդեցութիւններէ: Աւելի բա՛ն մը պիտի ըլլային, աւելի՞ պիտի շահէին իրենք եւ իրենց գործը, եթէ այսպէս չընէին: Զեմ կարծեր:

Զօպանեան, Թէքէեան, Տէրեան, Ձարենց քաղաքականութիւն ըրած են, քաղաքական շեշտ հետաքրքրութիւններ ունեցած են, իրենք զիրենք հետա պահած չեն քաղաքականութենէ եւ քաղաքական ազդեցութիւններէ: Ի՞նչ կը մընայ իրենցմէ քաղաքական պծով. Ո՛ր ԶինՁ: Իրենց արժէքը անոր մէջ չէ, որ քաղաքականութիւն ըրած են, այլ անոր մէջ է, որ ապաքաղաքական գրականութիւն մը մշակած են: Պոս մ ա քէզ կամ նոման ա քէզ գրած չեն, գրականութեան մէջ քաղաքականութիւն մոռցուցած չեն, յոռեգոյն պարագային՝ կրցած են քաղաքականութիւնը գրականացնել եւ

ոչ թէ գրականութիւնը քաղաքականացրե՞նէ:

ՀԱՐՅՈՒՄ 4.— Պէ՛տք է արդեօք գրաւէտը անձնապէս քաղաքական գործունէի մը կատարել, թէ ոչ պէ՛տք է բացարձակապէս ինչու մնայ քաղաքական գործունէութենէ: Կա՞յ արդեօք այս երկուքին համադրութեան կարելիութիւն, միջին ճամբայ:

Գրագէտը անկասկած կրնայ — եւ իրաւունք ունի — անձնապէս քաղաքական գործունէի մը կատարել: Լամարթին պետական ղէմք էր, կառավարութեան եւ սահմանադիր ու օրէնսդիր ժողովներու անդամ էր, Վիկտոր Հիւկօ երեսփոխան էր, Փօլ Բլոտէլ՝ դեսպան: Մերիններէն Գրիգոր Զօհրապ խորհրդարանի անդամ էր, Հրանտ Ասատուր դատաւոր էր, Նիկոլ Աղբալեան նախարար էր, Լեւոն Շանթ քաղաքական բնոյթ ունեցող պաշտօններ վարած է:

Ասիկա այսպէս ըլլալով հանդերձ, Լամարթին կը յիշուի իբրեւ բանաստեղծ, Հիւկօ վիպագիր կը մնայ, Փօլ Բլոտէլ՝ բանաստեղծ, Զօհրապ՝ նորաժողովարար, եւ այլն:

Կրնանք ըսել, որ եթէ քաղաքական գործունէի մը չկատարէին, այս մարդիկը կրնային իրենց տուածէն աւելի բան մը տալ, իրենց եղածէն աւելի բան մը ըլլալ: Բարեբախտութիւնը հոն է, որ գրականութեան մէջ քաղաքականութիւն չզրկին, այս երկուքը իրարու հետ չզփոթեցին, իսկ ման ա թէ՛ կամ պոնմ ա թէ՛ չզրկեցին:

Պիտի ըսէք հաւանաբար, — հապա Չարենցը, որ խելագարուած ամբոխներու մասին պոեմ գրեց: Բայց Չարենցը բանաստեղծ է ճիշտ իմ անոյշ...»ով: «Սելադարուած ամբոխներն ալ գրականութիւն է անշուշտ, բայց ա թէ՛ գրականութիւն է, բան մը պակաս է, բանով մը պակաս է ճիշտ իմ անոյշ...»էն:

Ըսենք, իբրեւ լրացում, որ գրականութեան եւ գրողին մէջ նախապայմանը տաղանդն է: Չարենց ունէր այս նա-

խապայմանը, որուն հպատակ են թէ՛ «Սելադարուած ամբոխներն» եւ թէ՛ «Նա իմ անոյշ...»ը:

ՀԱՐՅՈՒՄ 5.— Ինչո՞վ կը տարբերի հայ գրագէտը երասացի գրագէտէն: Կա՞յ արդեօք բացառիկ դեր մը կամ պարտականութիւն մը հայ գրագէտին համար, հայ ազգի քաղաքական պայմանին մէջ:

Հայ գրագէտը ո՛չ մէկ բանով կը տարբերի եւրոպացի գրագէտէն, թէ՛ իբրեւ արժէք, թէ՛ իբրեւ արուեստի մարդ:

Կրնայ առարկուիլ, թէ եւրոպացի գրագէտը ինքնապահ է, ապրուստի հոգ չունի, իր գրած վէպը, թատերադրեց կամ բանաստեղծութիւնները հրատարակող եւ սպառող հրատարակչական տուններ կան:

Այս առարկութիւնը, զոնէ իր ամբողջութեան մէջ, ճիշդ չէ: Պրանտացի բանաստեղծ մը՝ Լէոն Տէօպէլ տարիներ առաջ անձնասպան եղաւ, որովհետեւ տնօթի էր, անտուն եւ անօթեւան:

Հայաստանի մէջ հայ գրագէտը պետական պաշտօնեայ է. իբրեւ հեղինակ՝ կը վարձատրուի այնքան, որքան անհրաժեշտ է համեստ, երբեմն նոյնիսկ... անհամեստ ապրուստ մը ապահովելու համար:

Եւրոպացի գրագէտը չունի այս առաւելութիւնը եւ կ'ապրի ո՛չ այնքան իր գրածով, որքան կողմնակի պաշտօն մը վարելով կամ ուրիշ աշխատանք մը կատարելով (բացառութիւններ կան անշուշտ, սակայն բացառութիւնը կանոն չէ):

Հայ ազգի քաղաքական պայքարին մէջ գրագէտն ալ դեր մը եւ պարտականութիւն մը կատարելու կոչուած է անկասկած: Այս դերը պէ՛տք է կատարէ թէ՛ իբրեւ գրագէտ, թէ՛ իբրեւ հայ: Իբրեւ գրագէտ՝ ծառայելով հայ մշակութիւն (հայ մշակութիւն ծառայելն ալ իրարատեսակ քաղաքականութիւն է), իբրեւ հայ՝ ծառայելով հայ դատին (հայ դա-

տին ծառայելն ալ իւրատեսակ գրական-
նութիւն է)։

ՀԱՐՅՈՒՄ Եւս. Կարգ մը գրագէտ-
ներ այն համոզումը ունին, որ եթէ կու-
տակցութեամբ մը անդամագրուին, կաշ-
կանդած կ'ըլլան իրենց ազատութիւնը,
որով չեն կրնար ծառայել իրենց կոչու-
մին։ Ի՞նչ է ձեր կարծիքը։

Բնաւ անպատեհութիւն մը չկայ, որ
հայ գրագէտն ալ անդամագրուի որեւէ
կուսակցութեան, համաձայն իր համո-
զումներուն եւ այն դադափարականին,
որուն կը հաւատայ եւ որուն բաժնեկից
է կամ կուսակից։ Ես չարքային դաշ-
նակցական եմ, բայց տսիկա պատճառ
մը չէ, որ չկարենամ ծառայել իմ կո-
չումիս։ Ես կամ կաշկանդուած զգամ իմ
ազատութիւնս։

Գրագէտը անհատական «ես» մըն է,
կուսակցութիւնը հաւաքական «ես» մըն
է, աւելի ճիշդ՝ «մենք» մըն է։ Իբրեւ
անհատ՝ մեր ուժերը սահմանափակ են,
իբրեւ կուսակցութիւն՝ անսահմանափակ
են։ Ինչ որ չեմ կրնար ընել իբրեւ անձ,
կրնամ ընել իբրեւ կուսակցութիւն կամ
կուսակցութեան մը պատկանելով։

Կուսակցութիւնը չղթայ մըն է, ան-
հատը օղակ մըն է միայն։ Աւելի լաւ է
չղթային մաս կաղմել, քան առանձին օ-
ղակ մը ըլլալ։

Անդամագրուելով այս կամ այն կու-
սակցութեան, կաշկանդած չենք ըլլար
մեր ազատութիւնը։ Ես այն կարծիքը
ունիմ, որ ազատութիւնը սահմարձակու-
թիւն չէ։ Կուսակցութիւնը ազատովա-
դութիւն մըն է սահմարձակութեան
դէմ։ Աւելի լաւ է հաւաքական պատառ-
խանատուութիւններ ստանձնել, քան
անհատական։ Ուստի՝ աւելի լաւ է կու-
սակցական ըլլալ, քան չըլլալ։

Խորհրդային աշխարհին մէջ կու-
սակցութիւնը կ'իշխէ. այդ աշխարհէն
դուրս՝ կուսակցութիւնը կը ծառայէ։
Մեր ժողովուրդը, ինչպէս ամէն քաղա-
քակիրթ ժողովուրդ, իշխողներու պէտք
չունի, ծառայողներու պէտք ունի։

Բայց տսիկա բարդ խնդիր է. ուրիշ
տեղիքով մը թերեւս անդադառնամ այս
հարցին։

Առ այժմ՝ այսքան։

Բ. Թ.

ԳՐԱԳԷՏԸ՝ ԳՐԵՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

Սիմոն Ժազըմար, «Գիշերուայ պահակը» գրքին ներդրմանը, իրեն ուղղուած ձեռնա-
կը գրէ՝ հարցումին որպէս պատասխան կ'ըսէ՝

— Գրելը, ինքնի համար, միակ միջոցն է կարեւոր յոռաքանակու համար իրերու եւ
մարդաց ծանօթացման մէջ. գրելը մշտական յառաջնադարձ մըն է. է եւ օգտէ է ըլլալ
հիմնականը գտնելը։

Վերստեղծել չէ գրելը, այլ գգալ, ինքնինքն ստեղծելը գգալ, լուսազոյն ձեռով
արտայայտելն է՝ անհումորէն աւելի մեծին պատկանելու գգայնութիւնը։

Ատոր համար, պէտք է անգագար ուշայիթ ըլլալ ու համբերող։ Ատիկա է գրագէ-
տին հալովոյթը. քիչ քիչ մէկի քաղալ իրերու մասին մեր գիտցածը՝ քափանցելու հա-
մար ամռնց իրականութենէն ներս։ Կը ջանամ ասիկա իրականացնել. ոչինչ այնքան հա-
ճոյք կը պատճառէ ինծի, ինչքան լարումի մը գաղափարը. մտածումը, թէ գիտակցաբար
կրնամ մոյմամալ տիեզերքին հետ։

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՅ

Գրեց՝ Լ. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՅԻ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ալեքսանդր Ստեփանի Թեոսեան-Բակունցը՝ կամ իր հանրածանոթ գրական անունով Ակսել Բակունցը՝ ծնունդ է 1899 թուին Ջանդեղուրի գաւառական կենտրոն Գորիս քաղաքում։ Գորիսը այն ժամանակ դեռեւս կիսով չափ գիւղ էր եւ Բակունցի ծնողներն ապրում էին հին բնակավայրում՝ գիւղամասում, որ հետագայում այնքան գեղեցկօրէն նկարագրուել է Բակունցի երկերում։ Բակունցը մանկութիւնից վարժուել է տեանէլ և ուսումնասիրել տարբեր բարձր ունեցող՝ քաղաքային եւ գիւղային մարդկանց կեանքը, կենցաղը, ըմբռնումները եւ ձգտումները։

Ջանդեղուրը՝ Փոքր Կովկասեան լեռնաշխարհի այդ մէկ գաւառը՝ պատմական Սիւնիքի մի մասն է, որը բաւական կարեւոր տեղ է բռնում Հայոց Պատմութեան մէջ։ Բայց Սիւնիքը մշակութային օրրան դարձաւ մանաւանդ 13-րդ եւ 14-րդ դարերում իր մշակութաստեղծ վանքերով ու դպրոցներով եւ այնտեղ զործած անուանի մտաւորականներով։ Սիւնիքը կանգուն մնաց նուեւ հետագայում՝ օտար տիրապետութեան պայմաններում։ Լեռնային մակերեսովը հնարաւորութիւն տուեց ժողովրդին՝ ամուր կառչելու հողին եւ խզում չստեղծուեց Լրկրի անցեալի ու ներկայի միջեւ։ 17-րդ դարի վերջում եւ 18-րդ դարի սկզբում Սիւնիքը Արցախի (Ղարաբաղի) հետ միասին դարձաւ Հայ ազգային-ազատագրական շարժման մարտական կենտրոնը։ Սիւնիքը այն գաւառներից

էր, որոնք միշտ էլ Հայաստան մնացին՝ Հայկական բնիկ ազգաբնակչութեամբ։ Սիւնիքի հնութեան յուշարձանները այն ձեւով հիմնադրուեցին կամ չվնասուեցին, ինչպէս Հայաստանի մի շարք ուրիշ՝ պաշտպանութեան տեսակէտից նուազ նպատաւորուած գաւառներում։ Այդ պարագան բաւական յաւելեալ նշանակութիւն ունեցաւ հետագայում՝ հրապարտ, ըմբոստ եւ հայրենասէր սերունդներ կազմաւորելու գործում։ Թէեւ Ջանդեղուրի մշակչի հողը սակաւ է եւ զօռաբանատոյց, բնակչութիւնը բարեկազմ է եւ կենտոնակ։

Այդ երկրում անցկացրեց Բակունցը իր մանկութիւնը։

Բակունցն իր ինքնակենսագրութեան մէջ այսպէս է նկարագրում այդ մանկութիւնը․

«Մնողներս ունեցել են եւ հող, եւ հարստութիւն, քայց եւ չեմ տեսել ոչ այդ հողը, եւ ոչ հարստութիւնը։ Ես յիշում եմ մի գարեւորի չփառութիւն, «մի տաւն լիք մանուկներ» և այդ՝ գաւառական բազմում, որտեղ հասարակական դիրքը որոշում էին կուպեցի արշիմը եւ չինովնիկի չիմը։ 1905-ին գնացել եմ ծխական դպրոցը։ Գնացել եմ, այսօրեւ իմ կամքով եւ իմ միջոցներով։ Ես չեմ տեսել այն հիմնական տարի հայաց լեզու, մի քիչ ռուսերէն, մի քիչ աշխարհագրութիւն, քառական շատ հայոց պատմութիւն, եւ երգ եւ վայելչագրութիւն։ Կար աշակերտների մի կատեգորիա՝ որ ձրի էր գնում սոմաճաղի, քո-

շակ չէր վճարում, գրեթե դպրոցն էր տալիս: Եւ այդ քաղաքը որպէս «ազգային բարեգործութիւն» նուաստացնող պամպայնով: Եւ այդ ցանկումն էի: Այսպէս կոչուած «առաջադէմ» աշակերտ էի եւ աւարտելուց ստացայ «Վարդանն Աւարայրի դաշտում» ցկարը եւ «Ծաղկեփունջ» գիրքը: 1910 թուի ամառը «Սասուն» գրախանութում (այդ մեր քաղաքի ազգային ինստիտուցիայի հաւաքատեղին էր) որաշէցին իմն ուղարկել Եջմիածին՝ ձեմարան:

Գորիսի Հայոց եկեղեցու ծխական հնդամեայ դպրոցն աւարտելու վկայականը աշխատելու է Երեւանի Պետական Մատենադարանում եւ զոյց է տալիս, որ Բակունցը դպրոցի ամբողջ դասընթացը աւարտել է զովելի վարժով եւ բոլորը (տանկոս) ուսումնական աւարկաներից զովելի յառաջադիմութեամբ: Այժմ պահւում է նաեւ Գորիս քաղաքի Հասարակութեան 152 քաղաքացիների 1910 թուի Օգոստոսի «ին գլխի» դիմումը, որը ուղղուած էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Նրանք Կաթողիկոսին յայտնում էին, թէ Բակունցի Հայրը ծանրաբեռնուած է բազմադամ ընտանիքով եւ Հնարաւորութեւն չունի որդու կրթութիւնը հոգալու, իսկ փոքրիկ Բակունցը «ամենագոյնի ու առանձնայատուկ ընդունակութեամբ» աւարտել է տեղական դպրոցը, ուստի խնդրում էին բնդունել նրան ձեմարանում, որպէս Տաթևի յայնաստարած վիճակից ուղարկուած միակ ուսանողը: Այդ խնդրանքը բաւարարուեց եւ Բակունցը բոլոր քննութիւնները յաջող անցընելուց յետոյ բնդունուեց ձեմարանի դասարանական բաժնում՝ որպէս գիշերօթիկ (ձեմարանն ունէր ցածր՝ դասարանական եւ բարձր՝ խարանական բաժիններ):

Բակունցը պրէլ փորձել է 12 տարեկանում նա պրում էր մանկական քնոյթի բանաստեղծութիւններ, կարդում իր մըտերիմ ընկերների շրջաններում եւ արժանանում նրանց գովասանքներին ու խրախուսանքներին: Նրա գրութիւններ

րից մէկը՝ «Յիմար մարդը» անունով հեքիաթը, 1911 թուին տպուեց ԱՂՔԻԻՐ մանկական ամսագրում: Բայց Բակունց յամառօրէն ուսանում էր եւ լրջօրէն չհետապնդեց գրական դրադումները: Նրա դասընկերները մեծ գովասանքով են խոսում իր մասին: Այսպէս, պարբերականներից մէկում կարդում ենք.

«Անհրաժեշտ եմք համարում յիշել, որ ձեմարանում սովորող նրա մտերիմ ընկերների վկայութեամբ Բակունցը հեղել է շատ ընթերցանւել, հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւններով հետաքրքրուող, հասարակական ակտիւ աշխատող, ամարդարութեամբ դէմ բողոքաւ ըմբոստ մի երիտասարդ»:

Այդ տարիների իր դասընկերներից մէկ ուրիշը գրում է.

«Բակունցը ընդամանակ ու սրամիտ, հնգնուտ ու չարամիտ տղայ մըն էր: Բարձրանասակ ու թիկմեղ, կապտաշէնայ եւ քարեմե, սպիտակամաշէնայ խարաշէնայ: Մարմինը կարծես ձուլուած ըլլար Սիւնիքի անտառի ժայռներէն: Բնաւորութեամբ ցուրտք էր ու կենսամակ, գիրաւագործ, նաեւ շատ գիրարարութիւն: Գիւմէի մերք կը գիւմէի կարծես հայրենի լեռներում միմ ամպերը, մերք էլ Արարատեան Դաշտի սրտապարար անդրաբարձը կը ցալար: Ուշիմ եւ ընթերցասէր էր:

Ուրիշ գաղափարաց մը՝ Աստղանիկ հետ, ձեռագիր եւ գաղտնի թերթ մը կը խմբագրէր, անունը՝ «ԳԻՄԳԻՄԱՏԻՋՄ» - Երուանդ Ֆրանգեանի փիլիսոփայական յօդուածներու ազդեցութեամբ տակ: Բակունցը կազմուեցաւ Գեորգեան ձեմարանի հայագրոյմ մթնոլորտին մէջ:

1913-16 ուսումնական տարում ձեմարանի փակուել էր՝ Արեւմտեան Հայաստանից հողոպրած զանդուածների մէկ մասին օթեան դաւանալու համար: 1915 թուի ամռանը Բակունց Երեւան քաղաքի Սոցիալ-դեմոկրատական «ՓԱՍԼԱԿ» շաբաթաթերթում մի երգիծական ֆելիետոն էր տպել Գորիսի քաղաքագրութիւն եւ դաւառային վարչութեան դէմ: Այդ պատճառով նրան բանտարկեցին,

բաւական աղմուկ բարձրացրին, իսկ քանտարկուսիւն ՅԱ-րդ օրը ազատեցին այն պայմանով, որպէսզի զնայ Հեռաւոր Լորդ դիւղը՝ ուսուցչութիւն անելու: Բակունցի մէկ տարի դիւղում աշխատելը օգտակար եղաւ կենսափորձ կուտակելու համար, որը պէտք եղաւ նրա Հետագայ դրական գործունէութեան ընթացքում: Յաջորդ ուսումնական տարում Բակունց յարունակեց ձեմարանում ուսանելը եւ այն աւարտեց 1917 թուին:

Ձեմարանն աւարտելուց յետոյ Բակունց լծուեց Հասարակական եռանդուն գործունէութեան՝ Ռուսական փետրոսարանն Յեղափոխութեան տառջ բերած ազատութեան պայմաններում: Նա շփուեց Հր ժամանակի Հայ Հասարակական ու մշակութային ականաւոր գործիչների հետ: Աշխատեց Թիֆլիսի Նշաւաւոր «Հիմնիկներ» թերթում: Այդ մասին Սիմոն Վրացեանի յօդուածներից մէկում կարդում ենք հետեւեալը.—

«Աղբայեան, Շահխաթունեան եւ եւս դարձեալ մարտական «Հորիզոն»ի խմբագիրներ: Աղբայեանը վարում էր հայկական բաժինը, Շահխաթունեանը՝ պետական, եւս՝ արտաքին եւ միաժամանակ պատասխանատու խմբագիր էի, այսինքն՝ եթէ պէտք լիներ բանտ մտնել, եւս պէտք է մտնէի: Խմբագրութեան քարտուղարն էր գրող Նար-Դաւը: Լրաբերն էլ ապագայ տաղանդաւոր արձակագիր Ակսել Բակունցը»:

Բակունց Նախապէս ցանկանում էր կրթութիւնը շարունակել Ձեմարանի լրագրական բաժնում, դիմեց այդ առթիւ, ընդունուեց, բայց Հասարակական կենտրոնը այնպէս էր կլանել նրան, որ այլեւս հրաժարուեց այդ մտադրութիւնից:

1917 թուի աշնանը, Դեկտեմբերի 20-ին, մի խումբ ձեմարանականների հետ միասին Բակունց մեկնեց ռազմաճակատ՝ որպէս զինուոր: Յաջորդաբար եղաւ իրգրումում, Կարսում, Սուրմալիում, եւ Սարգարապատում՝ կռուելով թուրքական բռնադատիչների դէմ, մինչեւ 1918 թուի Յունիսը: Այդ ժամանակ-

ների մասին իր ընկերներից մէկը պատմում է.—

«1918 թուի Ապրիլի սկիզբները արդէն Երեւան էին հասած: Բակունցի հետ Բանի մը օր մնացին «ԶԱՆԳ»ի խմբագրատունը: Հոն էր, որ դարձաւ մեզ մշտնեցի, Բակունցին մեզ հաստատութիւն տնտրակ մը՝ «Գարնամային» խմբագրով: Պատմութեան փունջ մըն էր Եւրոպայի դէպքերուն առնչութեամբ: Հետագային, չեմ գիտեր ինչ ձեւ տուաւ այդ գործին՝ խորհրդային կարգերուն պատշաճելու համար: Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին օրերուն, առժամաբար, Երեւանի Ռամկավար թերթի սրբագրիչն էր դարձած, բայց շուտով հրաժարեցաւ այդ պաշտօնէն: Այդ օրերուն, գաւառական թերթի մը մէջ երգիծական շունչով գրած էր «Ճշմունք» խմբագրին տակ յօդուած մը, խայթելով Բանի մը մտքագոյն խմբագրութեան:

Նույն յօդուածագիրը անհատական յուշերի տպաւորութեան տակ, շօշափելով նաեւ Բակունցի գրականութեան բընդը, այսպէս է տալիս մարդ ու գրող Բակունցի ընթերցողը.—

«Ինքնուրոյն նկարագիր ունեցող գրաւորներէն էր Բակունց: Չունէր յեղեղեղեղ հակումներ, արտառուց մշտնեցիներ ու տափակութիւններ: Համեստ էր, լրջամիտ ու պարկեշտ: Գիտէր արժեքներ ինքզինքը եւ վարկ ստեղծել:

Իր կեանքի փիլիսոփայութիւնն էր՝ «պարզիւն վեհութիւնը»: Հասարակ, տոկոսական երեւոյթներէն կը ստեղծէր մնայուն գեղեցկութիւններ: Ապրած միշտ հայկական միջավայրի մէջ՝ ան խորապէս ծանօթ էր մեր անցեալի փութարկայտյոյ պատմութեան, եին ու մօր գրականութեան, մշակոյթին: Կը հաւատարմէր մեր ժողովրդի վերածնութեան եւ փայլուն ապագային: Յօռետես չէր, գիտէր ու կը գգար, որ շուրջ դուռնէ մեր սարերուն», բայց վաղը «մտրից աքել կը ծագի»: Հիմնական գագաւոր, որ կը ղեկավարէ զինք, հայրենապաշտութիւնն ու ժողովրդասիրութիւնն է: Այդ երկու լուսարձակներուն տակ կը դի-

դէ կեանքն ու հայրենի բնաշխարհը, մեր մոտայ լեռներն ու դաշտերը: Բնութիւնը իր գրչին տակ խօսում կերպարանք կը ստանայ»:

Բակունց 1918-19 թուականներին Երևանում աշխատեց որպէս թերթերի սրբադրիչ եւ լրահաւաք: 1919 թուին տեղափոխուեց Թիֆլիս եւ ուսանեց այնտեղի Պոլիտեխնիկումի մէջ, միաժամանակ դասաւանդելով Թիֆլիսի որբային դիմնագիրներում: 1920 թուին մեկնեց Ուկրաինա եւ ընդունուեց Նարկոմի Գիւղատնտեսական Ինստիտուտում: 1923 թուին Ինստիտուտն ավարտեց, վերադարձաւ Երևան եւ աշխատեց որպէս գիւղատնտես: Այդ ժամանակից է վեր' Բակունց միշտ տպրեց ու գործեց Հայաստանում, հիմնական բնակավայր ունենալով գերազանցապէս Երևանը:

1924 թուին Դեկտեմբերին Թիֆլիսի «ՄԱՐՏԱԿՈՉ» թերթում տպուեց Բակունցի առաջին «Գաւառական նամակներ»-ն, որպէս թղթակցութիւն Հայաստանի գաւառական կեանքից, ինչ որ տնտիջապէս պատեց գրական հասարակայնութեան ուշադրութիւնը: Այնուհետեւ գիւղատնտեսի պայտօնին գուզրեթաց, գրականութիւնը դարձաւ Բակունցի «ինքրային ջութակը» եւ աստիճանաբար կլանեց նրա ամբողջ էութիւնը՝ տանելով գէպի ստեղծագործութեան անհուն ու անծայր հեռուները:

Բակունց սկզբում գրում էր փոքր պատմութեանքներ եւ գիտա-ժողովրդական ակնարկներ՝ որ տպել սկսուեց 1926 թուականին, երբ տպուեցին նրա «Միւրհաւ» պատմութեանքը («Պորճրդային Հայաստան» թերթում), «Ի վան բէյր» («Նորք» գրական հանդէսի 1926 թուին առաջին դրում), «Գալուստի վիկը» ակնարկը առանձին գրքովով: 1927 թուին Երևանում լոյս տեսան Բակունցի «Մթնաձոր» պատմութեանքների ժողովածուն, «Յովնաթան Մարշ» երգիծական լիւպկը, 1928 թուին՝ «Պատմութեանքներ», իսկ 1929 թուին Մոսկուայում՝ «Սպիտակ ձին» գիրքը: Ապա 1929 թուին, «ՆՈՐ ՈՒՂԻ» ամսապրի 2-3-րդ,

4-րդ եւ 5-րդ համարներում, յաջորդաբար տպուեց Բակունցի «Կարմրաբար» անաւարտ վէպի սկիզբը: Դրանից յետոյ մի առժամանակ, Բակունց, կարելի է ասել, շատեղծագործեց: Մինչեւ 1931 թուականը նա գործօն կերպով չէր խոսնում գրական պայքարի առօրեայ մանրութիւններին եւ նրա անունը չէնք տեսնում վարչական մարմինների, խմբապետութիւնների, պատուիրակութիւնների եւ այլնի ցանկում: Նոյնիսկ 1929 թուին Յունիսին, երբ Վրաստանի ու Ազրբեյջանի գրողների բաղամարդ պատուիրակութիւնը այցելեց Հայաստան եւ, փոխադարձաբար, Հայաստանի գրողներին 18 հոգուց կազմուած խումբը 20 օրով ճամբորդեց Վրաստանում ու Ազրբեյջանում հանդիսաւոր ձեւով, - չենք հանդիպում Բակունցի անունը: Նա ըզբաղուած էր ներքին լուռ անգիր ստեղծագործութեամբ: Նա ոչ ուղղափառ պրոլետարական գրող էր համարուում, որպէսզի առանձնաշնորհականների խմբին պատկանէր, ոչ էլ տարեց ու հեղինակաւոր «ուղեկից» էր, որպէսզի նրան սիրաշահէին: Ժիւղ է, Բակունց «Նոյններ» գրական միութեան անդամներից էր, բայց Ձարենցի պէս յաճախ էր անուանուում «ազգային գրող» ինչ որ խիստ բացասական պիտակ էր համարուում մանաւանդ այն ժամանակ:

Բակունցի գրական-հասարակական գործունէութիւնը շրջադարձային աշխուժութիւն է ստանում 1931 թուականից: Նա ընտրուում է Արտաշէս Կարինեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «Նոր Ուղի» ամսապրի խմբագրական կոլեկտիւի կազմի մէջ, իսկ նոյն տարուայ Մարտին մտնում է Հայաստանի Պրոլետարոնների ասոցիացիայի նոր վարչութեան մէջ՝ Ձարենցի կողքին: Բակունցի համար սկսում էր գործունէութեան մի նոր շրջան, որը կլանում էր նրա հոանդը եւ ժամանակ չէր տալիս գուտ գեղարուեստական երկեր արտագրելու: Այդ պայմաններում էր, որ Հայաստանի Կոմկուգի Կենտկոմի 1932 թուին Յունուարին որոշեց 12 գրողի մէկ

տարով ազատել իրենց հիմնական պաշտոններից եւ նիւթագէտ ապահովել, որպէսզի նրանք միայն դրական աշխատանքով զբաղուեն: Դրանց մէջ էր եւ Բակունց: Բակունցի համար զուր չանցաւ այդ տարին: Նա գրեց մի շարք նոր երկեր՝ հետագայ տարիներում ժողովածուներով հրատարակելու համար: (Ի միջի այլոց նշենք, որ Բակունց հիմնականում պաշտօնավարում էր Գիտիչ-Նիկոս-Տում՝ Գիւղատնտեսական Հրատարակչութեան մէջ: Նա, ուրիշ գործերի շարքում, կատարում էր խմբագրական աշխատանք գիւղատնտեսական ժամուշում:

Այսպէս, 1930-1932 թուականներին լոյս տեսնող «ՍՈՅՍՆԱԿԱՆ ԱՊՐՈՍՏՈՒՄ» պատկերազարդ տարեգրի խմբագրական կոլեկտիվում գտնուում էր նաեւ Բակունցը: Ինչպէս 1930-1934 թուականներին լոյս տեսնող «ԿՈՂՄԱՆԻԿ» պատկերազարդ երկշաբաթաթերթի խմբագրի մէջը դարձնաւ Բակունցն էր):

1932 թուի Մայիսին գործնական քայլեր արուեցին Հայաստանում՝ դրական-գեղարուեստական կազմակերպութիւնների վերակառուցման արշաւի ուղղութեամբ: Բակունց եւս բնորոշեց Հայաստանի Խորհրդային Գրողների Միութեան Կազմակերպիչ յանձնաժողովում, ուղարկուեց Լենինական՝ որպէս գրական վերակառուցման դործի մասին հիմնական ղեկուցող, իսկ Սեպտեմբերին մտաւ «ՆՈՅՆԱԿԱՆ» գրական հանդէսի խմբագրութեան մէջ: Նա «ՀՈՅՏԵՄԲԵՐ-ՆՈՅՆԱԿԱՆ» յոբելանական ծաւալուն տարեգրքի երեք խմբագրիներից մէկն էր: Այդ տարում էր, որ ապուեց Բակունցի «Պաշտօնը Արտիստի» «անյայտ քաղաքացու» պատմա-բանասիրական ուսումնասիրութիւնը, ինչ որ լայն քնննութեան առարկայ դարձաւ:

1933 թուի Մարտին Բակունց բնութրուում է Գրողների Միութեան Կազմկոմիտէի վարչութեան անդամ եւ «ԳԻՒՆԻՆ ԹԵՆԻՍ» խմբագրական կոլեկտիվի անդամ: 1934 թուի Մայիսից Բակունց գործան գեր խաղաց Գրողների Միութեան անդամներ ընդունող յանձնաժողովի մէջ եւ Հայաստանի գրողների Առաջին համագումարը կազմակերպող յանձնաժողովում, համագումարում ընտրուեց վարչութեան մէջ, ուղարկուեց Մոսկուա՝ որպէս Գրողների Համաժողովութեան Առաջին համագումարի պատուիրակ, որտեղ նրան վիճակուեց ելոյթ ունենալ՝ ստեղծութիւն հայ գրողների շարքում: 1934 թուականը բողմաթիւ հաւաքոյթների ու գեկուցումների տարի էր: Բակունց լայնօրէն մասնակցեց գրական-կազմակերպչական գործերին եւ ստեղծագործական վիճարանութիւններին, մտաւ բուռն պայքարի ոլորտը, մինչեւ իր շարադէտ բանասիրութեան օրը՝ 1936 թուի Օգոստոսին:

Բայց 1932-1936 թուականները գրական բեղուն դործունէութեան տարիներ էին Բակունցի համար:

1933 թուին լոյս տեսաւ Բակունցի «Սեւ ցելերի ուրմիացանը» պատմութեան ժողովածուն, 1935 թուին՝ «Անձրեւը» ժողովածուն, իսկ 1936 թուին՝ «Եղբայրութեան ընկուղենիները» գիրքը, որը պարունակում էր «ԿԵՐՈՐԵՍ» երգիծական յուշագատումը եւ «Եղբայրութեան ընկուղենիները» երկարաշունչ պատմութեան: Բացի այդ, 1935 թուին, «ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ» գրական հանդէսի Առաջին, երկրորդ եւ երրորդ գրքերում տպուեցին բնագրական հատուածներ Պաշտօնը Արտիստի ներքին աշխարհի վէպից՝ «ԼԻԲԵՐ ԱՐՄԵՆԻԻ» (գերմաներէնում նշանակում է «Սիրելի Հայր») եւ «ԳՈՐԾ ՄԱՐԻԱՆԱՆ» (գերմաներէնում՝ «Գործը Մարիան») վերնագրերով: Բակունցի գործերը երբեմն վերահրատարակուել են իր ժամանակ, թարգմանուել են ռուսերէն, ագրեւնաւերէն եւ այլ լեզուներով:

Բակունց իր սեփական ստեղծագործութիւնների հրատարակմանը զուգընթաց՝ գրադուել է նաեւ օտար գրական նութիւներ Հայերէն թարգմանելով: 1934 թուին Բակունցի ջանքերով լոյս տեսաւ Ջոնաթան Սպէնսերի «Գուլիվերի ճամբորդութիւնը»: Նոյն թուականին Բա-

կուսնց թարգմանեց Գոգոլի «Տարաս Բուլբա»-ն, որի համար գրեց մի ողբ-ընչ առաջարան՝ պանծացնելով Գոգոլին եւ նշաւակելով նրա ծաղրած սղէտու անպիտան մակարոյժ մարդկանց, որովհետեւ՝

«Հասկանալը եւս աշխատանք է, իսկ այդ մարդկանց (այսինքն բարիների) համար աշխատանքը մահ էր»:

Բակունց այն ժամանակ համեմատութիւն էր անցկացնում Գոգոլի «Տարաս Բուլբա» պատմա-գեղարուեստական դործի եւ Ծ-րդ դարի հայ պատմիչ Ուլիշի «Վասն պատերազմին Վարդանանց» գրքի միջեւ, որտեղ, ինչպէս յայտնի է, խօսուում է Հայոց պատմութեան հերոսական զէպքերի ու զէմքերի մասին:

Բակունց կիսովին մոռացութիւնից հանեց եւ ժամանակակից ընթերցողի տրամադրութեան տակ գրեց, իր հմուտ մեկնաբանութիւններով, 13-րդ դարի հայ առակագիր Վարդան Այգեկցու «Աղունապիրքը»:

Բակունց եռանդուն կերպով մեռնամուխ եղաւ նաեւ Հայկինոյի համար Փիլմերի սցենարներ գրելուն: 1930 թուին նրա սցենարներով նկարահանուեցին «Անէ թիւ տակ» գեղարուեստական Փիլմը եւ «Արեւի զաւակ» փաստապրական Փիլմը: Նա գրեց նաեւ «Զանգեզուր», որը, սակայն, չընդունուեց կոմունիստական դրամնիշների կողմից: Դեռ աւելին: Նա ջանում էր, որպէսզի Հայկինոյի գործունէութեան ծրագրի մէջ մըտցուի հայ ազգային-ազատագրական պայքարի մաւերական ու հերոսական դրուպների նկարահանումը, որի համար չափազանց քննադատուեց գաղափարական դատախազների կողմից:

Բակունցի գործունէութիւնը բնականաւորաբար 1936 թուի ամռանը: Նոյն թուի Յուլիսի Ծ-ին թիֆլիսում, խորհրդաւոր պարագաներում, սպանուեց Հայկունիտի Կենտկոմի առաջին քարտուղար՝ հայկական «ազգային-կոմունիզմի» աւանաւոր ներկայացուցիչ Աղասի Սանթրեանը: Այդ սպանութիւնից անմիջապէս յետոյ, Կոմկուսակցութեան Անդրերկրումի քարտուղար Բերիայի նախաձեռնութեամբ, ծայր տաւոս ոտարկանական հաւածանքները Հայ մտաւորականութեան դէմ: Սղոտոտին, Հայաստանի Գրողների Միութիւնը իր ժողովում «որոշեց» (այնպէս, ինչպէս որ պատահում է Որոհորդային Միութիւնում նման դէպքերում) իր շարքերից «հեռացնել» մի շարք ականաւոր գրողների ու դրականապէսների, որոնք արդէն բանտարկուած էին՝ հակայեղափոխական գործունէութեան եւ յանցանքների մէջ մեղադրուելով, որոնց թուարկումը այժմ աւելորդ է:

Բանտարկուած գրողները մեղադրուում էին, թէ Սանթրեանի հովանաւորութեամբ կատարել են ընդյատական հակապետական, ազգայնական գործեր: Այդ խմբի մէջ մտնում էին Դրաստամատ Տէր-Սիմոնեանը, Ակսիլ Բակունցը, Ալազանը, Ներսիկ Ստեփանեանը, Նարեկցի, Մահարին եւ ուրիշները: Դրանց մէկ մասը, երկարատեւ աքաղորդ յետոյ, 1950-ական թուականներին վերադարձաւ Հայաստան, իսկ միւս մասը դահուեց անյայտ պայմաններում: Զոհուածների մէջ է նաեւ Բակունց, որի մահուն տարեթիւը երբեմն նշուում է 1937, իսկ երբեմն՝ 1938 թուականին: Մի շարք նրկատաւումներով մենք ճիշդ ենք համաժելըինը:

Լ. Մ.

ՏՈՔԹ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՍԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԻՒԹԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Պատմական նիւթապաշտութիւնը մարք-սխտ աշխարհայեացքի պատմափոխութիւնն է: Իրրեւ ուսմունք, նա ընդդրկում է ինքնուրոյն մի ընկերարանութիւն, որ մեկնարանում է ընկերութեան ծաղումն ու զարգացումը, եւ մի պատմափոխութիւն, որ բացատրում է պատմութեան ընթացակերպը, պատմական փոփոխութիւնները, երեւոյթները եւ փերիվայրումների գործուն շարժառիթները: Մարքսիստ գիտելկութեայի այն ճիւղն է, որ դաւանում է, թէ պատմութեան հոլովոյթը արդիւնքն է իրերամարտ ուժերի բախումին:

Մարքսիզմի աշխարհայեացքը մննիստ է, որ պնդում է, թէ իրականութեան հիմքը մենակ է, միական է, դանիւթն է, իր բազմադան ձեւերով, փուլերով, եղանակաւորումներով եւ ալլակրպումներով: Նա դարրնել է մոզական ամենագոր մի բանալի, որով քակում է գաղտնիքի եւ առեղծուածի թընծուկները, լուսարանում է անցուդարձն ու իրադրութիւնը գիտութեան օրէնքներով, եւ յստակօրէն տեսնում ու գուշակում է վալիքը: Մարքսիզմը իրեն կոչում է գիտական, որովհետեւ նա յաւակնում է, թէ իր աշխարհայեացքը ամբալէս հաստատում է գիտական անժրխտելի տուեալների վըայ եւ իրրեւ

մեթոզ, անվերջ նուաճումների կարելիութիւնը ճշգրիտ եւ բանաւոր կերպով պարզաբանում եւ ընդունելի դարձնում:

Ինչո՞ւմն է կայանում պատմական նիւթապաշտութեան գիտականութիւնը:

Իրրեւ նախադրեալ, նա առաջարկում է այն դրոյթը, թէ աշխարհը ճանաչելի է, շնորհիւ մարզու իմացական թափանցողութեան, հետազօտող գիտականութեան եւ փորձարկելու յարաճուն ճարտարութեան: Մեր գիտելիքների կորիզը ընութեան անխախտ օրէնքներն են, որոնք մեզ յայտնաբերում են աշխարհի, առարկայական իրականութեան մէջ թաւալող երեւոյթների եւ իրադարձութիւնների պատճառական կապը, նրանց օրինաշարութիւնը: Ինչպէս բնութեան օրէնքները առարկայական ճշմարտութիւններ են, նմանապէս հասարակութեան զարգացման օրէնքները ստույգ, ճշդուած եւ առարկայական փաստեր են: Տրամաբանօրէն ուղիղ հետեւութիւն է օտ, որովհետեւ պատմութեան եւ ընկերութեան օրէնքները ուրիշ բան չեն, բայց միայն արտացոլումը բնութեան օրէնքների: «Հասարակութեան կեանքը, ասում է Լենին, արտացոլում է առարկայական իրականութեան»: Հետեւաբար, ըստ մարքսիզմի, մարդկային ընկերութեան պատմութիւնը բնա պատա-

Հակամութեան քմայքներին չի հպատակում, այլ մեզ ներկայանում է իբրեւ օրինաչափ զարգացում, պատճառի եւ արդիւնքի տնօրէնելի եւ տեղական ընթացակարգ: Այս հիմունքով իսկ պատմութեան ուսումնասիրութիւնը զուտ եւ զերազանցօրէն գիտական աշխատանք է:

Նիւթը ի՞նչ կերպարանքով է հանդէս գալիս պատմութեան մէջ:

Տեսեսութիւնով, ասում է Կարլ Մարքսը, պատմական նիւթապաշտութեան հիմնադիրն ու տեսաբանը: Դիալեկտիկայի մղել է ստեղծել ուժի մարդու մտքում ծաղած դադափաբը չէ, այլ այն պայքարը, որ մարդը տանում է իր գոյատեւումի համար: Մարդու սկզբնական եւ միակ նպատակը գոյատեւումն է: Որպէսզի ապրի, պէտք է իր ապրուստը ճարի, լրիւ դահացում տայ անհրաժեշտ եւ անմիջական իր կարիքներին: Պարտաւոր է նա միջոցներ որոնել եւ գտնել՝ սնունդ, հալուստ եւ կապուստ հայթայթելու, պարտաւորելու համար բնական շինելու, ցուրտից, բնութեան այլ արհաւիրքներից, գիշատիչ գաղաններից պաշտպանուելու եւ մանաւանդ արտադրական գործիքներ հետեւելու: Առանց արտադրութեան մարդ էակը չի կարող ապրել եւ գոյատեւել: Սա է իր գործունէութեան ալֆան եւ օմեգան: Ապրել՝ նշանակում է աշխատել, աշխատել՝ նշանակում է արտադրել, հետեւաբար մարդու գոյութեան եւ գոյատեւման առաջնային ազգակը անտեսութիւնն է: Ապրուստ ապահովելուց յետոյ է, որ նա կը մտածի այլ բաների մասին: Արիւտտանը մարդը սահմանել է իր բնական կենդանի, իսկ Թրանկլինի բնորոշումը, ըստ էնդելսի աւելի դիպուկ է յայտարարել է, թէ մարդը գործիք չի ուղ կենդանի է: Հետեւաբար մարդկութեան պատմութիւնը ընկերութեան պատմութիւնն է: Կարճ ասած, ընկերութեան ծագման, կազմութեան հիմքը եւ հասարակական կեանքի երեւոյթների եւ հոլովոյթի սկզբնապատճառը արտադրութեան եղանակն է:

Արտադրութեան եղանակը երկու երես ունի:

Առաջինը արտադրութեան ուժերն են: Սրանք պարփակում են՝ նախ մարդը, որ աշխատանքում կիրառում է իր հմտութիւնը, ձեռքերն ու իմացական յատկութիւնները, իր կենսափորձը, մեկնայի՞ն գորութիւնն ու ճկունութիւնը եւ ապա՝ արտադրութեան գործիքները եւ միջոցները: Այդ միջոցների մէջ են մտնում հողը, ջուրը, բուսականութիւնը, որո՞ւ եւ ընտանի կենդանիները, ընդերքի հարստութիւնը, փոխադրութեան տնօրէնիչը եւ այլն: Արտադրութեան գործիքներն են մեքենաները, գործարանները, պայթուցիկ նիւթերը եւ այլն:

Երկրորդ երեսը արտադրական յարաբերութիւններն են, այսինքն ընկերային կեանքն է: Մարդը միայնակ մեկուսացած արարած չէ: Նա աշխատում եւ արտադրում է միասնաբար ուրիշների հետ, հաւաքաբար եւ գործակցաբար: Մարդու արտադրական եղանակը միշտ եւ անպայման կրում է ընկերային բնույթ եւ հանգամանք: Միասնական աշխատանքում, մարդիկ ոչ միայն ներգործում են բնութեան վրայ, այլ եւ ազդեցութիւն են գործում իրար վրայ թէ՛ արտադրութեան եւ թէ՛ արտադրական փոխանակութեան եւ բաշխման ժամանակ: Կ. Մարքս, ընկերային փոխարարութիւնները բացատրելիս, գրում է. «Արտադրական յարաբերութիւնների ամբողջութիւնը կազմում է ընկերութեան տնտեսական կառոյցը, այն իրական հիմնաչէնքը, որի վրայ բարձրանում է մշակութային, իրաւական եւ քաղաքական վերնաշէնքը: Արտադրութեան եղանակն է, որ պայմանաւորում է ընկերային, քաղաքական եւ հոգեկան պրոցեսները: Ոչ թէ մարդկանց դիտակցութիւնն է որոշում նրանց կեցութիւնը, ապրելակերպը, այլ ընդհակառակը նրանց տնտեսական, ընկերային կեցութիւնն է որոշում նրանց դիտակցութիւնը: Մի այլ հատուածում, Մարքս գրում է. «Տնտեսական կառոյցի իրական հիմքը, վերջին հաշուով, նիւթն է, որովհետեւ նիւթը

առաջնային է, իսկ աշխարհի բոլոր երևույթները ներկայացնում են վիճակները շարժուող նիւթի»։ (Կ. Մարքս, Քաղաքատնտեսութեան Քննադատութիւն. էջ 268)։

Պատմական նիւթապատկերները դիտական իրաւ պատմաբանութիւն է ըստեղծել, որովհետեւ մարդկային պատմութեան լծակը գտել եւ նշել է, իբրեւ նիւթական բարիքների արտադրութեան մէջ, հերթելով արքաների եւ զօրավարների կամքի, մտալոյացումների եւ տեղի զերը պատմութեան ստեղծման մէջ։ Ուրեմն, ըստ Մարքսի, ընկերութեան հիմքը տնտեսական սիստեմն է, որ կոչւում է հիմնաշէնք։ Կրօն, արուեստ, բարոյագիտութիւն, քաղաքականութիւն, օրէնսգիտութիւն, գրականութիւն, իմաստասիրութիւն եւ այլ հոգեկան իրադրծումներ, որոնք բաղկացուցիչ տարրերն են վերնաշէնքի, սերել են տնտեսութեանից, ծնուել են հիմնաշէնքի երկունքով։ Պատմութեան ծոցում, տնտեսականը պատճառ է, իսկ հոգեկանը՝ արդիւնք։ Նիւթական կեանքը ծնողն է հոգեկանի, եւ մարդկանց մտածելակերպը արտացոլումն է նրանց ապրելակերպի։ Հոգեկան կեանքի անմիջական կախումը տնտեսականից բացառյալու է, ասում է Մարքսը ընդմիջութեան օրէնքի «երկաթէ անհրաժեշտութիւնով»։ Ինչպէս Նեւտոնի ձգողութեան օրէնքը «երկաթէ անհրաժեշտութիւն» է, պատճառի եւ արդիւնքի կապակցութեամբ՝ անխուսափելի, նոյնպէս պատմութեան ընթացակերպը թաւալում է այդպիսի օրէնքներով, որոնց դիտարարն է Կ. Մարքսը։ Ուրեմն ընկերութիւնը յեղաշրջւում եւ զարգանում է արտադրական ուժերի հոյովոյթի համալսականով։

Հիմնաւորելու եւ փաստելու համար իր տեսութիւնը, Կ. Մարքս պատմութիւնը բաժանում է չորս տնտեսաձեւերի, որոնց յաջորդական փուլերովն ու անցումներովն է մեկնաբանում քաղաքակրթութեան զարգացումն ու բարձրացումը։ Սրանք են նախապրահան հա-

մայնական, ստրկատիրական, աստապետական կամ ճարտարական եւ դրամատիրական տնտեսակարգերը։

Նախնադարեան համայնական հասարակարդում, արտադրութեան միջոցները սեփականութիւնն են ամբողջ համայնքի։ Այստեղ գասակարգեր զոյւթիւն չունեն, որովհետեւ անձնական եւ խմբակցական ուրոյն շահեր հետապնդողներ չկան։ Այս հասարակարդում ընդունում են միասնական աշխատանքի, միասին որսում են, միասին քաղում ծառերի պտուղը։ Մէկը ամբողջի եւ ամբողջը մէկի համար աշխատում եւ արտադրում է, այդ պատճառով էլ վէճի, կռուի եւ հակամարտութեան առիթը բացակայում է։

Ստրկատիրական հասարակարդում, աշխատանքի բաժանման հետեւանքով, ընկերային յարաբերութիւնները դրւում են նոր հիմքի վրայ։ Մետաղէ գործիքների կիրարկութիւնը առաջ է ձգում արտադրանքի փոխանակութեան հնարաւորութիւն, հարստութիւնը փոքրաթիւ մարդկանց ձեռքում կուտակելու պատեհութիւն եւ արտադրութեան միջոցները մի քանի ուժեղ եւ հեղինակաւոր մարդկանց կողմից իւրացուելու նպաստաւոր միջնայրտ։ Այս տնտեսակարգում երեւան են զալիս տնտեսադաշնութիւնը, հողագործութիւնը եւ արհեստները։ Հասարակութիւնը բաժանւում է երկու դասակարգի, ստրկատէրերի եւ ստրուկների։ Ստրկատէրը թէ՛ ստրուկի անձի եւ թէ՛ նրա արտադրածի տէրն է։ Նա իր ստրուկի ճակատագիրը առած է իր ձեռում՝ միահեծան իշխանութեան անսահման կամայականութիւնով։ Տէրը թէ՛ շահագործում էր ստրուկի արտադրանքը, պարագաների շահաւէտ պահանջով վաճառում էր իր ստրուկին, եւ թէ՛ ըսպանում էր անհնազանդութեան կամ ըմբոստութեան գէպքում։ Ընկերային այս յարաբերութիւնների մէջ, առաջին անգամ հանդէս է գալիս պայքար՝ հարուստի եւ աղքատի, իրաւատէրի եւ իրաւազուրկի, շահագործողի եւ շահագործուողի։ Դասակարգային կռուի իսկական

պատճառը չահազործումի համակարգն է, սխտեմն է:

Առատապետական կամ ճորտատիրական հասարակարգում, արտադրական յարաբերութիւնները բարդանում են եւ ընկերային կեանքը մի նոր կերպարանքով է յայտնաբերւում: Սկզբնական շրջանում ճորտատէրը նաեւ սեփականատէրն է թէ՛ արտադրութեան միջոցների եւ թէ՛ ճորտին, սակայն իւրացնելով հանդերձ ճորտի արտադրածը, իրաւունք չունի նրան սպաննելու: Աստիճանաբար ցտրվանում են արհեստները եւ հողագործութիւնը: Երկաթէ գուլթանը զարկ է տալիս հողամշակութեան, երեւան են դալիս դինեգործութիւնն ու բանջարաբուծութիւնը: Բազում են արհեստանոցներ, որոնք սպառման եւ փոխանակութեան ապրանքներ արտադրում են: Այս հասարակարգում տիրող վերաբերումը ճորտի հանդէպ, դաժան չէ, որովհետեւ ճորտատիրով չահը պահանջում է, որ իր հպատակը նախաձեռնութեան ոգի ունենայ իրեն շնորհուած հողը լաւագէտ մշակելու, առատ եւ որակաւոր բերք տալու, որով թէ՛ իր ապրուստը կ'ապահովի եւ թէ՛ իր տուրքը ամբողջութեամբ կը յանձնի ճորտատիրով: Այս հասարակարգի բնորոշ գիծը մասնաւոր սեփականութեան զարգացումը եւ դասակարգային պայքարի բիրենդացման հակումն է:

Ճորտատիրութեան յաջորդում է դրամատիրական հատարակարգը՝ կապիտալիզմը: Այս հասարակարգում դրամատէրը սեփականացնում է արտադրութեան միջոցները, իսկ բանուորին թողնում է, իրեն բաժին, աշխատանքային իր ուժը վաճառել դրամատիրով՝ սովից չմեռնելու համար: Տեքնիկի զարգացման համընթաց, գործարանները արտադրում են կատարելագործուած մեքենաներով եւ գործիքներով: Դրամատիրութիւնը, որ իշխանութեան տէրն է, պատեհութիւն է շնորհում աշխատաւորին, որ ուսում ստանայ դպրոցներում, ոչ թէ՛ իրեն ողորմածութեան եւ բարեացակամութեան ջխում, այլ որովհետեւ իր ա-

ռարկայական շահերը պահանջում են, որ բանուորը բանիմաց դառնայ, հմուտ լինի մեքենայ վարելուն: Բանուորը որքան փորձառու եւ գործիմաց լինի, այնքան լաւորակ, նուաղ ժամանակում քիչ կորուստով ապրանք կ'արտադրի: Թէպէտ այս հանգամանքը դրամատիրով չահոյթը աւելացնում է, սակայն բանուորին եւս գիտակից է դարձնում թէ իր «յաւելեալ արժէքով», աշխատանքի իր աւելի ժամերի շնորհիւ, նա յարաճուն կերպով հարստանում է, իսկ ինք կրում է անիթիղճ չահազործումի տաժանակիր լուծը:

Դրամատէրի նպատակը չահոյթն է: Շահոյթ ապահովելու համար, բանուորները պէտք է արտադրեն աւելի արժէքով ապրանք քան իրենց ուժիկների գումարն է: Այս աւելին կուշում է յաւելեալ արժէք: Յաւելեալ արժէքը ամբողջովին պատկանում է դրամատիրով: Սա անխիղճ անիրաւութիւն է, անգույշ չահազործութիւն է, ասում է մարքեթստը, որովհետեւ նախ՝ արտադրութեան աղբիւրները, հող, ջուր, հանք, փայտ ու քար բնութեան պարգեւներ են ամբողջ մարդկութեան համար անխտիր եւ երբեք անձնական սեփականութիւնը փոքրաթիւ դրամատէրների, եւ ապա՝ արտադրողը եւ ապրանքին արժէք տուողը ինք՝ բանուորն է, հետեւաբար յաւելեալ արժէքը նրա իրաւունքն է եւ նրան պէտք է պատկանի: Աւելին կայ: Արտադրական ուժերի տիրակալը, կառավարողը եւ հակակշռողն է ընկերային կեանքի, նրա ձեւ եւ գոյն տուողը: Պետութեան ամբողջ կառոյցը իր բոլոր բաժանմունքներով, վարչութիւն, դատարան, մշակութային հիմնարկներ, բանակ ու ռաւիկանութիւն եւայլն ենթարկուած են դրամատէր դասակարգին: Ինչպէս տրնտեսութիւնը, նոյնպէս եւ մշակութային ստեղծագործութիւնը կրում է դրամատիրութեան ինքնատիպ կնիքը:

Յաւելեալ արժէքի տեսութեան կառուցում, Կ. Մարքս երեք գլխաւոր հետեւութիւններ է հանում, որոնք օրէնքի ուժ եւ բնոյթ ունեն: Առանց քաղաքա-

տրնետեսութեան մանրամասները մէջ խորանալու, ամփոփենք Մարքոսի այդ երեք գրութիւնները:

Ա. Դրամատիքական մրցակցութիւնը հարկադրում է դրամատիքող, որ անզգաբար դրամագլուխ կուտակի: Այս իրողութիւնը ստեղծում է մի ներքին հակասութիւն, որ սպառնում է իր դոյուքութեան, որովհետեւ կայուն դրամագլխի յաւելումը համեմատած փոփոխական դրամագլխին՝ նուազեցնում է դրամատիքողի շահոյթը:

Բ. Դրամատիքերի թիւը տակաւ պակասում է, որովհետեւ մրցակցութեան տոկայու անկարող մանր եւ միջակ սեփականատէրերը քայքայում են եւ գնում են միանալու բանուորների շարքերին: Իսկ մնացորդները խմբւում են մենաշնորհակ ընկերակցութեանց, օրինակ արքայտներին՝ դիմադրելու եւ դիմադրանքներ համար անտեսական տաղանդներին, ճգնաժամներին, որոնք պարբերաբար ցցւում են իրենց դէմ:

Գ. Այս կացութեան հետեւանքով, օրավարձերը իջեցւում են, դործագուրկների բանակը մեծանում է եւ բանուորութիւնը մատնւում է յետին թշուառութեան: Հակամարտութիւնը սաստկանում է եւ դասակարգային կռիւնքը ըզրկնում է աւելի սուր եւ բուռն կերպարանք: Այսինքն, մէկ կողմից դրամագլուխը կետրոնանում է քիչերի մօտ, միւս կողմից աղքատութիւնը սաստկանում պրոլետարիատի յարաճուն շարքերում:

Ներքին այս անհաշտ հակասութիւնների տարերային հետեւանքով, դրամատիքական հասարակարգը հոգեւոր է աղքատ, որի «գեղեցիկամիտը» հանդիսանում է բանուոր դասակարգը: Նա դատապարտւած է կործանման, որովհետեւ ոչ միայն բարենորոգումը անկարող է դարձնել լինել, այլ նաեւ տիրող դասակարգը չի հանդուրժի ամենադոյն զիջումի: Ահա այս իրադրութեան մէջ է, որ քարոզչական դատախարակութեան շնորհիւ հասունացած, դասակարգային

գիտակցութիւնով գիտնւած շահագործող զանգուածները կը կադմեն քաղաքական մի հոգ բանակ՝ բռնի ուժով, յեղափոխութիւնով տապալելու հին կարգերը եւ հաստատելու պրոլետարական մենատիրութիւնը: «Զարգացման տարեւային պրոցեսը տեղի է առնում մարդկանց գիտակցական գործունէութեան, խաղաղ զարգացումը՝ բռնի յեղաշրջումին եւ հեղափոխութիւնը՝ յեղափոխութեան, որովհետեւ, առում է Մարքոս, բռնութիւնը մանկաբարձն է հին դասակարգի, երբ նա յղի է նորոգման»:

Երբ արտադրողական ուժերը կ'ադատադրուեն, ամէն ոք տէրը կը լինի իր աշխատանքի եւ լիապէս կը վայելի նոր զարաշրջանի ազատութիւնը եւ համայնափար հասարակարգի բոլոր բարիքները: Կ. Մարքոսը այսպէս է մարգարէացել համայնափարութեան գալուստը իր «Կապիտալ» գրքի առաջին հատորում:

«Կոմունիստ Մանիֆեստը» 1888-ի բարեփոխւած տպագրութեան մէջ, էնգելս յայտարարում է, թէ «մարդկութեան արձանագրւած պատմութիւնը դասակարգային կռուի պատմութիւնն է»: Արձանագրւած բառը առաջին հարաւարակութեան մէջ չկար: Էնգելս, նկատի ունենալով, որ նախնադարեան համայնական հասարակարգում դասակարգի գոյութիւնը որեւէ կերպով քաջատրելի չէ, այդ ճշդումն է ներմուծած, քննադատութեան նշանակ չլինելու համար:

Դասակարգային կռիւնք ունենալով իրրեւ շարժակը պատմութեան, տնտեսական չորս դարաշրջանների յաջորդականութիւնը մեկնում է իրրեւ արդենք շահագործող զանգուածների դիմադրական գործունէութեան: Ուրեմն ըստըրկատիրութիւնից ճորտատիրութեան եւ այս վերջինից դրամատիքական անցումը արդինք է շահագործող դասակարգի մղած պայքարի: Պատմական իւրաքանչիւր հասարակարգ զարգացական նորմութիւն է, համեմատելով իր նախորդի հետ: Համայնափար գալիք հա-

սարակարգը հետ բարձրագույն ձևեր պիտի լինի զբաղմունքների հետ բաղ-
վածությունը: Սա պատմական դիտարկում
կայի համայնականն է:

Դասակարգային կռիւն մարդկային
մտայնացում է, այլ ընկերային յարա-
բերությունների, տնտեսական առարկա-
յական պայմանների հարկադրանք: Պատ-
մութեան իրադարձությունները թաւա-
լում են անկախաբար մարդկանց կամքի
եւ դիտարկումներն: Բայց ինչո՞ւ: Որով-
հետեւ, ասում է Մարքս, արտադրական
հղանակը բարելավելիս՝ նոր դիտարկում
մարդիկ բնաւ չեն անդադարում նո-
րությունների ընկերությունների բերելիք հե-
տեւանքների վրայ: Նրանք առաջնորդ-
ւում են լոկ առօրեայ անձնական շահե-
րով:

Այդ հետեւանքները կրաւորական
վիճակում չեն մնում: Ընկերային փո-
փոխությունները իրենց կարգին ներգոր-
ծում են տնտեսաձեւի վրայ: Մարքս
չեւտում է, թէ մարդը հետազոտում է
ոչ սոսկ գիտնալու համար, այլ մանա-

ւանդ վերափոխելու: Ճանաչումն ու
գործը չի կարելի ազատարարել ենթար-
կել, որովհետեւ տնտեսությունն ու կրա-
ւումը, միտքն ու գործը անբաժան ամ-
բողջություն են: Ըստ պատմական նի-
թապալտություն, պատմությունը երկ-
կուսի, իրերադրու մի ընթացակերպ է՝
մտքի եւ նիւթի միջեւ: «Մարդը, ասում
է Մարքսը, ինքն է կերտում իր սեփա-
կան պատմությունը: Բայց, աւելացնում
է նա, ոչ այն իրադրություն շնորհիւ,
որ ինքն է ընտրում, այլ նրանով, որ ի-
րեն ներկայանում է»: Ուրիշ խօսքով,
նիւթը շրջանակում, նրա սահմաններում
է, որ մարդու ազատ կամքը գործում է:

Նիւթը ներգործում է մտքի վրայ
եւ միտքը՝ նիւթի, սակայն վերջինս որո-
շիչը նիւթն է, տնտեսությունն է:

Սրանք են ամփոփ կերպով գիտնալ-
տիկ եւ պատմական նիւթապալտության
հիմունքները:

ԴՈԿՏ. ԵՐ. ՆԱԹԱՆԱՍԵԱՆ

(1)

ԼՈՒՐԵՐ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԷՆ

ՀԱՄԱՐԱԳՆՈՒՄԻ ԳԱՄՊԱՐ ԻՓԵՓԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՄԱՐԿԱՅԻՆ ԶԱՆԳԻՆԱՅ ԶՐԵԱՅԻՆ ԽԱՄԱՐ
ԿԵ ՊԱՏԵՐԱՅԻՆ ԵՐԿՐԱՆ ԲԱՏԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱՅԻՆ:

1.- «Գաղափարային երգը» ժանրի Արիստակեսի Պոլեպիսի. չորս արարւածնաց ընտա-
նական կեանքի առնուած տրամ մը, որ լոյս տեսած է «Հայրենիք» Ամսագիր» 1938-ի Գեղի-
տնային թիւին մէջ:

2.- Եւ Փառ Մանյէի «Ոսկալ» կատակերգայինը, երեք արարւածով:

Գերմաներէնով մերկայացումներ կու տան 155 քատերաւաններ: Ամսագրի 114-ը
կը գտնուին Արիստակեսի Գերմանիայ մէջ, 19-ը՝ Արիստակեսի Գերմանիայ մէջ, 11-ը՝ Զուի-
ցերիա, 11-ը՝ Աւստրիա:

Ամսագրի 1931-32 քատերակալ շրջանին, այդ քատերակալ վրայ տրուած են 2643 Առա-
ջիմներ (Թատերակալներու առաջին մերկայացումներ): Ուրեմն, միջին հաշուով, իւրաքան-
չիւր արախի մէջ ամիսը երկու Առաջիմ տրուած է:

Գաղափարային երգիմներէն առաջին տեղերը գրուած են Կեօքէմ՝ իր «Կեօք» քատե-
րակով. Երիւրը՝ իր «Մարի Սթիւարթ»-ով. Երիւրը՝ իր «Բազում ազմուկ» վրայ արիմ-
չիւր քատերակով:

Արգիակալ մեղիմներէն առաջին տեղերը գրուած են Թ. Ամալի՝ իր «Պէտէք»-ով և
Ֆրիշ՝ իր «Ամստրաք»-ով:

ԴԵՋԻԵՐ

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ

Ամուր մարդ մըն էր Շապին Գարա-
հիսարցի այս գրադէտը. սնդամարմին
ու փնդահոգի: Հաստատո՛ւն անհատա-
կանութիւն մը՝ իր քաղաքական սկզբունք-
ներէն սկսեալ մինչեւ գրական համո-
զումները, անհատական իտէայէ մը ըս-
կըսեալ՝ մինչեւ ազգային ու համամարդ-
կային իտէայները:

Ամուր էր, հաւասարակշիռ, ուժեղ:
Գաւառանք ունեցող եւ իր գաւառան-
քին համար պայքարելու եւ զոհուելու
տեւաբար տրամադիր գեղեցիկ անձերէն
էր հերոսական շրջանէ մը եկած այս
գրչի մարդը, առանց սակայն անգէտ ու
կոյր գաւառամոլութեանց յատուկ կիր-
քին ու կծու բնատրուութեան դերին դառ-
նալու: Գիտակցութեան լոյսն էր որ
կ'առաջնորդէր զինք այս առթիւ: Գա-
ղափարական ժեսթի մը հետեւանք իր
մահը, հանրային բեմի մը վրայ խկ տե-
ղի ունեցած, դերագոյն ազայցոյցը չե-
ղա՞ւ միթէ գաւառանքի իր լուսաւոր
պաշտամունքին:

«Քառորդ Դար Գրականութիւն» գըր-
քին հեղինակը՝ գրական կեցուածքով հե-
ղինակութիւն մըն էր, բուրգերու երկ-
րին մէջ, ճնոր Շարժումս գրական հան-
դէսը խմբագրած օրերէն ասդին, մին-
չեւ մահ: Երիտասարդ էր այն ատեն, եւ
գրական երիտասարդ սերունդի մը տաղ-
նապը կ'ապրէր, ուր եւ ցաւագին: Իր-
մէ քիչ մը վեր ու քիչ մը վար տարիք
ունեցող երիտասարդները կը մղէր գոր-

ծի. քիչ մը չատ ու քիչ մը քիչ տաղանդ
ունեցողները՝ կը գրդէր ստեղծագոր-
ծութեան: Անոնց տաքութիւնը սիրեց՝
մինչեւ վերջ. անոնց յախուռն տրամա-
դրութեան ներքեց՝ մինչեւ վերջ: Այլ ըս-
կեղբէն մինչեւ վերջ՝ չսիրեց անոնց
բարձրադասակ ուրացումները, իրական
արժէքէ աւելի՝ դերին զժգոհութիւն մը
համարելով նման մաղձագիտօրէն սեւ
արտայայտութիւնները, մէկ օրէն միւ-
սը փայլելու երիտասարդական ազար-
դիւն ոճ մը: Լեւելի ծուլութեամբ քան
տընաջան աշխատանքով գրականութեան
մէջ բարձունք մը գրաւելու սխալ ըն-
տըրուած ճամբայ մը թուեցաւ իրեն իս-
կապէս, իր սերունդին աղմկոտ ճամ-
բան: Քալելու համար՝ ձախաւե՛ր մեկ-
նակէտ մը:

Եւ այսպէս, երբ Ապրիլեան Եղեռ-
նին յաջորդող գրական սերունդին տղա-
քը ինքսուն առ հարիւր ճնշող մեծամաս-
նութեամբ մը՝ Հիներու անձին ու գործին
կը նայէին բոլորովին ձախ անկիւնէ մը,
Միթթարեան ճիգ կը թափէր նայելու
եթէ ոչ Եղեռնի մը, այլ գոնէ ճակա-
տէն, բարեխառնելու համար կարծես
տիրող մթնոլորտին ցրտութիւնը, թե-
թեւեւելու հետզհետէ ծանրացող տաղա-
նապը: Այսպէս, ժամանակի ընթացքին,
իր խառնուածքին մայր գիծերէն մէկը
եղաւ արդէն, ընդդէմադիր կեցուածք
ներու միջեւ բարեխառնութիւն ստեղծե-
լը, մէջտեղէն քալող տրամաբանու-

Թեամբ մը՝ հակոտնեայ կարծիքներ միջինի ու հաւասարակշռութեան բերելը:

Շրջապատի չափազանց տաք յուզումներուն դիտեալ Մխիթարեան քիչ մը պաղ տրամաբանութիւն խառնել՝ ամէն անգամ երբ պէտք եղաւ ատկեա՝ եւ զնէլ զգացումի բարեբար ջերմութիւն, տափակ ու բոլորովին ցուրտ տրամադրութիւններու վրայ՝ երբ տնհրածելտ էր այլեւս այդ բանը:

Ուշիդ ու բարձր հասակով կեանքին մէջէն քալող դրչի այս հաւատաւոր բուսաստանիւն, իր զրական հետաքրքրութիւնները դեռ Զօհրապեան ու Վեգատամարտեան լուսնով լեցուն Պոլիսէ մը սկսած, Գահիրէի մէջ աճեցուցած ու ապա զանոնք կեանքին հետ միասին համաստեղեան Պոսթընի մը մէջ աւարտած՝ կապի մարդ մը կը թուէ ինծի, առաւելաբար՝ պիտի ըսեմ տակաւին, եթէ թոյլ տաք՝ կամուրջ՝ մարդ մը: Կամուրջ՝ հին եւ նոր սերունդին միջեւ: Կամուրջ՝ այս եւ այն տրամադրութեան համար: Եւ դարձեալ կամուրջ՝ բոլորովին հակադէր դատումներ քիչ մը իրար մօտեցնող: Իսկ կամուրջները անհրաժեշտ եղան միշտ, որքան մեր աշխարհագրութեան նոյնքան եւ աւելի հաւանօրէն, մեր բազմադարեան ու բազմատեղեան դպրութեան համար:

Ձափազանցութիւնը Մխիթարեանին ոճը չեղաւ, թերեւս ոչ մէկ բանի մէջ: Դրական վերաբերմունքը աւելի ծանր կշռեց իր մէջ քան նոյնիսկ երբեմն բացայայտ փաստերու վրայ հիմնուած իրատես մօտեցումը՝ մարդոց եւ անոնց գործին առնչութեամբ:

Ու չեղաւ նաեւ գրական ու հանրային հարցերու հանդէպ վերապահ:

Վճիտ էր ու քաջ՝ հրապարակագրութեան մէջ: Վճիտ ու քաջ՝ հանրային բեմերու վրայ, ընկերական պարզ հաւաքոյթներու ընթացքին: Եւ այդպէս էր նորէն, յաւելեալ համեմատութեամբ մը այս անգամ՝ երբ գրական քննադատութիւն կ'ընէր: Գրքերուն կը մօտենար, ոչ թէ լռելու՝ այլ խօսելու համար, մա-

Նաւանդ անոնց դեղեցկութիւններէն:

Մտաւորական քառասունամեակի մը յստակ աչքերէն եղաւ ան եւ յստակախօս լեզուներէն, որ իր դործը կատարեց արժանաւոր կեցութեան մը ամբողջ վեհութիւնը հազած՝ ատեն մը ճնոր Շարժում խմբագրելով, աւելի երկար շրջան մը «Յուսարէր»ի մէջ, որ իր եւ խմբագրապետ Վ. Նաւասարդեանի ժամանակ, ոսկեղարեան տասնամեակներ ապրեցաւ, եւ ապա Պոսթընի ճշարտեմքին մէջ՝ որուն կեդրոնական սիւնը մը նայ մինչեւ մահ: Այդ յստակ աչքին նոյնքան յստակ արտայայտութեան նըպաստը առաւելագոյն չափով մը տարածուեցաւ նաեւ իր քննադատական էջերուն վրայ:

Ձէր սիրելի մութը, տարտամը, նախադասութիւնը ծանրացնող, ստուերոտող, այլ խորքին մէջ ոչինչ չըսող որեւէ դարձուածք ու հոտաբական կարեւորութիւն: Բայց ատկեա ըսել չէր ընալ Գ. Մխիթարեանի համար՝ կողմնակից ըլլալ տափակութեան, չորութեան, լեզուական չքաւորութեան: Բառերէն երբեք չէր նեղուեր, եւ սակայն չէր ալ տկա-

բանաբ ածոնց հրապոյրին առջեւ: Այսինքն կծծի չէր բնաւ եւ ոչ ալ շոտայլ էր՝ անօգուտ դառնալու աստիճան:

Կորով կար իր լեզուին մէջ ու առնական փայլ: Իմաստին ու ջիւղին ճամբով կու գային իր բառերը եւ ունէին իրենց առողջութիւնը սնուցանելու համար բաւարար կենսաւիշ: Իր մտածումներն ու զգացումները գիրի վերածուելէ ետք, չէին դողար անստգութեան վախերու մատնուած: Կը նմանէր գետի մը, — ոչ մեծ —, որ սակայն ի վիճակի էր հեռուններէն բերած իր կենսատիղձով պարարտացնելու շուրջի տաբածութիւնները, — գրական քննադատութիւն եւ հրապարակագրութիւն:

Մփիւռքի մէջ, Յակոբ Օլականի եւ Ն. Աղբալեանի օրերուն անգամ, կը սպասէին նաեւ Մխրթաբեանի՝ ձայնին: Եւ ասիկա պոստիկ բան մը չէր, երկու մեծ հեղինակութիւններու շրջանին. կը վկայէր անկասկած իր արժէքի մասին: Գրական քննադատութեան մէջ իր քուէն կշիռ ունէր, գրադէտներուն թէ ընթերցող հասարակութեան համար: Եթէ բուրովին նոր կարծիք մը չյայտնէր իսկ, ուժ տալով յայտնուած կարծիքի մը, կը ծանրացնէր անոր նժարը զգալի չափով մը: Ծառ քիչերու արժանիքը եղաւ մեր քննադատութեան հսկաներու շրջանին, անձնական տեսակէտ ունենալ ու յաակօրէն բանաձեւել գայն, չազդուելով ոչ այս եւ ոչ ալ այն հսկայէն: Առանց երկու մեծերուն հմտութիւնը, թափանցելու արտակարգ ուժն ու արտայայտութեան ինքնայատուկ փայլը ունենալու, յաջողեցաւ մեր քննադատութեան երրորդ Ձայնը ըլլալ, երկար ժամանակի մը համար: Գիտէին երկու մեծերն ալ, թէ իրենցմէ անմիջապէս վարկայ մէկը, որ կրնայ տարբեր բան ըսել. պաշտպանել, ըսենք, Սիամանթօն՝ Օլականի առ-

ջեւ, Թէքէեանը՝ Աղբալեանի:

Գրական քննադատութեան մէջ մեղմացնողի, կարծիքները միջին եղբով մը բանաձեւողի դեր մը ընտրած ըլլար կարծես: Սրտին մէջ համակրանքի անկիւնները աւելի շատ էին քան ուրիշ որեւէ բանի անկիւն: Գէշին քովէն եթէ ափսոսանքի մէկ բառով կ'անցնէր, լաւին քովէն կ'անցնէր գովասանքի երկու բառով: Գիրքերը լաւ բաներ փնտռելու վայր էին իրեն համար եւ ոչ թէ թերի բաներէ անուանացանկ պատրաստելու պատրուակ:

Տարբեր էր միթէ հրապարակագրութեան մէջ: Հոն եւս սպասուող ուրիշ ձայնը չէր ինք. այդ մարդին կիսատուածներն եղող Շ. Մխաբեանի, Վ. Նաւասարդեանի եւ Ռ. Գարրինեանի հրապարակագրութեան մեծ շրջանին իսկ: Երբ դեռ՝ կար Միքայէլ Վարանդեանը, կար Արշակ Ջամալեանը, կային ուրիշ շատեր, հրապարակագրութեան մեծաշող աստղեր:

Կշիռ՝ գրական քննադատութեան երկու հսկաներու օրերուն:

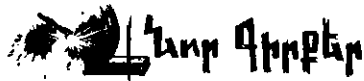
Կշիռ՝ հրապարակագրական տիտաններու օրերուն:

Հաւատարակչուող սքանչելի տարր մը՝ Հոս եւ Հոն, ազդեցիկ եւ ազդու:

Մէրեր եւ կիրքեր ունեցաւ, թերեւս շատ. բայց լրջութիւնը աւելի եղաւ՝ քան իր որեւէ սէրն ու որեւէ կիրքը: Գիտէր ազնուօրէն պաշտպանել իր սէրը, ճշմարտութեան սիրոյն՝ զոհել իր քէնը: Գիտէր կարծիքներ յայտնել գրականութեան մէջ, գրական նկատումէ դատ առանց ուրիշ որեւէ նկատումի: Բայց մանաւանդ երկարատեւ պայքարներէ ետք, անոնցմէ չազդուելուն գաղտնիքին տիրացած ըլլալ կը թուէր Շապին Գարա-հիսարցի այս աննկուն զոչմարտիկը:

Ե. Գ.

« Գ Ե Ր Թ Ո Ւ Ա Մ Ն Ե Ր »

Հեղինակ՝ ԶԱՐԵԿ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

Վերջին ֆառորդ դարու արտերկրի ֆերթուզութեամբ տաճարի կոչեցեալներէն մէկն էր, «Ես եւ Մարգիկ», «Ջրհեղեղէն Յետոյ» հասարակական հեղինակը: Տասներկու տարուամ անընդմիջ աշխատելէ ետք (հերթորդ ֆերթուզութեան վերջնական քիւնը, հրատարակած է 1950-ին), որք «Բերք-նաւաններ» նոր հատարով կը վերայայտնուի համարութեան՝ ընտրեալ մը դառնալու լուրջ ու անընթախ երթումներով ցայտուն գիտագիտ մը կուտան իրեն: Վերջոյ թանտեսեղծութիւններ աւելի Զարեհ Մելքոնեան կ'ըսէինք 1950-էն առաջ վաստակած ֆերթուզութեամբ համար: 20-րդ դարու երկրորդ կիսուն պիտի կրնամք ըսել, կ'ըսենք որդէն իր մասին. «Անա՛ թանտեսեղծ մը»:

«Բերքնաւաններ»ու 125 էջ մը բաժնով մահուր այլ պարզ տպագրութեամբ հասարակ, ըստ ձեռի ու էութեան, փայլալիկ մարտիկ մը կը ընթէ հեղինակին ֆերթուզութեամբ: Զարեհ Մելքոնեան կը յայտարար այս ամբողջ՝ պատեղի ճանաչող սեռութեամբ կաշկամող արտաքին խոսակցող եւ գուրա գալ՝ իր ինքնութիւնը ճշգիւտ, իր սեփական քերական մտքով կարելի համար: Պատկեր, լեզու եւ ոճ՝ իրեն ինքնաշարժ: Հագին հոս կամ հան տող մը, ըսելու ձեւ մը քիչ չիցենք այլ թանտեսեղծ մը (Զարեհեան, Մեծարեան, որոնց գործածած կարգ մը բառերն ու ասոյթները նուիրագործուած են այլեւս իրենց աւուրած): Մեծագույնը՝ ինքն է ամբողջութեամբ, իր ստեղծածը:

Զարեհ Մելքոնեանի ճար արուեստը կը յատկանշուի իր պարզութեամբ ու պայծառութեամբ: Երգել, թէնոր ձայնով մը՝ առանց ծեփծեփումի. մտքի կամ սրտի հարագտութեամբ միակ բառը ըսելու ծուծկալութեամբ: Բայց ու չից ջուրի հոսանքին մէջ ձեռնով գրագումարի ճառանքին ու մտքի մէջ գաղ մը, կշռոյթ մը: Ահա ներքին ու մտքի մէջ գաղ մը, կշռոյթ մը: Ահա երգերը, որոնք կը պարփակեն Զարեհ Մելքոնեանին արուեստը, — գարնան հովիտէն վերջնական կուտակած անպարտաւոր մը ծըփումը, որ բազմա յայտնուել կը լեցնէ սրտի բաժակը:

Ամշուտ, ոչինչ կը ստեղծուի գերայն: Ու Զարեհ Մելքոնեանի նոր ֆերթուզութիւնը ինքնագիտ արուեստ մը չէ առանձնակի: Փ. Ժեյրալ-

տի, Ժ. Փրեվլանդալ մօտ յայտնած ու հաստատուած արուեստ մըն է, առօրեայ օտար երգերու մէջ արձագանգ գտած, որ ալիքներու տարածումով նուազեց երկիրներ ու գրական կալուածներ: Պայտայ ժամանակակից հայ գրականութեան մեր մէջ առաջին գոնորը տալու այս ալիքին: Հազիւ մէկ-երկու հոգի գլուխին վեր կրցան պահել ընկալող ջուրերէն (Զարեհ): Մեծագործութեան թափառումները առանկարաւ վաղանջուկ հմայեղ գոհացողներ հղան միայն:

Զարեհ Մելքոնեան, առանց բաշտովին լինելու ֆերթուզութեամբ հասակն կառուարները, աւելի շատ կը ջանայ սակայն ազատութիւն ու արդիականութիւն տալ իր տողերուն: Գիտէ չափազանցութիւններ խաւափել եւ պարզութիւնը փնջ անգամ գոնել հասարակութեան: Իր արուեստը կը պարունակէ տոկոս տարրեր:

Նկարի միւտիւն չկայ գործին մէջ, ինչպէս խորագիրը ենթադրէ կու տայ արդէն: Եւ յազուրեթեան յափազիծը կ'ընկերէ բոժիկ-բաժին, ֆերթուած-ֆերթուած: Այսուհանդերձ յազուրեթեան ֆերթուածները կ'իյնան Սիրոյ եւ Մեծարեան երգերու բաժիններուն մէջ, ուր ներութիւն, մտածումի մեքսիկանցում, զգացումի չիքն ըրթիւ, հազարակալութեան անմիջականութիւն կը բազակցուին իրարու վարպետութեամբ (*Երթեքեք Երգի, ինձէ՛ք Առաջ, Բարբ եւ Անյաբ հպմ.*): Ուրիշ ֆերթուածներ ալ կը փրկուին մտաւարմէ, եթէ չանհնային յայտնաւորներու, ինքնակ եւ ինքնաշարժ պատկերներու կողմէն սկսած, մայնիսկ աւելարդ տողեր ու մասեր (*Ահա՛ք Աղուար Գու Կեանքիդ, Մարդոց եւ Սիրոյ Մասին եւայլն*):

Ինքուս անտրեւիք ու անքերի՝ կը ջանայ բաշտովին ձեռքագտնուի գրաբարէն: Քիչ ամբողջ կ'արձանագրէ անարթութիւններ, փնջ ամբողջ կ'ընկալէ ոչ թանտեսեղծական բառեր (*Ընդ-մէջէն արեւիս շառաշին, էջ 104*):

Մեղքերը չեն նստեցնել արժանիքներու գումարը: Զարեհ Մելքոնեանի նոր ֆերթուզութեան ժամանակին հետ ջայլ պահող գործ մըն է, մտքի մեքսիկանցում մը՝ ամպայման իր ձեռնով ու հարթովը, և շարունակելով կրնայ հասցնել բանաստեղծը յաւերժութեան ձեռի ափսոսանքին:

Յ. Գ.

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՋՐՈՅՑ ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆԻ ՀԵՏ

«Բագին»ի խմբագրությունն կողմ է, երբ ժամագրությունն մը կը խնդրէի Սիլվա Կապուտիկեանէն, գրական էմբէրովի մը համար, հեռախօսին միւս ծայրէն կնոջական հնչուն ձայն մը, բերեղեայ մաքրութեամբ կը պատասխանէր:

— Հա, իմանում եմ. ասում էք «Բագին» ամսագրի կողմից իմանովիտու ունենալ ինձ հետ, դուք եւ մի ուրիշը. իսկ աւելի լաւ չի՞ լինի, պարոն Պոյաճեան, նստել եւ միայն գրոյց անել. ճիշդն ասած, ես պաշտօնական տեսակցութիւններից աւելի լաւ եմ համարում գրոյց անելը. խօսել գրականութեան մասին դէպից դէպից: Յաճեալն դէպս, կը ճշդենք վերջը, երբ կը գաք:

Համարեա նոյն բառերով, իր նոյն նախադասութիւնը կրկնեց մեզի, երբ օր մը ետք, առաւօտեան ժամը տասնի մօտեքը, «Բագին»ի խմբագրական կազմէն Բ. Բ. Փափագեանի հետ ներկայացանք իրեն, օթել Քափիթոյի իր մասնաւոր հիւրանոցէն, միջերկրականեան սփանջիկ կապոյտի մը վրայ բացուող:

Բարի գալուստ մաղթելէ ետք իրեն, կը սկսինք մեր գրոյցին, որ կը թուի ըլլալ գրագրութիւն նախընտրած ձեւը:

Ընկերակիցս կը ճշդէ, ակնարկելով բանաստեղծութիւն «Գարնանամուտ» խորհրդանշական քերթուածին, թէ ուրախութիւն միայն կը պատճառէ մեզի դրական անտառին վերածաղկումը, եւ ղեկինին կանաչ մնալը, եւ թէ մէկ փափաք միայն կրնանք ունենալ որպէս հայ գրականութեան հարստութեան նախանձանդներ, որ աւելի ու աւելի ծաղկի մեր անտառը, աւելի ու աւելի հաս-

րստանայ իրական հարստութեամբ արուեստին, ու միշտ կանաչ մնան եղբւրները:

Ապա գրոյցը կը դառնայ գրագիտութիւն գտած ընդունելութեան շուրջ, ժողովրդական լայն դանդաղանքներու խոսքովին շուրջ, ըլլայ սինեմա Քափիթոյի հանգէսին, ըլլայ Ճեմարանի մէջ իր ունեցած դասախօսութեան ընթացքին:

— Այսպէս է Հայը, կ'ըսէ ընկերս, հայ մայրեր, հայրեր էին, որոնք խուռներամ եկած էին, տեսնելու հայ գրագիտութիւն, որ կու գար Հայաստանէն, եւ հեղինակն էր այնքան հայեցի ապրում պարունակող «Ոսք իմ որդուն» բանաստեղծութեան. եկած էին «ուր էլ լինես» ժամը լեզուն չմոռանաս» պատգամը արձանագրող գրագիտութիւն տեսնելու:

Մեր գրոյցը սկիզբէն իսկ դժուարութեան կը հանդիպի, Սիլվա Կապուտիկեանը անսպասան այդ օր, այդ ժամուն տեսնել ուզողներու կամ հեռախօսով անսպասան հետը երկու խօսք փոխանակել ուզողներու պատճառով:

Կու գան նախապէս ինքզինքնին ծանուցանելով, կու գան երբեմն առանց ժամագրութիւն առած ըլլալու, կամ կը պնդեն հեռախօսով, միշտն որ գրագիտութիւն կը ստիպուի ըսել՝

— Լաւ, բարձրացէք վերեւ:

Կը բարձրանան վերեւ, կը գրուցեն, կամ ուրիշ օրուայ մը համար գրագիտութիւն ներկայութիւնը կը խնդրեն, այս կամ այն տեղ: Դիւրին չէ անշուշտ նման պայմաններու մէջ գրական գրոյց մը ունենալը: Վայրկեանները կը օռնին, կը յաջորդեն իրարու հիւրերը, ընդմի-

ջումները:

— Եթէ կ'ուզէք, ընդհատենք, կըրնանք մեկնիլ եւ ուրիշ անգամ դալ եթէ ժամադրութիւն մը տաք:

— Զէ, մնացէք, ուրիշ անգամ մենք առիթը չենք ունենար տեսնուելու:

Պարզ է: Որով յանձն կ'առնենք այդ կտրատուած խօսակցութիւնը շարունակել: Բարեբախտաբար ժամը 11-ի ատենները մարդիկ դադրեցան դալէ, կըրցանք շունչ մը առնել, եւ աւելի կապակցուած ձեւով զրուցել:

— Փանք հիմա մեր ոչխարներուն կ'ըսեմ, խօսինք հայ գրականութեան մասին: Ի՞նչ է գրական ներկայ պատկերը Հայաստանի մէջ. զրական ի՞նչ մը տառգութիւններ կան այնտեղ ներկայիս, մասնաւոր նոր գրողներու մօտ:

Կ'ամփոփուի քիչ մը, հաւանաբար ըսելիքները պայծառ համադրութեամբ մը բանաձեւելու համար: Նայուածքը աւելի սեղանին է, ծաղիկներուն. ապա կը պատասխանէ.

— Հայաստանի գրականութեան արձակը բաւական երկար ճամբայ է կըտ-

րել: Առնենք, օրինակ, Ս. Պանդատեանի «Միտքար Սպարապետ»ը որ վստահ եմ կարդացած կը լինէք:

— Այո, լաւ ընտրեցիք «Միտքար Սպարապետ»ը: Ըստ իս քայլ մը առաջ է այդ գործը, իբրեւ լեզու, վիպական կառոյց եւ անցեալի պատկերացում՝ քան շատ մը համբաւեալ գործեր, անուանի գրողներու ստորագրութիւնը կըրող: Քայլ մը առաջ է նաեւ ինչիկ Դաշտենցի «Յոգեղան»ը: Հայաստանի մեր զրչի եղբայրներէն, որոնք վէպ կը գըրեն, նոյն իսկ հաստափոր տեսակէն, մենք կը սպասէինք քիչ մը աւելի ճիշդ, տիպարներու եւ կացութիւններու առընչութեամբ՝ հոգեբանական աւելի խոր թափանցում: Մանաւանդ արուեստագէտի անխառն հայեացք: Կը ներէք այս րնգմիջումիս համար, որովհետեւ պատահ առիթով մը, մտադիր եմ «Բազին»ի մէջ անդրադառնալու Հայաստանի վէպին, իր գլուխ գործոցներուն մէջէն:

Զուսպ են դիմագիծերը, արթուն կարիք է ըսել գերարթուն ուշադրութեամբ մը մտիկ կ'ընէ, սակայն զէմքի գծերը կը պահեն իրենց պաշարին խաղաղութիւնը, անարժութիւնը: Ընկերս կը հարցնէ, կամ կը կրկնէ թերեւս հարցում մը.

— Որո՞նք են գրական նոր սերունդը մտահոգող հարցերը, ի՞նչ տեսակէտներ ունի ան գրականութեան մասին, ի՞նչ փնտռումներ:

— Արձակը լաւ ուղիքի մէջ է մեզ մօտ, Թերութիւններ ի հարկէ կան, ինչպէս ամէն տեղ էլ կան, բայց արձակ գրողներ չի խուժ կայ, որ փորձում է նուաճումներ կատարել: Դժբախտաբար նոյնը չի կարելի ասել պոէզիայի մասին: Նորեր, քիչ են գալիս բանաստեղծութեան ժանրին. արժէքաւորների մասին եմ ասում անշուշտ: Վերջինը Պարոյր Սեւակն է, որ նոր չի այլեւս: Բանաստեղծութիւնը թէեւ պահում է իր թափի զօրութիւնը, սակայն միջին սերունդին պատկանող բանաստեղծների շնորհիւ է. նոր բանաստեղծներ չկարողացան չեւտըած գործերով ուշադրութիւն գրա-

ւել: Իսկ արձակը առաջ է գնում, տեղ տեղ բարձր դադար կադմում:

— Ինչո՞վ բացատրել երեւոյթը, կը հարցնենք:

— Դժուար է բացատրութիւն գրտնել. երեւի այդպէս է լինում, ալիքով են գալիս բանաստեղծները, որոշ մի շրջանի. պոէզիան աւելի քմայքոտ ժանր է քան արձակը, մերթ փոյլատակում է, մերթ մթաղնում:

— Տիրութեամբ արձանագրեմ, կ'ըսեմ, որ Սփիւռքի մէջ ալ, տանամեակէ մը աւելի, այնքան տգիտ է բանաստեղծութիւնը, որ կարծես թէ չկայ: Պէտք է ըսել թէ առաջին տարիներէն իսկ Սփիւռքի մէջ արձակը աւելի փայլուն եղաւ քան բանաստեղծութիւնը, մինչդեռ Հայաստանի մէջ, Զարեհը, իր սերունդի եւ անմիջապէս յաջորդող սերունդին քանի մը արժանաւոր անուններով, բանաստեղծութիւնն էր որ առաջին գծի վրայ կու գար, մինչեւ վերջերս:

Զմոռնամ, քանի որ իմ կողմէ խօսք եղաւ Սփիւռքի հայ գրականութեան մասին, կարեւոր հարցում մը այս առիթով:

— Սփիւռքի մեր գրականութիւնը ծանօթ է Հայաստանի, չըսենք ընթերցող հասարակութեան, այլ գոնէ դրողներուն:

— Որոշ չափով այո. մեր գրական մամուլը մինչեւ իսկ արտապոստներ է անում:

— Այդ արտապոստներու սահմանին մէջ է Հայաստանի դրողին ամբողջ ծանօթութիւնը Սփիւռքի հայ գրական վաստակի մասին, կ'ըսեմ, հազիւ դըսպած արտատութիւնս. այդ արտատրուումաներէն շատ աւելի լաւ չեն Համաստեղի, Ա. Հայկազի, Ն. Սարափեանի, Ն. Պէշիկթաշեանի, եւ դեռ ուրիշ քանիներու գրութիւնները: Եւ յետոյ, հարցում մը եւս.— եթէ Հայաստանի գրական մամուլին կատարած արտապոստներուն հեղինակները Հայաստան հաստատուած ըլլային, եւ իրենց այդ գրութիւնները

յղէին դրական մամուլին, կը տպուէի՞ն անոնք:

Լուսթեան մէջ կը մտածեմ, բայց միմիայն վէճ չառաջանելու մտահոգութեամբ բարձրաձայն չեմ ըսեր՝ զհապա եթէ մենք ալ մեր օրինակին հետեւելով, քառասուն տարի, Հայաստանի մէջ հրատարակուած տկարագոյն գրութիւնները հրամցնէինք մեր ընթերցողներուն եւ զանց ընէինք յաջողածները... Ըսել կ'ըլլար, ի՞նչ կը շահէր հայոց փառապանծ գրականութիւնը:

Մտածումիս թելը կը կտրէ Բ. Փափաղեանը, իր հարցումով:

— Կարեւոր ժամը մըն է թատերական ժամը. մեր միտքը կը շարժարուի թէ Հայաստանի, թէ արտասահմանի հայւուն: Իրական առումով, իրական արժէքով թատերական գրականութիւն չունինք ներկայիս Սփիւռքի մէջ: Դժբախտաբար չափէն աւելի տկար է եղած Հայաստանի գրականութեան մէջ ալ: Ներկայիս կա՞ն արդեօք նոր թատերագիրներ, նոր դերեր, գրական նուաճումներ այդ մարզին մէջ:

— Կան, սակայն թոյլ են դեռեւս, խակ են, չունեն պէտք եղած ուժգնութիւնը:

Փափաղեան կը հարցնէ պատճառը:

Ահ, առատ մաղերով զլուխը, որ մինչ այդ ալ ուսին վրայ էր ինկած, կը շտկուի իսկոյն, եւ պատասխանը կու գայ որոշակի, յստակ:

— Պարզ է պատճառը, առաւելաբար երկար ստեն տիրող ըմբռումը, անկում-փլիկտայնութիւնն էր, երկար ատեն մերժում էր կոնֆլիկտը թատերական գրականութեան մէջ. նիւթը պէտք է լինէր՝ մրցակցութիւնը լաւի եւ գերազանց լաւի միջեւ. լաւի եւ վատի բախում պիտի չլինէր. դէհ, այդ պայմաններով թատերական գրականութեան արժէքուոր դերեր կարելի չէ տալ ի հարկէ: Հիմի այդ բոլորը փոխուել են, եւ նորեր փորձեր են կատարում, տեսնենք ինչ գուրս կը գայ:

— Եւրոպական գրական նորութիւնները կը հասնին արդեօք մեր գրողներ-

րուն: Օրինակի համար «նոր Վէպ» ըս-
նումը, գրական այդ նոր փորձը, կը
հարցնեմ, ծանօթ է արդեօք մեր գրող-
ներուն, եւ ի՞նչ կը մտածեն այդ մա-
տին:

— Ի՞նչ է դա, կը հարցնէ Կապու-
տիկեան. քանի մը բառով կ'աշխատինք
բացատրել, պատմութեան մը, հերոսի
մը, անձնաւորութեան մը մեթոմը,
այդ նոր գարոյի հեղինակներուն կող-
մէ, եւ ամէն ինչ իրերու միջոցով, ի-
րերու նկարագրութեամբ արտայայտե-
լու փորձը:

Անհամութեան մը առաջացուցած
ծամածոտմը կ'ըլլայ Կապուտիկեանի
կործիրը այդ մասին: Ընկերս է այս ան-
գամ որ կը պատասխանէ ինծի, ըսելով.

— Քարցումիդ մէջ իրականութեան
անտեսում մը կայ, Յզուարդ: Հայաս-
տանի մեր գրողները, նոր է որ իրա-
ւունք ունին ծանօթանալու հերոսական
գրականութեան նորութեանց, զանազան
ուղղութեանց. բնականաբար յիտի ծա-
նօթանան նախ եւ առաջ, արդէն իսկ ըն-
դունուած, տեղաւորուած նորութիւն-
ներուն: Այսպէս է որ մենք կը հանդի-
պինք երիտասարդ գրողներու գրչին տակ
էրիխ Մարիա Ռիմարքի անուան:

— Այո, կ'ըսէ Ս. Կապուտիկեան, մեզ
մօտ փնտռում են հիմա Սարոյեանին,
Ռէմարքին, Հէմինկուէյին: Եւրոպական
գրականութեան ծանօթութեամբ պէտք
է բացատրել նորերի շնչառուած ժը-
տումը ենթադեքստով արտայայտուե-
լու: Նրանք կարգում են ռուսերէնի
թարգմանուած հերոսական գրականու-
թիւնը, եւ իրենց գործերի մէջ արձա-
գանգում են նրան: Հետզհետէ շնչառուած
ղէմք են դառնում այդ ուղղութեամբ:

օրինակ Վարդգէս Պետրոսեանը, Հ. Մա-
թեւոսեանը, Պ. Ջէյթունցեանը, Ջ. Խա-
լափեանը, Բ. Յովսէփեանը եւ ուրիշներ:

Կէսօր է արդէն, ու զրոյցը դեռ շատ
երկար կրնայ տեւել, եթէ վերջ մը չզըր-
ուի մասնաւոր ճիզով մը. չենք ուզեր ա-
ւելի եւս խելի իր ժամանակէն, — վեր-
ջին հարցում մը եւ կ'ուզենք մեկնիլ.

— Ի՞նչ նոր դործ ունիք չհրապարակ-
ուած:

— Պիտի զարմանաք՝ թատերգութիւն
եմ գրել:

— Թատերգութիւն. կը զարմանաք
երկուքս ալ, բայց նաեւ կ'ուրախանաք
անշուշտ:

Ուղի կ'ելլենք, մեր բերած երկու
երեք «Բաղին»ները ցոյց տալով, կը հար-
ցնենք, «Կ'ուզէ՞ք որ տանինք մեզ հետ,
թէ թողունք. մենք անշուշտ սիրով կ'ու-
զենք թողուլ ձեզի եւ եթէ կը փափաքիք
ցարդ հրատարակուած մէկ տարուայ
հաւաքածոն կրնանք նուիրել ձեզի»:

— Ինքան գիրքեր են բերել, նուիրել,
չգիտեմ որտե՞ղ դնեմ, ինչպէ՞ս անեմ,
ինչպէ՞ս տանեմ: Իսկ այս եղածները
թող մնան, տեսնեմ, նայեմ ի՞նչ էք գը-
րել իմ «Մտորումներ»ի մասին: Ինձ ա-
ռաջին թէ այդ մասին գրել էք «Բազի-
ն»ում, կարծեմ Սնապեանն էր գրել,
չէ՞:

Ժպիտ մը իր կողմէ, մնաք բարովի
ձեռքի սեղմում մը, ու դուռը կը դոց-
ուի:

Միջանցքներէն կը քալենք միասին,
անխօս, կարսուած մտորումներու մէջ,
մեր մտորումներուն մէջ:

Միլիա Կապուտիկեան ինքն իր հետ
է հիմա, իր մտորումներուն հետ:

ԿԵՆՏՐՈՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԵՐԱՄԿՐՏԻՉ

Աշխարհի այն կողմը, մորդիկ, տարիներէ ի վեր, մեծով պզտիկով Սթալինը փետրաթափ ընելու աշխուժ ու հետեւողական աշխատանք մը կը տանին, բայց կը թուի թէ զործը տակաւին չէ վերջացած: Խորհրդային թովանդակ տարածութեան միակ տէրն էր երէկ Սթալին, ամենազօրեւէ հեղատատ, բայց այսօր ուժգին պայքար մը շղթայաղերծած են անոր ուրուականին դէմ, նոյն այդ երկիրներուն մէջ, ընդ որս նաեւ մեր երկրի սահմաններէն ներս:

Ինչ որ ողջութեան տրուած էր իրեն, յետ մահու աստիճանաբար ու մէկիկ-մէկիկ առնուեցաւ իրմէ: Իր անունը կրող, իր անունով ծանօթ ամէն բան վերցուցին հրապարակէն եւ ինչ որ չէին կրնար անհետացնել՝ վերամկրտեցին: Փշրեցին արձանները, պատուեցին պատկերները, «մոնիմենտալ» միւս յիշատակարաններն ու օրինազբերը: Վերամկրտեցին իր անունը կրող քաղաքները, գիւղերը, հրապարակները, փողոցները եւ մանրամաս մանրամասնութիւնները: Եւ այսպէս «բանե՛ր, բանե՛ր, ի՛նչ բաներ»:

Հետեւելով իրերու ա՛յս ընթացքին, բանաստեղծ Յովհ. Շիրազ, ի՛նքն ալ, Սթալինին ըրած իր նուէրէն բաներ մը ջնջած է եւ բաներ մը պահած, բաներ մը մկրտած է եւ բաներ մը վերամկրտած, շատ հետաքրքրական երեւոյթի մը առջեւ դնելով ընթերցողը:

Պարզացնենք:

1949-ին հրատարակուած իր «Հատընտիր» ժողովածուին մէջ (էջ 156) Շիրազ զետեղած էր Սթալինին յայտնուած «Բաղձաճէ» մը: Համաձայն ուղուած չափերուն եւ աւանդութեան «պոետը մեր անուանի» ի՛նքն եւս անչափելի կարողութիւններով օժտած էր իր հերոսը, ձայնելով՝

Դու մեր խորհուրդ արեգակ, դու արեւի նման պարզ
Որ Կրեմլի բարձունքից գիշեր ու գոր լոյս կը տաւ,
Մեր յոյսերի ռսկի սիւն,

Այսպէս էր Սթալինը «Բաղձաճէ»ին մէջ: «Արեւ» էր դարձեր ու «հայր»: «Արեգակ» էր, «սուրբ անուն», «խմաստուն առաջնորդ», «յաւերթաբուխ շատրուան»: «Խնդութեան ակնադրիւր» էր տակաւին, «սիւն սրբոյ», «աշխարհի փրկիչ» ու «պաշտելի մարդկութեան»: Սթալինը Սթալին էր, բայց Շիրազը բոլորովին Շիրազ ըլլալէ չէր դադարած: Ըսել կ'ուզենք փառաբանանքի իր տուրքին մէջ, կայսեր տուած իր շուայլ բաժինին քով՝ Շիրազ յաջողած էր տա՛լ Աստուծոյ, Աստուծոյ վայել բաժին մը, ուշադրութիւն զբաւող ու միտքէ չելլող հետեւեալ տողերով:—

1

Մեր յայտերի ոսկի սիւն,
Մեր լեռները երբ դու գաս,
Իմ ծերունի մօր սիրտն էլ ձմեռակալ կը լցուի,
Թէ ձիւն լինի՝ ձնան տակից վարդի աչքն էլ կը բացուի,
Վարդի շուրթն էլ կը բացուի, որ մամբէճ համբուրի,
Ոտք ուր էլ որ դիպչի՝ ծաղից գարուն կը բուրի,
Օրօրացի մանկիկն էլ՝ լեզու կ'առնի, կը ժպտայ,
Թաթովանքով առաջին՝ քն սուրբ անունը կը տայ...
Փշրուելով քն մամբին ջրվէժները խնթօրէն
Վիհերն ի վար՝ ողջունի ծիածաններ կը կապեն.
Էլ ինչ ասեմ քեզ կարօտ սրտի մասին, իմ սրտի,
Երբոր շաղն է համբոյրով սրբում փռչին քն մամբին,
Երբ ջրերը, մանկանց պէս, ծափ կը գարնեն ավերին,
Մանկանց աչքեր կը դառնան ծաղիկները թփերին
Ու կը մայեն քն մամբին:

Պահ մը կանգ առնենք «Բաղձանք»ի այս հանգրուանին եւ ըսենք ուրիշ բան:

Վերջերս, Փարիզ հրատարակուող «Աշխարհ» շաբաթաթերթին (Գ. Տարի, Թիւ 114) մէջ, «Երեսնամ ե կանչում» խորագրով, «Բաց նորակ աշխարհասփիւռ հայութեանը» եւ «1962, Մայիս» թուականի նոր քերթուած մը կարդացինք Շիրազէն: Քերթուածը ղրկուած է «յատկապէս «Աշխարհ»-ին, որ ի դէպ, տպագրուած է յատկապէս «Աշխարհ»-ին յատուկ սխար ներով: Յիշեալ քերթուածին («Երեսնամ ե կանչում») առջեւ մենք ունի թերան մնացինք երբ անոր մէջ նկատեցինք «Բաղձանք»ին վերցուած ամբողջական հատուածներ: Կարդացէք «աշխարհասփիւռ հայութեան» ըսուած վարի խոսքերը եւ բաղդատեցէք զանոնք Սթալինին ըսուած վերի խոսքերուն հետ եւ... մի՛ զարմանաք:—

Ծով ծով արցունքն է հայոց բաւ բաւ սփիւռն հայութեան,
Բայց իմ պանդուխտ քոյրերս երբ ռոք դնեն Հայաստան՝
Իմ ծերունի մօր սիրտն էլ ձմեռակալ կը լցուի, —
Թէ ձիւն լինի՝ ձնան տակից վարդի աչքն էլ կը բացուի,
Վարդի շուրթն էլ կը բացուի, որ մամբէճ համբուրի,
Հայ ռոքն ուր էլ որ դիպչի՝ ծաղից էլ վարդ կը բուրէ.
Էլ ուր մնաց ձեռքը սուրբ, աշխարհաշէն ձեռքն հայոց,
Հայեր, երբ գա՛հ Հայաստան՝ կը գայ Վանն էլ այնկած,
Օրօրացի մանկիկն էլ լեզու կ'առնի, հաւատա՛,
Փշրուելով ձեռն մամբին ջրվէժները խնթօրէն՝
Թաթովանքով առաջին՝ հայոց լեզուն ձեզ կը տայ, —
Վիհերն ի վար՝ ողջունի ծիածաններ կը կապեն.
Էլ ի՞նչ ասեմ ձեզ կարօտ սրտի մասին, իմ սրտի,
Երբոր շաղն է համբոյրով սրբում փռչին ձեռն մամբի,
Երբ ջրերը, — մանկանց պէս ծափ կը գարնեն ավերին,
Մանկանց աչքեր կը դառնան ծաղիկները թփերին,
Ու կը մայեն ձեռն մամբին...

Երկու քերթուածներուն մոտին տանք պզտիկ ծանօթութիւն մը եւս եւ ապա շարունակենք:

«Բաղձանձ»ը կազմուած է 114 տողերէ:

«Երեսանմ է կանչում» քերթուածը կը հաշուէ 193 տող:

Առաջինին... ցուտ Սթալինի միւրաբերող 73 տողը դէն չպրտելով եւ մնացեալ քառասունմէկին միայ միայն հայ ժողովուրդին զգացումներուն խօսող նոր հարիւր յիսուն երկու տողեր աւելցնելով Եփրազ կազմած է իր երկրորդ քերթուածը: Յապատուածին եւ յաւելուածին հաշիւը ընող այս թուարանութեամբ կը վերջացնենք այդ բաժիններուն մասին մեր խօսքը, արուած ըլլալով, որ ո՛չ Սթալինին ըսուածը կրնանք արտագրել հոս եւ ոչ ալ հայ ժողովուրդին մասին նոր երգուածը: Ինչ որ առաւելաբար կը շահագրգռէ մեզ հոս՝ միաժամանակ երկուքին ալ ըսուածն է, աւելի ճիշդը Սթալինին առնուած եւ մեր ժողովուրդին տրուած բաժինը:—

Մեր համեմարեալ Առաջնորդ, —

Հիւր եկ մի օր Երեսանմ,

Ուր շէնքերը հեփաթի գոհակներ են դիւքակամ

Ուր էլ չկա՞ն գետնափոր խրճիթները մթամած՝

Ժայռերի սեւ յօնքի տակ կայր աչքի պէս կուչ եկած,

Ուր ապարանք է դարձել մանւ սիրտը մարդկային՝

Ջահաւորուած նորախոն երազներով աստղային:—

«Հանճարեղ Առաջնորդ»ին եղած հրաւերէն ետք Երեսանմ այցելելու միևնույն հրաւերը ուղղուած է նաեւ մեզի, «աշխարհափառ հայութեան»՝

Ա՛խ, եայ կացե՛ք, եայ կացե՛ք միմչեւ հասնէ՛ք Երեսանմ,

Ուր շէնքերը հեփաթի ապարանքներ կը թռան, —

Ուր խրճիթներն են կարելի՝ ջղջիկների բռն դառած՝

Ժայռերի սեւ յօնքի տակ կայր աչքի պէս կուչ եկած:

Որ ապարանք դարձնենք մանւ սիրտը մարդկային՝

Ջահաւորուած Մասիսով, միակ ջանով ազգային...

Ի հարկ է: Ընթերցողը կը նկատէ հարկաւ, որ Սթալինի ժամանակ Եփրազի համար ամէն ինչ կատարուած միւրաջած էր: Ամէն սիրտ ապարանք դարձած էր «նորախոն երազներով աստղային»: Բայց յետ-Սթալինեան իր խոհերով կատարուելիք գործեր կը գտնէ բանաստեղծը եւ գործը կ'ուզէ կատարուած տեսնել Մասիսով, «Միակ ջանով ազգային»: Աօրկա արդէն համայնափարութենէն յուսահատած եւ ազգային արժէքներուն վստահող մարդու ազադակող մէկ արտայայտութիւնն է եւ ուրիշ ոչինչ: Յատկանշական է այս պարագան ու խօսուն: Մանաւանդ որքա՞ն խօսուն ու թափանցիկ կը դարձնէ արտասահմանեան հին վարձկաններու եւ նոր հարկատուներու միացեալ տխուրութիւնը:

Շարունակենք ծաղկաքաղը միշտ յիշելով, որ այս երկու փոփոխակներուն առաջինին հերոսը միշտ Սթալինն է եւ երկրորդին մէջ մենք ենք հերոսը:—

Ե՛րբ ես գալու, երբոր գաս՝ մեր սարերը բարձր ու վէտ

Կը ցածրանան ժպտալով՝ կանաչ մամբայ կը տան քեզ,

Ե՛րբ ես գալու, որ սարի խնկածաղիկ բոյրի պէս

Մեր համբայը քերենք քեզ...

Ի մեծ բարեբախտութիւն մեզի, Սթալին Հայաստան չեկաւ, այլապէս իրեն տրուած կ'ըլլար եւ մեզի մնացած չէր ըլլար ոչ այս «կանաչ ճամբան», ո՛չ բոյրը եւ ոչ ալ համբոյրը:—

Ե՞րբ է՞ք գալու, երբ որ գա՞ք՝ մեր սարերը բարձր ու վե՛ս
 Կը ցածրանան ժպտալով՝ կանաչ նաւքայ կը տան ձեզ:
 Ե՞րբ է՞ք գալու, որ տարի խնկածաղկի բոյրի պէս
 Մեր համբոյրը բերեմք ձեզ...

Ուրիշ Հատուած մը՝

Դու յաղթութեան բանալի, երբ հայերիս այցի գաս,
 Մեր Սեւանայ ծովը լռյա որպէս մի քաւ, գինով լի՝
 Կը քարձրացնեն ձեռքերով մեր Գեղամայ լեռների,
 Կը քարձրացնենք աշխարհում քո կենացը ռսկեղէն
 Քո կենացը ու մեզ հետ աստղերն անգամ կը խմեն
 Քո կենացը ռսկեղէն...

*Այս Հատուածը մեզի վերադարձուցած ատեն, Շիրազ՝ պահելով
 հանդերձ անոր ձեւը, խորքին վրայ կատարած է պոետիկ յաւելում մը, ազ-
 ղային դիժ մը աւելցուցած է հոն, որ վերջին տասնամեակին իր բանաս-
 տեղծութեան մայր երակը դարձաւ, դարձու գինքը խանդավառող ամէնէն
 հրատապ կարգախօսը: — Հայութիւնը, ահա իր միակ մտասեւեռումը, կիր-
 քը, սէրը, խանդավառութեան ու երգին միակ ակնադրութիւնը:—*

Հայ մատերի քունցեղումն, հասէ՛ք, հայեր, երբ գա՞ք տուն՝
 Մեր Սեւանայ ծովն անգամ, որպէս մի քաւ գինով լի՝
 Կը քարձրացնենք ձեռքերով մեր Գեղամայ լեռների,
 Կը քարձրացնենք աշխարհում կենացն հայոց փրկութեան,
 Որ հայ ցրուած աստղերիդ համախումբն է համայն,
 Ազգափնջումն հայութեան...

*Շիրազ չկրցաւ Սթալինը Հայաստան բերել: Սթալինի յաջորդները
 եկան Հայաստան, բայց կը թուի թէ չլսեցին իր «Բաղձանք»ը: Ու բանաս-
 տեղծը յուսահատելով ամէնքէն, անտեսելով հին «Փրկիչը» եւ նոր «Փրկ-
 ւիչները», կը փոխէ իր «Կարօտի աղանի»ին ուղղութիւնը եւ փոխանակ դէ-
 պի Կրեմլ թոցնելու գայն, կը թռչնէ դէպի Սփիւռքը, ըսելով, ըսել տա-
 լով, որ «Հայոց փրկութեան» ճամբան «Ազգափնջումն» է եւ ազգափնջումը
 երբ տեղի ունենայ, ըստ բանաստեղծի հաւատքին՝ կ'երազործուի նաեւ
 ազգային ուրիշ երազ մը՝*

Հայեր, երբ գա՞ք Հայաստան՝ կը գոյ վաճն էլ այեկո՛ծ:

*Ուրիշ խօսքով՝ ճամբողջական Հայաստան, ամբողջական Հայու-
 թեամբ:*

Մէկ այլ խօսքով՝ «Յօտարիներէն չկայ յոյս»:

Եւ՝ շատ բարեւ արտասահմանի լղրճուկներուն:

*Բայց նախ վերջացնենք քերթուածին մեզ հետաքրքրող Հատուած-
 ներուն արտադրումները՝ —*

Քեզ է կանչում իմ կամով հայ ժողովարդն անթառամ,
 Քեզ է կանչում իմ կանչով գմբուխ երկիրն իմ հայոց,
 Քեզ է կանչում Արարտ գերուած կայմը քո որդոց,
 Քեզ են կանչում աչքերս՝ Սեւանայ ծով, Վանայ ծով, —
 Մէկը լցուած խնդութեամբ, մէկը քեռ լի իմ արցունքով...

Քեզ եմ կանչում իմ կանչով կտրիճները տուն եկած,
 Քեզ է կանչում իմ սիրտը, արպես երկրիս դուռը բաց,
 Քեզ եմ կանչում, երբ կը գաս, բեզ եմ կանչում արտադրովի,
 Ես բանաստեղծ մի նոր գանգ՝ Հայաստանից դոգանդոգ:

Ու վերջին հատուածին վերջին ձեւը, իր նոր հասցէով՝

Ձեզ է կանչում գմբախտ երկիրն իմ հայոց,
 Ձեզ է կանչում Արարատ գետուած կայսր հայ արդոց,
 Ձեզ եմ կանչում աչքերս՝ Սեւանայ ծով, Վանայ ծով, –
 Մէկը լցուած խնդութեամբ, մէկը դեռ լի իմ լացով, –
 Ձեզ է կանչում իմ կանչով հայոց լեզուն իմ կռած,
 Ձեզ է կանչում իմ սիրտը, արպես երկրիս դուռը բաց:

 Ձեզ եմ կանչում ես հազար լեզուակներով իմ յայտի՝
 Ես բանաստեղծ զանգն հայոց՝ գմբէքի տակ Մասիսի:

Այս է ահաւաստիկ քերթուածին աճրողը ողիսականը:
 Մենք ընդհանրապէս խուսափեցանք վերլուծումներէ եւ պատմա-
 կան ու հոգեբանական խնդիրներուն մէջ չուղեցինք մխրճուիլ:
 Ո՛չ մէկ պարագայի հաճելի են նման առ ու տուրները:
 Պատկերը ողբերգական է երկու երեսով: Կա՛յ այդ ողբերգութիւ-
 նը թէ՛ առաջին յղացումին ժամանակ եւ թէ՛ պատշանցումի աշխատողը
 տարուած ատեն: Տեղ մը, կամ երկու պարագային ալ, վիրաւոր է բանաս-
 տեղծին իրաւութիւնը: Խաղաղ արտով եւ անվերապահ խանդավառութեամբ
 կարելի չէ կարգալ «Երեսանն է կանչում» խորազրուած այս քերթուածը:
 Գրականութիւնը կը մերժէ յարմարեցումները, վարժութեամբ եւ ճարտա-
 բութեամբ ձեռք բերուած արդիւնքները, անուղղակի բոլոր ճամբաները:
 Այսուհանդերձ կը ժաղթենք, որ օր մը բանաստեղծը չստիպուի
 Հայութենէն առնել եւ կրկին Սթալինին վերադարձնել իր տողերը:
 Սթալինին հետ առկախ հաշիւներ դեռ շատ ունինք: Ուրիշ բաներ
 ալ նուիրած ենք իրեն: Կը ժաղթենք որ անոնք ալ առնուին ու վերադար-
 ձուին մեր ժողովուրդին:

Գ

ՄՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ ստացած ենք .—

ԱՄԼՆՈՒՆ ՏՍՐԵԳԻՐՔԸ (804 էջ) .— Կարօ Գէորգեան, Պէյրութ 1963:
ՀԱՍԿԱՔԱՂ (Բրադ. Տ. Կ. Լիւլէնեանի գրական վաստակը եւ 1915-ի բան-
տի յուշերը) 1959, Ֆրեզնո:

ԾԱՂԿԱՔԱՂ ընտիր փոքրածմերու Բ. հատոր. հրատարակութիւն «Մշա-
կ»-ի, Պէյրութ 1963:

ՕՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՓԵՐԷՆ (փոքրածմեր) Ս. Ք. Զանգու .— Փարիզ, 1962:

«ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

● Պր. Սուրէն Տէր Մելիքեան (Պէյրութ)՝ Պր. Յակոբ Տէր Մել-
քոնեանի (Պէյրութ) եւ Տիգ. Նաթէ Սաղբլի (Ֆրանսա):

● Պր. Լուսինիկ Նարկիզեան (Պուրճ Համուտ)՝ Պուրճ Համուտի
Ժողովրդային Տան:

● Պր. Արշակունի Ռաֆայէլեան (Պուրճ Համուտ)՝ Ազդերեան Ակում-
բին:

● Պր. Վազգէն Գասապեան (Պէյրութ)՝ Պր. Յովակիմ Պօղոսեանի
(Մ. Նահանգներ):

● Պր. Ժիրայր Ալահայտոյեան (Պէյրութ)՝ Պր. Պետրոս Ալահայ-
տոյեանի (Մ. Նահանգներ):

● Պր. Յակոբ Աշնեան (Պէյրութ)՝ Ազգային Նուպարեան վարժա-
րանին (Պուրճ Համուտ):

● Պր. Յակոբ Խանժոդեան (Պուրճ Համուտ)՝ Պր. Յակոբ Արթին-
եանի (Գահիրէ):

● «Բագին»-ի իմբպրատում համար վեց աթռներ՝ Պր. Վարուժան
Զթիկեանէ:

● Գորգ մը՝ հաւաքարապէս նուիրուած ՊՊ. Խորեն Թախանի եւ
Խոսրով Շամլեանի կողմէ:

ԿԱՐԵՆՈՐ ՎՐԻՊԱԿ .— Այս թիւի էջ 38-ի վրայ պատահած հետեւեալ տպագրական
սխալին համար, կը խնդրենք ուղղել սխալը եւ ապա միայն կարդալ:

Վերէն 2-րդ տողին մէջ քիւքեացցնալ պիտի ըլլայ բիւքեացցնալ:

Իսկ 2-րդ պարբերութեան 6-րդ տողի վերջակէտէն ետք սկսած Նախադասութենէն
տող մը ամբողջ եւ բառ մը ինկած են, փոխարէնը 3-րդ պարբերութեան վերջին տողը
կրկնուած է հոն: Ուրեմն 6-րդ տողի վերջաւորութենէն ետք պիտի շարունակուի «պարզ
է, Սրալիմի եւ արծաթի մասին է. պատահանդանը՝ բոնատիրական ոգին է, որ պէտք է
վերնայ»:

Այս ցաւալի վերջին տողի մէջ յայտնենք՝ որ միլիոնաւորներ չարչարած Սթալինը
մեզ ալ չարչարեց ահա, նոյնիսկ... պատահանդանէն էինալէ հաջ:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱՌՆԵՂԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒԱՐ

ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ.—

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

P. B. 587, Beyrouth — Liban